

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

Onur ÇETİN

HAZİRAN- 2019

**OSMANLI MEZAR TAŞLARI ETRAFINDA GELİŞEN KÜLTÜR,
MEDENİYET VE İNANÇ DÜNYASI ÜZERİNE BİR İNCELEME:
EYÜP ÖRNEĞİ**

ONUR ÇETİN

TARAFINDAN

**ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ**

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZİRAN 2019

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı: Onur ÇETİN

İmza:

ÖZET

OSMANLI MEZAR TAŞLARI ETRAFINDA GELİŞEN KÜLTÜR, MEDENİYET VE İNANÇ DÜNYASI ÜZERİNE BİR İNCELEME: EYÜP ÖRNEĞİ

Çetin, Onur

Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Yöneticisi: Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan Aydın

Haziran 2019, 136 sayfa

Türk milleti tarihin hemen her döneminde mezar ve mezar taşı mimarisine önem göstererek mezarlıklarını titizlikle düzenlemiştir. İnşa edildiği dönemin zihniyetini yansıtan mezar taşları; devrin kültür, medeniyet ve inançlarını gösteren önemli kaynaklardandır. Birbirlerinden farklı dönemlerde oluşturulmuş mezar taşlarında, tarihsel değişim ve dönüşüm süreci incelendiğinde atalarımızın Müslümanlığı kabulünden önceki mezar gelenekleri, İslâmiyet'e geçiş ile birlikte terk edilmemiş, İslâmi gelenekle birleşip pekişen, zengin bir mezar geleneği oluşturulduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun en somut örneklerini bünyesinde barındıran Osmanlı devletinin klasik dönemlerine geldiğinde son derece olgun ve kültürel yoğunluğu yüksek mezarlıklar oluşturulmuştur. Bu durumun neticesinde Osmanlı toplumu, mezar bölgelerini medeniyet bahçelerine dönüştürmüştür.

Bu denli zengin mezar geleneğinin arkasında yatan en temel etmenin Allah'a ve ebedi dünyaya kavuşma isteğidir. Bu kavuşma hasretiyle beraber ölüm son olmaktan çıkmış hakiki ve kalıcı olan dünyaya giriş kapısı niteliğini almıştır. Bu nedenlerden dolayı Osmanlı mezar taşlarında ölümün soğutucu ürpertisi yok edilerek gerek içerik gerekse şekilsel işleme ve motifleriyle mezarlıklarımız, kültürel ve inançsal değerleri yansıtan son derece canlı mekânlara bürünmüştür.

Bu mekânların en güzel örneklerinden biri olarak Eyüp Sultan Hazretlerinin ebedi ev sahipliğini yaptığı İstanbul-Eyüp ilçesini göstermek mümkündür. Eyüp Hazretlerine yakın olabilmek adına Osmanlı toplumu buraya gömülmeyi arzu etmiş ve bunun

sonucunda Eyüp, oldukça zengin ve kültürel çeşitliliğe sahip bir mezarlıklar bölgesi konumuna ulaşmıştır.

Bu çalışma kapsamında İstanbul-Eyüp bölgesinde yer alan Osmanlı mezar taşları vasıtasıyla Osmanlı devletine medeniyet özelliği katan; yüksek kültür, düşünüş ve toplumsal yaşayış örnekleri sunularak ecdadımızın ölüme karşı tutumu, inanç dünyası, insana verdiği değer ve dünya anlayışı hakkında fikir sahibi olunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Mezar Taşları, Eyüp, Kültür, Medeniyet, Sosyal Hayat, İnanç

ABSTRACT

OTTOMAN TOMBSTONES EVOLVING AROUND CULTURE, CIVILIZATION AND FAITH WORLD A REVIEW ON: EYÜP EXAMPLE

Çetin, Onur

Thesis Manager: Doctor Lecturer Oguzhan Aydın

Master's Degree, Turkish Language and Literature

June 2019, 136 Page

In almost every period of history, the Turkish nation has organized its cemeteries meticulously, paying attention to the architecture of tombs and tombstones. The tombstones reflecting the mentality of the period in which they were built are among the important sources showing the culture, civilization and beliefs of the period. When the historical change and transformation process is observed in the gravestones created in different periods, it is observed that the grave traditions before the adoption of Islam by our ancestors were not abandoned with the transition to Islam, and a rich grave tradition which was combined with the Islamic tradition was established. When the classical period of the Ottoman Empire, which contains the most concrete examples of this situation, is extremely mature and has high cultural density, cemeteries have been created. As a result of this situation, Ottoman society turned the grave areas into the gardens of civilization.

The most fundamental thing behind such a rich burial tradition is the desire to meet God and the eternal world. With this longing for reunion, death has become the gateway to the world that has ceased to be the last and which is genuine and permanent. For these reasons, the cold fears of death were destroyed in the Ottoman tombstones and our cemeteries, with their content and formal processing and motifs, became extremely lively places reflecting cultural and religious values.

As one of the most beautiful examples of these places, it is possible to show the Eyüp district of Istanbul, where Eyüp Sultan Hazreti is the eternal host. Ottoman society wanted to be buried here to be close to Eyüp Sultan, and as a result Eyüp became a very rich and culturally graveyard.

The Ottoman tombstones in the Eyüp district of Istanbul add civilization to the Ottoman state. Examples of high culture, thought and social life, the attitude of our ancestors to death, the world of faith, the value it attaches to human and the idea of understanding the world will be learned.

Keywords: Ottoman Tombstones, Eyüp, Culture, Civilization, Social Life, Faith

Bu alışmanın hazırlanma sürecinde gsterdiği manevi desteğiyle alışmada en az şahsım kadar emeği olan, sabır ve anlayışıyla bizleri daima motive eden kıymetli nişanlım Sena Nur Uncu'ya teşekkür ediyor ve bu çalışmayı Sena Nur Hanıma ithaf ediyorum.

ÖNSÖZ

Bir milletin kimliği niteliği taşıyan kültür, medeniyet ve inançlar gücünü geçmişten alan toplumsal birikim unsurlarındandır. Bu köklü kavramlar Eyüp bölgesi Osmanlı mezar taşlarında kendilerini hissettirmektedir. Mezar taşları ile değerler arasında bağlantı kurulan bu çalışma, giriş kısmı haricinde üç temel bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın girişinde; araştırmanın amaç, kapsam, yöntem ve sınırlıkları üzerinde durularak araştırmanın içeriğiyle ilgili daha önceden yayınlamış çalışmalara yer verilmiştir.

Araştırmanın ilk bölümünde; çalışmanın alanı İstanbul-Eyüp ilçesi hakkında genel bilgiler verilmiş, çalışmanın başlığında yer alan kültür, medeniyet, inanç, mezar taşları gibi kavramlara değinilmiştir. Ayrıca Eyüp bölgesinin manevi gücünü Eyüp Sultan Hazretlerinden aldığı göz önüne alınarak Eyüp Hazretleriyle ilgili genel bilgiler ve tespitlerde bulunularak birinci bölüm tamamlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü; Osmanlı sanatının kısa bir özetiyle başlamaktadır. Osmanlı sanatından yola çıkılarak Eyüp bölgesi mezar taşları sanatsal boyutuyla ele alınmış, yerli ve yabancı yazarların Eyüp mezarlıkları hakkındaki düşüncelerine değinilmiştir. Osmanlı mezar taşlarının önemi ve Osmanlı mezar taşlarına yansıyan sosyal hayat konu edinilerek ikinci bölüm son bulmaktadır.

İncelemenin üçüncü bölümünde; Eyüp bölgesi Osmanlı mezarlıklarının canlılığı ve hayat ile iç içe olması konu edilmiştir. İncelenen mezar taşlarında bulunan motiflerin tespiti ve bu motiflerin yorumlaması yapılmıştır. Bu konuların ardından, Türk dili ve edebiyatının mezar taşlarına yansımaları ele alınmış, Osmanlı mezarlıklarının güncel sıkıntılarında bahsedilerek Cumhuriyet dönemi ile başlayan modern mezar geleneği ile geleneksel Osmanlı mezar geleneği kıyaslanarak çalışma tamamlanmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanma aşamasında şahsıma yardımcı olan değerli danışmanım; Oğuzhan AYDIN'a, ilgi ve yardımlarını eksik etmeyen hocalarım; M. Mete TAŞLIOVA, Seyfullah YILDIRIM, İ. Ethem ARIOĞLU başta olmak üzere çalışma sahamız Eyüp mezarlıklarında bizlere yol gösteren, bilgi ve birikimlerinden faydalandığım Nidayi SEVİM hocama, emeklerinden ötürü teşekkür etmeyi borç bilmekteyim.

Ankara- 2019

Onur ÇETİN

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	iii
İTHAF.....	v
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GİRİŞ.....	1
A. Çalışmanın Amacı.....	1
B. Çalışmanın Kapsamı, Sınırları ve Sınırlıkları.....	1
C. Çalışmanın Yöntem ve Teknikleri.....	2
Araştırma Konusu İle İlgili Yapılmış Bazı Çalışmalar.....	2
ARAŞTIRMA ALANI İLE İLGİLİ BİLGİLER.....	5
1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE EYÜP İLÇESİNİN KISA BİR TARİHİ.....	5
1.1. Eyüp sultan Semtinin Günümüz İstanbul Şehrindeki Konumu, Yeryüzü Şekilleri ve Beşeri Özellikleri.....	5
1.2. Osmanlı Devri Öncesi Eyüp Sultan Sempti.....	6
1.3. Osmanlı Döneminde Eyüp İlçesi.....	7
1.4. Cumhuriyet Döneminden Günümüze Eyüp Sultan Sempti.....	10
1.2.1. Eyüp Sultan Hazretleri.....	12
1.2.2. Deve Olayı.....	14
1.2.3. Müslümanların İstanbul Kuşatması ve Eyüp Sultan Hazretleri'nin Defini.....	15
2. ARAŞTIRMA İÇERİĞİNDE GEÇEN KAVRAMLAR İLE İLGİLİ BİLGİLER.	18
2.1. KÜLTÜR, MEDENİYET VE İNANÇ KAVRAMLARINA BAKIŞ.....	18
2.1.2. Kültür ve Medeniyet.....	18
2.1.3. İnanç.....	24
2.1.4. Mezar ve Mezar Taşları İle İlgili Önemli Kavramlar.....	28

2.2.1. Mezar Taşı Kültürünün Gelişim Aşamaları ve Mezar Taşlarının Yapısal Özellikleri	29
3.1. İKİNCİ BÖLÜM	33
3.1.1. Osmanlı Sanatının Gelişimine Dair Kısa Bir Özet.....	33
3.1.2. Mezar Taşlarının Millî, Manevi ve Kültürel Önemine Dair	34
3.1.3. Mezar Taşı Kitabelerinin Yapısı	38
3.1.4. Osmanlı Mezar Taşlarında Sanat Unsurları.....	39
3.1.5. Gezgin, Bilgin ve Sanatçıların Gözünden Osmanlı Mezar Taşları.....	44
3.1.6. Osmanlı Mezar Taşları Başlıklarına Nakşedilen Sosyal Hayatın İzleri.....	47
3.BÖLÜM	60
4. OSMANLI MEZAR TAŞLARI ETRAFINDA GELİŞEN KÜLTÜR, MEDENİYET VE İNANÇ DÜNYASI	60
4.1. Ölüm Kültürünün En Canlı Tasviri Osmanlı Mezar Taşları.....	60
4.1.2. Hayat ile Ölüm İç İççe.....	65
4.2.1. Osmanlı Mezar Taşlarında Kültür, Medeniyet ve İnanç Birikimlerinden Örnekler	72
4.3.1. OSMANLI MEZAR TAŞLARINDA TOPLUMSAL KÜLTÜR VE İNANÇ HAYATINI YANSITAN MOTİFLER	80
4.3.2. Bitkisel Motifler.....	80
4.3.3. Meyve Motifleri	91
4.3.4. Diğer Motifler	96
5.1. Türk Dili ve Edebiyatının Osmanlı Mezar Taşlarına Yansıması	104
6.1. Osmanlı Mezar Taşlarının Güncel Problemleri	107
7.1. Kültür, Sanat ve Medeniyetten Yoksun Günümüz Mezar Taşları.....	108
SONUÇ	111
KAYNAKÇA.....	113

ÇALIŞMADA KULLANILAN KISALTMALAR

Yy. :Yüzyıl

Vb. : Ve Benzeri

R.a.: Radiallahu Anhu

H.z. : Hazret

S.a.v. : Sallahu Aleyhi Vessellem

M.ö.: Milattan Önce

M.s. : Millattan Sonra

Akt. : Aktaran

Çev. : Çeviren

İ.B.B. : İstanbul Büyükşehir Belediyesi

TDV: Türk Diyanet Vakfı

C. : Cilt

Cm: Santimetre

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

A. Çalışmanın Amacı

Modern çağın insanına, geleneksel kültür unsurlarının hatırlatılması, kültür, inanç ve medeniyetimizin temelini sağlam köklere dayandığının kanıtlanması, toplumumuzda sevgi, saygı, anlayış ve birlik duygusunun yüzyıllardır var olduğunu bildirerek bu duyguları tazelemek, atalarımızın kültürel birikimlerini ve İslâmiyet'i tüm zenginliğiyle yaşatıp geliştirdiğini hatırlatmak, medeniyet kavramının Türk milletinde ne denli görkemli ve olgun bir kökünün olduğunu somut olarak göstermek amaçlarıyla oluşturulan çalışmanın diğer çalışmalara örnek teşkil etmesi; kültür, inanç ve medeniyet tarihi bilinçlerinin oluşacağı inancı, mezar taşlarını korumak ve bu taşların önemlerinin farkına varmak, bu yapıların sadece birer taş olmadığı bilincinin gelişmesi, toplumun özlediği zarafet ve sanat ortamının ölümde dahi bulunduğunu göstermek gibi öncüllerini arttırabileceğimiz çok sayıda amacı kapsayan çalışmamızda bu öncüllere ek olarak; mezar taşlarına işlenen motiflerle Eski Türk dini ile İslâmi birikimin uyumu ortaya çıkarılacaktır.

B. Çalışmanın Kapsamı, Sınırları ve Sınırlıkları

Çalışmanın Halkbilimsel bir boyut kazanabilmesi adına daha önce yapılan çalışmaların aksine Osmanlı mezar taşları; kültür, medeniyet ve inanç yaklaşımı etrafında incelenecektir. Çalışmanın ana konusu mezar taşları olduğundan türbe, yatır ve tekkelerden ziyade Osmanlı mezar taşlarının ortak özellikleri başta olmak üzere, ağırlıklı olarak İstanbul-Eyüp ilçesinde yer alan mezar taşları üzerinde durulacaktır.

Yüzlerce yıl öncelere ait olan mezar taşlarında doğal ve beşeri sebeplerle gerçekleşen yıpranmalar söz konusudur. Bu nedenle bazı mezar taşları bu güne gelene kadar geçirdiği süreçlerde okunamaz veyahut şekilsel olarak anlaşılabilir duruma gelmiştir. Bunun yanında mezar taşlarını okumak için güçlü Osmanlı Türkçesi bilgisinin yanında hat sanatına da aşina olmak gerekmektedir.

Çalışmaya başlamadan önce yapılan ön hazırlıklar, Osmanlı mezar taşları ile ilgili daha önce yapılmış çalışmaların sayısal olarak oldukça fazla olduğunu gösterse de bu çalışmalar genel itibarıyla mezar taşlarının sanat tarihi boyutuyla sınırlı kalmıştır. Kültür, medeniyet ve inanç boyutlarıyla konuyu ele alan bu çalışma özgün olması sebebiyle

hazırlanış aşamalarında konuyla ilgili birinci derecede kaynak bulmada çeşitli sıkıntılarla karşılaşmıştır.

C. Çalışmanın Yöntem ve Teknikleri

Bu çalışma kapsamında yapılan araştırmaların yöntemini; bilimsel yayınların takibi ile saha çalışmaları oluşturmaktadır. Bu bağlamda araştırmada teorik olarak elde edilen bilgi ve tecrübeler saha araştırması ile pekiştirilmeye çalışılmıştır. İlgili bilimsel yazılar, kitaplar ve yayınlanmış diğer dokümanlardan faydalanılmanın yanı sıra aşama uygulamalı olarak gözlem, mülakat, fotoğraflama gibi yöntem ve tekniklerinden de faydalanılmıştır

Araştırma Konusu İle İlgili Yapılmış Bazı Çalışmalar

Osmanlı mezarlıklarını temele alan pek çok kitap, makale ve tez gibi yayınlar bulunmakta olsa da mezar taşlarının medeniyet ve inanç boyutuyla ele alındığı çalışmalar oldukça kısıtlı seviyede kalmıştır. Aşağıda yer alan eserler içerik ve konu olarak çalışmamız ile uyumlu olduğundan dolayı aktarılmıştır.

Prof. Dr. Ömer Faruk Dere'nin hazırlanmış olduğu “Eyüp Sultan’da Taşa İşlenen Medeniyet” adlı hacimli eseri 2011 yılında İstanbul Büyükşehir Belediye Yayınlarından çıkmıştır. Eser bölümlere ayrılmamış olup mezar taşlarının içerik ve biçim olarak kültürel katkılarından kısaca bahsettikten sonra Eyüp Sultan’da bulunan türbe ve hazirelerden somut örnekler göstermektedir.

Fatih Çavuş tarafından hazırlanan ve güncel bir yayın olan “Osmanlı Mezar Taşlarının Sırları” adlı eser 2019 yılında Bilge Kültür Sanat Yayınları tarafından yayınlanmıştır. Genel olarak mezar taşlarını yansıtan bu çalışma mezar taşlarının biçimsel özelliklerinden bahsettikten sonra mezar taşları üzerindeki motiflere değinmiş ve “Özel Taşlar” adlı başlığıyla önemli gördüğü mezar taşlarından örnekler gösterilmiştir. Bu örnekler arasında bilinen yazar ve şairlerin taşları da bulunmaktadır.

“Hüve’l Baki İstanbul’da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları” adlı eser yabancı yazar Hans Peter Laquer’e aittir. Laquer yabancı bir yazar olmasına rağmen İstanbul’ da yer alan mezar taşlarını oldukça detaylı bir şekilde incelemiş özellikle Eyüp Sultan’da yer alan taşlar üzerinde durmuştur. 11 bölümden oluşturduğu çalışmasında “gelenek, süsleme,

başlık, mezar taşlarındaki biyografi, taşların önemi” gibi temel meselelere değinmiştir. Eser 1997 yılında Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

Araştırmacı yazar, Nidayi Sevim “Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları” adlı kitabında bizim tezimizin çalışma konusunu yakından ilgilendiren Osmanlı mezar taşlarında kültür, sanat, medeniyet ve inanç temaları üzerinde durmuştur. 4 bölümden oluşan kitap 2007 yılında, Mephisto Yayınları tarafından yayına hazır hale getirilmiştir.

Doç. Dr. Mehmet Samsakçı tarafından hazırlanan “Ölüme Açılan Estetik Kapı Türk Mezar Taşı Edebiyatı” adlı çalışma konu anlamında oldukça özgündür. Türk Edebiyatının ürünlerini Osmanlı mezar taşlarında arayan yazar İslâm öncesi edebiyattan başlayarak Cumhuriyet edebiyatına kadar gelen süreçte oldukça çeşitli örnekler vermiştir. Mezar taşlarının biçimden ziyade içeriğine odaklanan eser, taşların sanatsal yönü üzerinde durmuştur. Eser 2017 yılında Kitabevi Yayınları tarafından yayınlanmıştır.

Prof. Dr. Hüseyin Algül tarafından oluşturulan 2015 yılında Diyanet İşleri Başkanlığının yayınladığı “İstanbul’un Kutlu Ev Sahibi Eyyüb Sultan” adlı eser Eyüp Sultan Hazretleri’nin hayatını anlatmaktadır.

Adem Sağır’ın kaleme aldığı “Ölüm Sosyolojisi” ölümün toplumsal karşılığını, kültürel boyutunu ele alması bakımından Halkbilim-Sosyoloji temalı bir çalışmadır. Eser; 2014 yılında, Phonix Yayınlarından çıkmıştır.

Nidayi Sevim tarafından hazırlanan bir diğer çalışma “Osmanlı Mezar Taşlarında Manzum Metinler” olmuştur. Nidayi Sevim bu çalışmasında Türkiye’nin dört bir tarafından içeriğini okuduğu mezar taşı metinlerine ve günümüz Türkçelerine yer vererek alana ciddi katkı sağlamıştır. Çalışma Kitapdostu Yayınlarından 2012 yılında yayınlanmıştır.

Ferhat Kütüklü’nün yazarı olduğu “Tarihi ve Manevi Değerleriyle Eyüp Sultan” adlı çalışma kısa bilgiler ile doldurulmuş konu yelpazesi geniş bir eser olmuştur. Bahar Yayınlarından 2011 yılında yayınlanmıştır.

Adnan Menderes Üniversitesi ve Kuşadası Kültürel ve Tarihi Mirası Koruma Derneği’nin işbirliği ile 2018 yılında 1. Uluslararası Türk-İslâm Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı Yayınlanmıştır. Eserde çeşitli yönleriyle mezar taşları ele alınmıştır.

İrfan Yiğit ve Ülkü Ünlüsoy tarafından oluşturulan “Hıdırlık-Ulumezarlık Osmanlı Dönemi Çorum Mezar Taşları” başlıklı eser mezar taşlarında sembol, motif, başlık, yazı gibi çeşitli konulara temas ederek Çorum mezarlıklarından örnekler sunmuşlardır. Çorum Belediyesi Kültür Yayınları tarafından 2014’te yayınlanmıştır.

“Osmanlı Dönemi Taraklı Mezar Taşları ve Kitabeleri” adlı çalışma Lütfi Şeyban tarafından yazılmış, Sakarya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 2007 yılında yayınlamıştır.

Süleyman Berk tarafından 2 cilt olarak hazırlanan “Zamanı Aşan Taşlar” Zeytinburnu Kültür Yayınları Tarafından 2016’ da yayınlanmıştır. Oldukça kapsamlı olan eser; Zeytinburnu ilçesi başta olmak üzere mezar taşları örneklerini içerisinde barındırır. Mezar taşlarının önemiyle ilgili bilgiler de içermektedir.

Ali İhsan Gülcü’nün hazırladığı “Eyüp Sultan’da Türbeler ve Anıt ve Mezarlar” adlı eserde Eyüp Sultan ilçesi merkeze alınmıştır. Oldukça zengin mezar taşı örnekleri bulunan eser mezar taşlarının biçim ve içeriğiyle ilgili önemli detayları barındırmaktadır. Eser; 2018 yılında Eyüp Belediyesi tarafından yayınlanmıştır.

“Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumları I-X” Eyüp Belediyesi tarafından her sene düzenlenmektedir. Bu sempozyumlarda Eyüp bölgesi tüm özellikleri ile ele alınırken Osmanlı mezar taşları da atlanmamıştır.

Bu çalışmalar bizzat konumuza yakın olduklarından ötürü bizler için önemli görülmüştür. Osmanlı mezar taşları ile ilgili bu çalışmalar dışında çeşitli makale, tez ve kitaplar yayınlanmıştır.

ARAŞTIRMA ALANI İLE İLGİLİ BİLGİLER

1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE EYÜP İLÇESİNİN KISA BİR TARİHİ

1.1. Eyüp sultan Semtinin Günümüz İstanbul Şehrindeki Konumu, Yeryüzü Şekilleri ve Beşeri Özellikleri

Tarihi semt; Marmara Bölgesinde, İstanbul şehrinin Avrupa tarafında bulunur. İstanbul'da merkez ilçelerle de sınır komşusu olan Eyüp pek çok mahalleyi kapsamaktadır. Eyüp, bünyesinde bulunduğu mahalleler ile geleneksel mahalle kültürünü¹ bu gün hâlâ yaşatan bölgeler arasındadır.

Semtın bugünkü görünümü ilçenin geneli ile birlikte II. ve III. zamanlar arasındaki kırılmalar ve sıkışmalar sonucunda oluşmuştur. Bu oluşumda Haliç'in etkisi büyüktür. İlçenin topografik yapısının engebeli olmasına rağmen Eyüp Sultan semti deniz seviyesine yakındır. Merkezden ve kıyıda geriye doğru yükselti artmaktadır. Eyüp Sultan semti, Eyüp Sultan Külliyesi etrafında kümelenmiştir. Semtin sınırları şu şekildedir; "Haliç kıyısında Eyüp İskelesi'nden başlayarak iskelenin batı ve kuzeybatısı doğrultusunda genişler. Semtin merkezinde Eyüp Sultan Külliyesi yer almaktadır. Külliyenin güney, doğu ve kuzeyi hazirelerle çevrilmiş ve büyük Eyüp Mezarlığı'nı oluşturmuştur (Şimşek, 2016: 13-15). Oluşan bu mezarlık geçmişten günümüze kadar genişleyerek Eyüp ilçesini mezarlıkları ile ön plana çıkarmıştır.

Bölgenin kuzeyinin Karadeniz'e açılması hem Marmara hem de Karadeniz ikliminin etkisine girmesini sağlamıştır (Eyüp Belediyesi). Coğrafi konumu ilçeyi iklim ve bitki örtüsü çeşitliliği açısından zengin kılmıştır.

İlçede nüfus artışı yaşanmasına rağmen yeni yapılaşmalar pek görülmemektedir. Bölge tarihi ve manevi değerlerinin oluşturduğu atmosferden ötürü pek çok kişi tarafından ziyaret edilmekte, çok yoğun bir nüfus ile sürekli etkileşim halindedir.²

Ulaşım ağlarının zenginleştiği günümüz dünyasında ilçeye ulaşım son derece kolaylaşmıştır. Üsküdar ile doğrudan bağlantılı olarak vapur seferleri bulunmaktadır. İstanbul toplu taşımasında önemli bir merkez olan Eminönü'nden, Eyüp Sultan'a doğrudan

¹ Geleneksel mahalle kültüründen bahsedilen; mahalle sakinlerinin iç içe olmaları ve komşuluk ilişkilerinin devam ettiği anlamı kast edilmiştir. Eyüp mahallelerine girildiğinde sokakta oyun oynayan çocukları ve küçük sokak bakkallarını görmek mümkündür.

² İlçe manevi atmosferinden dolayı özellikle dini gün ve gecelerde konuklarını ağırlamaktır.

ulaşan otobüs seferleri ve diğer ilçelere toplu taşıma ağı bulunmaktadır. Ayrıca metrobüs durağının bölgeye yürüyüş mesafesinde oluşu Avrupa ve Anadolu yakasına da tek vesait ile ulaşma imkânı sağlamıştır. Eyüp ilçesinde tepe noktada kalan mezar taşları ve tarihi turistik dokuya ulaşmak maksatlı, teleferik ağı mevcuttur. Aynı zamanda projeleri halen devam etmekte, olan ulaşım ağları mevcuttur.

İstanbul- Eyüp ilçesinin tepeden görünümü

1.2. Osmanlı Devri Öncesi Eyüp Sultan Semti

Milattan sonra dördüncü yüzyıllarda Roma'nın doğu kısmının merkezi olan İstanbul, Doğu-Batı ekseninde coğrafi, stratejik, jeopolitik, ekonomik ve kültürel açıdan ön önemli bir kent olmuştur. Bu sebeple yabancı kavim ve milletleri sürekli cezbeden bir yapıya bürünmüştür. 600-700'lü yıllara gelindiğinde Sycae kolonileriyle ve surların arka kısmında kalan Eyüp ile ekonomik bağlantılar artış göstermeye başlamıştır. Bu tarihlerde Eyüp'te Hz. Meryem adına sunulan kapsamlı bir dini yapı imar edilmiştir (Sevim, 2010: 27). Eyüp'ün inançlar etrafında gelişim göstermesinin oldukça eski dönemlerden itibaren başladığı görülmektedir.

Eyüp'ün arazi yapısının engebeli olması ve burada su kaynakları ile ormanlık alanın bulunmasından ötürü burası yeşilliği bol anlamında "Kosmidion" adıyla anılmıştır. Ayrıca yine bu dönemlerde burada yapılan manastır nüfus yoğunluğunun Eyüp'te artışını sağlamıştır (Eyüp Belediyesi, 2006: 56).

Bizans döneminde imparatorların patrikten taç alma törenlerinin buralarda yapıldığı bilinmektedir. Çevresindeki dini yapılarının sayısının artmasıyla bölgenin kutsiyeti pekişmiş, hastalar başta olmak üzere derdine deva arayanların geldiği uğrak noktası olmuştur. İlçenin konumunun diğer kıyı alanları gibi, çeşitli ve sık bir bitkisel habitata sahip olup, etrafındaki yeşillik alanlar hayvanların yaşam alanı olduğundan yılın belirli dönemlerinde devlet yöneticileri burayı ava çıkma ve dinlenme bölgesi statüsünde etkin kılmışlardır. Eyüp, sur dışında olması münasebetiyle İstanbul'un fetihten önceki hemen her kuşatılmasından zarar görmüştür (Şengül, 2005: 24-25). Eyüp'te yer alan pek çok eserin bu kuşatmalar esnasında tahribata uğradığı veya yok olduğu bilinmektedir.

Eyüp semti, İstanbul'un doğal limanı olan Haliç'in en yukarı ucunda bir yerleşim yeridir. Tarihin her döneminde gemiler için çok güvenilir bir sığınak yeri olan Haliç'in topografya ve coğrafya bakımından çok büyük avantajları vardı. Boğaz'ın Trakya topraklarının içine uzanan ucu, verimli ve bereketli olduğundan dolayı "Altın Boynuz" olarak adlandırılmıştı. Hristiyanlık Byzantion'da³ yerleştikten sonra günümüzde Eyüp Sultan semti olarak bilinen yer Kosmidion olarak bilinirdi. Bu ismin, Hristiyan azizlerinden Kosmas'a dayandığı kabul edilir. Hristiyan kilisesinin daima birlikte aldığı iki aziz olan Kosmas ve Damianos ikiz azizler olarak anılırdı ve şifa verici bir kudretleri olduğuna inanılırdı. Kosmidion'da bu çifte azizin adlarına kurulmuş büyük bir manastır vardı (Şimşek 2016: 13). Bu dönemlerde dahi manastıra sahip olduğu bilinen bölge günümüze gelen süreçlerde de dini cazibeliğini korumuştur.

İstanbul ve çevresinin yüzyıllar boyu birçok millet tarafından kuşatıldığı bilinmektedir. Arapların Bizans seferleri 668 yılında başlar, bu orduda yaşı yetmişleri aşmış Ebû Eyyûb el Ensârî'de bulunmaktadır. Başarısızlıkla sonuçlanan kuşatmada Ebû Eyyûb El Ensârî vefat etmiştir (Sevim, 2010: 27). Bu kuşatmaların pek çok sebebi vardır. Temel sebepleri arasında ise; İstanbul'un kültürel, dini, siyasi ve ekonomik cazibe merkezi olması yatmaktadır.

1.3. Osmanlı Döneminde Eyüp İlçesi

II. Mehmed İstanbul'a yöneldiğinde ilçe ve çevresindeki yerleşimler kullanılamaz haldedir. İstanbul'un fethinin ardından Osmanlı'nın başkenti olmaya hazırlanan İstanbul'un bayındırlık ve yerleşim faaliyetleriyle beraber Eyüp, Türk-İslâm bölgesi olarak

³ İstanbul'un en eski adıdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Dönmez, 2014).

yerleşik hayata başlamıştır (Şengül, 2005: 25). Fatih'in Eyüp'ü iskâna açmasıyla birlikte bölgenin merkezleşmesi hız kazanmıştır.

1453 yılında Osmanlı topraklarına katılan İstanbul, bu dönemde devletin gücünü simgeleyen bir dünya kenti olabilecek düzeyde örgütlenmiştir. Bu çerçevede İstanbul'da Eyüp bölgesinin rolü Ebû Eyyûb Hazretlerinin kabrinin burada yer almasıyla artar. Bu kabir üzerinde Eyüp Sultan Câmi ve külliyesi inşa edilerek İstanbul'un sultan câmi geleneğinin başlatıcısı olmuş, halifelik makamının Türkler'in eline geçmesiyle kutsal emanetler buraya getirilmiş, bölgenin dini kimliği pekiştirilmiştir. Bu dönemde Eyüp; Mekke, Medine ve Kudüs'ün ardından en önemli dini merkez mahiyetini almış, pek çok İslâmi teşkilatlara, devletin önde gelen siyasetçilerine, yazarlara ve toplumun her kesiminden insana ebedi istirahatgâhı olarak mezarlıklarıyla gelişme göstermiştir (Eyüp Belediyesi, 2006: 57-58). Bu büyüme Eyüp mezarlıklarını çeşitlendirirken, Türk ölüm ve mezar geleneğinin Eyüp'te yükselmesini sağlamıştır.

Avrupa'da aziz ve azizelerin mezarlar etrafında oluşan kutsal kasabalar uzak yerlerden gelen binlerce hacı ziyaretçisinin toplantı yerleri olduğu gibi (Fransa'da Mont Saint Micher, İspanya'da Avala) Eyüp Sultan da Türk toplumu ve İslâm medeniyetinde böyle bir işlevi üstlenmiştir (Gülşen, 1997: 207). Günümüzde de gerek İstanbul'un gerekse Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen ziyaretçilere Eyüp'te rastlamak mümkündür.

Ayrıca Osmanlı padişahlarının tahta çıktuktan sonra, kılıç kuşanma ve cülus törenlerinin de Eyüp'te yapılması burayı aynı zamanda resmi ilgi yeri ve devlet ile toplumun bir araya gelme merkezi haline getirmiştir (Cavlun, 2006: 65). Cülus ve kılıç kuşanma törenlerinin yanı sıra; sünnet, doğum ve zafer kutlamalarında da Eyüp, merkez noktalardan olmuştur.

1.Süleyman devrinde Kırkçeşme su kanallarının imar edilmesiyle Eyüp, İstanbul'un önemli nüfus merkezleri arasına girmiştir. 18. yy. da İstanbul, kırsal bölgelerde yaşanan celali isyanları ile ciddi sayıda göç almıştır. Bu yüzyılda Anadolu'da yaşanan asayiş sıkıntılara ek olarak Avrupa ve diğer coğrafyalarda yaşanan kayıplar ve alınan mağlubiyetler İstanbul'a yapılan göçü de arttırmıştır. Böylelikle; Eyüp ve diğer bazı ilçeler düzensiz yerleşimlere açılmış, kentsel yapı zarar görmüştür. Ayrıca İstanbul merkezinde görülen yangınlar nüfusun buraya taşınmasında etkili olmuştur (Eyüp Belediyesi, 2006:

59-60). Eyüp, Osmanlı Devleti'nin siyasi gidişatı ve toplumsal olaylardan birinci derecede etkilenen bölgeler arasında yer almıştır.

Batılılaşma etkilerinin başladığı 17. ve 18. yüzyıllarda Eyüp'ün yerleşim dokusu fazlaca değişmemekle birlikte, doku içinde, bu dönemin karakteristiği olan çeşme, sebil gibi 66 adet su yapısının büyük bir bölümünün Eyüp'te inşa edildiği görülmektedir (Cavlun, 2006: 65). Bu yapıların birçoğu doğal ve beşeri şartlardan dolayı yok olmuş veya işlevselliğini kaybetmiştir.

Evliya Çelebi seyahatnamesinde Eyüp Sultan ve çevresini şöyle tasvir eder: *“Baştanbaşa mamurdur. Fakat müstakil bir hükümettir. Yedi yüz parça köye hükmü geçer. Denizin karşı kıyısında olan Sütlüce kasabası bir ok atımı mesafededir. Bağı bahçesi çok mamur bir şehirdir”* Evliya Çelebi bu bilgilere ek olarak; Eyüp'ün çarşı olma özelliğinden de bahseder. Süt ürünleri, kaymak ve yoğurdu ile bilinen Eyüp, Cuma günleri yoğun bir nüfus akınına uğramaktadır (Çelebi, Akt. Kütüklü 2011: 33). Evliya Çelebi'nin seyahatinden anladığımız kadarı ile Eyüp Osmanlı'da merkez bölgeler arasında yer almaktadır. Osmanlı öncesi sur dışı olarak merkezden uzak görülse de Osmanlı döneminde bölge canlanmış, ekonomik ve sosyal faaliyetler arttırılmıştır.

17. yüzyılda yaşayan Kömürciyan Eyüp bölgesi hakkında şu bilgileri aktarır: *“Sahilde Ayvansaray'dan başlayarak birçok iskele vardır. Çömlekçiler denen mahallede çömlek fırın ve atölyeleri vardır. Burada çanak, çömlek, yağ, bal ve su kapları imal edilir. Bundan başka çocuklar için yapılmış türlü oyuncaklar vardır. Bu ürünler hediye olarak uzak memleketlere götürülür. Burası Rumlar zamanında bir inziva yeri idi. Manastırlar vardı. Şimdi ise (1650'li yıllar) burada yeni inşa edilmiş birçok mescit ve câmiler vardır. Çok nüfuslu bir Türk Mahallesi olan bu yerde pazar ile çarşı ve bunların etrafında fırınlar ve hamamlar bulunmaktadır”* (Kütüklü 2011: 17). Evliya Çelebi ve Kömürciyan'ın tasvirlerinin izleri bugün dahi Eyüp Sultan'da görülmektedir.

18. yüzyılda yaşayan İnciciyan'a göre: *“Türklerle meskûn olunan Eyüp'te az sayıda Ermeni vardır. Birçok Türk meşhurlarının türbesi vardır. Bilindiği gibi tahta çıkan Osmanlı padişahlarının kılıç kuşanma merasimi burada yapılır”* (İnciciyan, 1976 Akt. Kütüklü 2011: 22-23). Kılıç kuşanma törenlerinin burada yapılması, Eyüp Sultan Hazretleri'ne duyulan saygı ve sevginin göstergesi niteliğindedir.

Ayrıca Kömürcüyan, Eyüp Sultan bölgesini betimlerken; yeşil alanlardan bahsederek, saray mensubu kişilerin konaklarının burada bulunduğunu belirtmiştir. İstanbul halkının 1900'lü yıllardaki sosyal hayatını konu alan bilgilere göz önüne alındığında Ayvansaray üzerinde Eyüp Sultan tarafına gitmenin daha kısa olduğu bilgilerine ulaşılmaktadır. Bu güzergâhta mezarlıkların ve çiçek yetiştiricilerinin olduğu burada çiçek ticaretinin yapıldığına dair bilgiler aktarılıyor. Ayrıca Şah Sultan türbesi ile başlayan bu yolda pek çok bakımsız türbe ve mezarlık bulunmaktadır (Eyüp Belediyesi 2006: 60-61).

Yahya Kemal Beyatlı, küçük bir köy iken serpilip gelişen ve güzel bir belde olan Eyüp'ün fetihden sonra gösterdiği gelişmeyi eserinde zikreder:

“Türklük, 1453'te İstanbul'u fethettikten sonra geniş bir mikyasta büyümüştü. Fetihden önce Eyüp küçük bir köydü. Üsküdar ise dar bir kasabaydı, fetihden sonra ikisi de birer şehir oldular. Eyüp, bir sütçü köyü iken, fethin ruhani hatıralarının etrafında, millî mimarinin bütün güzellikleriyle bezenmiş, zamanla genişledikçe genişlemiş, ölümü güzel gösteren, nazirsiz bir ölüm şehri mertebesine ermiştir” (Beyatlı, 1997: 12, 51). Fetihden sonra ilk inşa edilen yerlerin Eyüp'te olduğuna dikkat çeken Yahya Kemal, semtin maneviyat dünyamızdaki mühim yerini özetle şöyle ifade eder:

II. Mehmed'in yaptırdığı Eyüp türbesi ve câmisinden bahsederek Eyüp'ün Türkiye ve hatta tüm dünyada en kutsal mekânlardan olabileceğini bildirir. Ayrıca Eyüp'te ölümü sanatlaştırarak hoş hale getiren atmosferin Türklerin sayesinde oluştuğunu vurgular. Ecnebi şair ve düşünürlerin buraya hayran kaldıklarını belirterek Türklerden önceki dönemlerde Eyüp'te böyle bir atmosferin bulunmadığını, o dönemlerde bir sütçü köyü olduğunu belirtir (Beyatlı, 1997: 53-54). Beyatlı'nın tespitlerinden şu çıkarımı yapmak mümkündür: Eyüp bölgesine manevi ve medeni atmosferi sağlayan Türk-İslâm kültürünün bölgedeki hâkimiyeti olmuştur.

1.4. Cumhuriyet Döneminden Günümüze Eyüp Sultan Sempti

Osmanlı Devleti'nin son döneminden itibaren bir imalat merkezi olarak görülen Eyüp semti ne yazık ki Cumhuriyet Döneminde de bu şekilde görülmüş ve Eyüp'te yapılan şehir planlamalarında bu durum etkili olmuştur. Eyüp ilçe merkezine ve semte oldukça yakın noktalarda açılan fabrikalar semtin doğusundaki Haliç'i kirletmiş ve Haliç “kötü

kokusuyla” İstanbul’da konuşulmuştur. Bu durum Eyüp semtinin doğal kimliğine, iklim ve bitki örtüsüne olumsuz yansımıştır. 1983 yılı sonrasında yapılan düzenlemeler sonucunda Haliç kıyıları sanayiden arındırılmış bu noktalara halka açık parklar kurularak Eyüp bölgesine eski kimliği kazandırılmaya çalışılmıştır (Şimşek, 2016: 15). Bu çevrede yapılan çalışmalar bölgeyi çekici kılarak bölgeye canlılık kazandırma noktasında önemli adımlar olmuştur.

Bugün Eyüp Sultan Hazretleri’nin Türbesi’nin bulunduğu yerin etrafı; İslâmî ürünlerin (kitap, tespih, seccade, zezem suyu vb.) pazarlandığı çevre konumundadır. Eyüp’ten Haliç’e uzanan manzarayı görmek isteyenler teleferikle veya mezarlıkların arasından karyagdı veyahut bilinen diğer adıyla İdris-i Bitlisi Tepesi’ne⁴ çıkarak Eyüp’ün havasını teneffüs etmektedirler.

Geçirdiği dönemsel farklılıklara rağmen, Eyüp beldesi geçmişten gelen manevi atmosferini ve bu manevi atmosfer etrafında şekillenen kültür, inanç ve medeniyet dünyasının İstanbul’daki beşiği mahiyetindedir. Hamile kadınlar, askere gidecek olan gençler, sünnet törenleri, üniversite sınavları öncesi gibi önemli görülen olay ve olgularda Eyüp’e gelinerek, mübarek mekânın atmosferinden feyiz alınır, dualar edilir ve ikramlar sunulur. Bu sebepten ötürü; Eyüp Sultan câmii avlusu ve civarında lokum, tatlı, şerbet vb. yiyecek ile içecek dağıtan vatandaşlara denk gelmek mümkündür.

Eyüp Sultan Türbe ve Câmî’nin, gerek İstanbul halkı tarafından gerekse bölge dışından pek çok kişi tarafından mühim bir ibadet ve ziyaret merkezi olarak gönüllerde yer edinmiştir. İstanbullular cenazelerini Eyüp Sultan Camii’nde kaldırmak ve bu muhitte defnetmek istemekte, bu sebeple mezarlıkların sınırı her geçen gün artmaktadır.

Başkent İstanbul’u "Kızılelma" hissiyle sahiplenen Türk milleti Üsküdar-Mekke, Eyüp-Medine benzetmesinde bulunmuştur. Anadolu insanı, Üsküdar’ı Mekke, Eyüp’ü de Medine toprağı bilmiştir. Mekke ve Medine nasıl korunmuşsa İstanbul da öyle korunmuştur. Bunun için, Türklerin son beş yüz yıllık tarihinde İstanbul’un vazgeçilmez bir yeri vardır. Nasıl Medine’de Ravza, cennet bahçelerinden bir bahçeyse, İstanbul’da Eyüp, bağrında taşıdığı büyük sahabe Eyüp Sultanla, cennet bahçelerine açılan bir kapıdır.

Pierre Lotti adlı Fransız yazarın tepede kahve içmesi ve orada bulunan işletmelerin Pierre Lotti adını kullanmasıyla tepenin adı günümüzde Pierre Lotti olarak yaygınlaşmıştır. Ancak; Fransız yazarın, Türk kültür ve medeniyet tarihinde millî, manevi ve ahlâki bir yerinin olmadığını düşünerek tepenin eski adlarıyla (İdris-i Bitlisi) kullanımını uygun görmekteyiz. Detaylı için bakınız (Akkurt, 2016).

İstanbul'u İstanbul yapan en önemli bölge Eyüp Sultandır. Medine Toprağı Eyüp, İstanbul'un, İstanbul ise bütün Osmanlı coğrafyasının güç ve ümit kaynağıdır (Gürdoğan, 2006: 18-19). Bu denli kıymete sahip olan bölgenin ve bölgede yer alan kültürel miras unsurlarının korunması, bölgenin tanıtımının daha geniş kitlelere hitap edecek şekilde tasarlanması ve bölgede yer alan kültürel öğelerin nitelikli çalışmalarla desteklenmesi köklü ve derin medeniyetimize katkı sağlayacaktır.

1.2.1. EYÜP SULTAN HAZRETLERİ

Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in mübarek yüzünü gören, onun sohbetlerini dinleme makamına ulaşan ashâb-ı kirâm; peygamberlerden sonra, gelmiş ve gelecek bütün insanların en hayırlılarıdır. Bu inanç, ilim ve irfan sahipleri geçmişle günümüz arasında iman köprüleri kurmuşlardır. Eyüp Sultan Hazretleri de bu makama erişen mübarek insanlar arasında sayılmaktadır.

Rasûlullâh'ın mihmandarı olan ve İstanbul'un güzide bir semtine adını veren, İslâm davasının öncülerinden ve sahabelerin seçkinlerinden biri olan Eyüp Hazretleri, Medine'nin Hazrec Kabilesinden Neccaroğulları kolundandır. Hakiki ismi Halid, babası Zeyd, annesi Hind'dir. Ebû Eyyûb el Ensârî, hicretten evvel 620'de eşi Ümmü Eyyûb ile beraber İslâmı kabul etmiştir. İslâmı kabul eden ilk Medinelilerdendirler. Müslümanlığın Medine'de yayılmasında etkili olmuştur. Ömrünü İslâm için sarf eden Eyüp Hazretleri, Hazrec Kabilesi'nden Ümmü Eyyûb ile olan evliliğinden dört çocuğu olmuştur. Peygamberimizle birlikte tüm savaşlara katılmış (Malkoç, 2017: 19). Peygamberimize hem yoldaşlık yapmış hem de Peygamberi evinde konuk etmiştir.

Kur'ân ayetlerinin bir araya getirilmesinde görev alan vahiy kâtiplerindendir. İslâm'ın bayraktarlığını yapan Eyüp Sultan, Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Müslümanlığın yükselmesi ve yaygınlaşması için çaba göstermiştir. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerinde pek çok askeri mücadeleye katılmıştır. Hz. Ali Irak'a gidince Eyüp hazretlerini kendi yerine vekil kılmıştır. Bu dönemde bir ara "Mescid-i Nebevî'nin"⁵ imamlığını yapmıştır (Malkoç, 2017: 19). Eyüp Hazretleri'nin hayatı ve İslâmiyet uğrunda mücadeleleri onun gönüllerde taht kurmasının en önemli sebeplerindendir.

⁵ Peygamber Mescidi anlamına gelir. Mekke'den Medine'ye yapılan Hicret'ten sonra Medine'de Hz. Muhammed ile beraber Medineliler tarafından inşa edilen, ilk mescit/câmii örneğidir. Detaylı bilgi için bakınız (Sarı, 2016).

“Hâdimü'l-Kur'an”⁶ olan Ebû Eyyûb el-Ensârî, aynı zamanda “hâfîzü'l-Kur'ân'dı”.⁷ Peygamber Efendimizden 400'ün üzerinde hadis rivayet etmiştir. Peygamber ile katıldığı savaşların dışında Mısır, Suriye, Filistin ve Kıbrıs fetihlerinde de yer almıştır. Eyüp Sultan'ın hayatı savaş meydanları ve ilim meclislerinde geçmiştir. O, ömrünü ilim, ibadet, cihat ve davet yolunda geçirmiştir. Muâviye⁸ kumandasındaki takviye birliğinin içinde bulunduğu rivayet edilir. Peygamberin İstanbul'un fethini müjdelemesi ve orayı fetheden orduyu övmesi üzerine bu müjdeye sahip olmak için seksenli yaşlarda İstanbul yollarına düştü. Eyüp Hazretleri'nin bedeni yaşlansa da Kur'ân ile cilalanan hissiyatı hep gençti. Eyüp Sultan'ın isteği, yedi ay boyunca evinde konuk ettiği peygamberin bu kutlu haberini gerçeğe dönüştürmek olmuştur. Ebû Eyyûb, kuşatma devam ederken 669 yılında vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine surlara yakın bir yere defnedilmiştir (Malkoç, 2017: 20). Vasiyeti göz önüne alındığında Eyüp Sultan Hazretleri'nin manevi düşünüşü, istikrar ve azim dolu zihniyeti ortaya çıkmaktadır.

Rivayetlere göre Ebû Eyyûb el- Ensârî Hazretleri, İstanbul'u kuşatarak Galata'yı fethetmiş ve sonra, Eğrikapı'dan çıkarken kâfirler taşa tutup şehit etmişlerdir. Bir diğer rivayete göre ise Ebû Eyyûb ishalden vefat etmiştir (Kütüklü, 2011: 71). Toplumumuz Eyüp Hazretleri'nin vefat sebebi üzerinde pek durmamış, savaş sırasında şehit olduğunu öne çıkarmıştır. Zira Eyüp Hazretleri'nin cihat aşkı herkesçe bilinmektedir.

Eyüp Hazretleri, Hazrec kabilesinden olması sebebiyle “el-Hazrecî, Hazrec kabilesinin Neccar Oğulları kısmından olduğu için “en- Neccârî”, akabe biatlarında yer almasıyla “el-Akabi”, hicretten sonra Medineliler'e “Ensâr” denildiğinden dolayı “el-Ensârî”, Peygamber Efendimizi evinde misafir etmesi sebebiyle de “Mihmandâr-ı Nebî” diye anılmıştır (Algül, 2013: 27). Yukarıda Eyüp Hazretleri için uygun görülen unvanlar göz önüne alındığında Ebû Eyyûb el- Ensârî' nin İslâmi süreçte son derece aktif olduğu gerçeği de teyit edilecektir.

Ebû Eyyûb (r.a.)'dan bahseden kaynaklar, istisnasız şu satırlara yer vermektedirler: “*Ebû Eyyûb (r.a.) cömert ve muhlis, gaza ve cihat sevdalısıydı.*” Bu tespitin doğruluğuna

⁶Hâdimü'l: Hizmet eden demektir. Tamlamaya bakıldığında ise Kur'an-ı Kerim'in hizmetlisi manasına gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Develioğlu, 2012: 335). Buradan anlaşılması gereken odur ki Eyüp Sultan Hazretleri kutsal kitaba ve İslâmiyet'e büyük hizmetlerde bulunmuştur.

⁷ Kur'an-ı Kerim'i tümüyle ezberleyen ve ezberden okuyabilen manasına gelir. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Develioğlu, 2012: 357).

⁸ Dört halifeden sonra gelen halifedir. Emevi Devletinin kurucusudur. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Develioğlu, 2012: 768).

hayatı, Medine'den İstanbul'a uzanan ebedi hayata yolculuğu ve gözlerimizin önündeki mezarı -türbesi- şahittir (Işık, 2004: 267). İslâmiyet için verdiği mücadeleler Eyüp Sultan Hazretleri'nin edebiyatımıza da konu olmasını sağlamıştır

Sultan III. Selim bir şiirinde Eyüp Sultan Hazretleri'nin manevi atmosferinden şöyle bahseder:

*“Alemdâr-ı Kerîm-i şâh-ı iklim-i risâletsin,
Muînîm ol benim dâim, bi- hakkı Hazret-i Bârî
Selîm-i ilhâmî her dem, yüz sürer bu Ravza-i Pâk'e,
Şefâatle Kerem kıl Yâ Ebâ Eyyûb el- Ensârî”*

Eyüp Sultan'ın İstanbul'a kattığı manevi atmosfere değinen şairler manevi önemini bir beyitle şöyle ifade eder:

*“Yetişmez mi bu şehrin halkına bu nîmet-i Bârî
Habîb-i Ekrem'in yâri, Ebû Eyyub el- Ensârî”* (Serin, 2012: 6)

Sultan II. Mahmut'un kızı Âdile Sultan'dır. Bostan iskelesi sokağının sonundaki Mehmed Ali Paşa türbesinde yatan Âdile Sultan'ın Ebâ Eyyûb el-Ensârî'ye büyük bir muhabbet beslediği aşağıdaki şiirinden anlaşılıyor:

*“Sana bu Âdile bende
Kapunda has-ı efkende
Kerem kıl etme şermende
Ebâ Eyyub el-Ensârî”* (Yardım, 2004: 205).

Âşık Ahmet Şeydâ, Sultan Aziz devrinde İstanbul'u ziyaret ederken, Eyüp Sultan'a uğramayı ihmal etmez ve bu mânevî makam için bir şiir yazar:

*“Çevre yanın hem kuşatmış inhisâr-ı kûh-i Kaf
Sahn-ı dünya Kâbe-veşdir kabr-i fâtih bî-hilaf
Nısf-ı Beyt didiler türbesin iden tavaf
Eyyüb-i Ensâr gibi hûb canı var İstanbul'un”* (Yardım, 2004: 205).

1.2.2. Deve Olayı

Bilindiği gibi Hz. Muhammed (s.a.v.) birinci ve ikinci akabe biatlerinden sonra Mekke topraklarından Medine'ye göç etmek durumunda kaldı. Medine halkı Hz. Peygamberi son derece büyük bir coşku ve sevinçle karşılayarak hemen hemen birçoğu Peygamberimizi kendi evinde ağırlamak istedi. Peygamberimiz kimin evinde kalmayı tercih etse diğerlerinin gönlü kırık kalacaktı. Bu nedenle Peygamberin devesi kendi haline

bırakılacak, Peygamberimiz devenin durup çöktüğü yere en yakın evde konaklayacak ve kimsenin kalbi kırılmayacaktı. Nihayetinde deve, iki yetime ait hurmalığa çömeldi.

Deve çöktüğü yerden kalkarak biraz ilerledi tekrar yere çökerek oradan kalkmadı. İlk çöktüğü yerlerin etrafında daha sonraları Mescid-i Nebi inşa edildi. Hz. Peygamber deveden indi, buraya en yakın konutun Eyüp Hazretlerinin evi olduğunu öğrenerek eşyalarını Eyüp Hazretleri ile beraber eve taşıdılar. Bu esnada Ensar'dan bazıları “*Ey Allah'ın Rasûlü! Ebû Eyyûb, eşyanızı kendi evine taşımakla hissesini aldı, siz de bir başkasının evini şerefledirseniz olmaz mı?*” deyince Peygamberimiz: “*kişi eşyasıyla beraber olmalı!*” buyurdu. Böylece Peygamber, Mescid-i Nebî'nin yakınındaki daireler (Hücre-i Saadet) yapılarına kadar yedi ay boyunca Eyüp Sultan'ın evinde misafir oldu (Algül, 2003: 15-16). Kaynaklardan anlaşıldığı üzere Ebû Eyyûb ve hanımı son derece titiz ve misafirperver bir yaklaşımla Peygamberimizi evlerinde ağırlamışlardır.

1.2.3. Müslümanların İstanbul Kuşatması ve Eyüp Sultan Hazretleri'nin Defini

Kaynakların tamamına yakınında, Hazreti Eyüp İstanbul kuşatması esnasında, vefat etmiş ve sur dışında defnedilmiştir. Nakledildiğine göre, hastalığı ağırlaşınca Yezid ziyaretine gelip, bir dileği olup olmadığını sordu. Onun da bu soruyu şöyle yanıtladığı bilinir:

“Bu dünyadan hiçbir isteğim yok, ama beni mümkün olduğunca Kostantiniyye'ye en yakın yere defnedin. Çünkü Rasûlullah'ın: Kostantiniyye surlarının en yakınında hayırlı bir kişi defnolacaktır. Dediğine şahit oldum, o hayırlı kişi olmayı temenni ederim!” demiştir (Algül, 2003: 21). Peygamber sırrına nail olmak için gösterilen çaba, geri planında peygambere duyulan derin muhabbet, saygı ve sevgi bağını gösterme noktasında kendini hissettirmektedir

Ebû Eyyûb el-Ensâri Hazretleri'nin surların dibine gömülme vasiyet etmesi üzerine İslâm ordusunun komutanı konumunda olan Yezid cenaze için hazırlıkların yapılmasını emretmiştir. Cenaze töreni hakkında İmam Ahmed bin Hanbel diyor ki:

“Ebû Eyyûb el-Ensâri'nin vefatını işiten ve gören çevredeki bazı ecnebler dahi İslâm ile şereflenerek onun cenaze namazına gelmişlerdir” Bizans imparatoru Kayser, dikkat çeken bu durumu sorgulamak üzere Yezid'e haber gönderir. Yezid durumu

özetleyince, Kayser kuşatma bitiminde mezara zarar vereceğini bildirir. Yezid, Eyüp Hazretleri'nin mezarına zarar verildiği takdirde bunun karşılıksız bırakılmayacağını belirterek Eyüp Sultan Hazretleri'nin mezarına zarar verilmesinin önüne geçmiştir (Serin, 2012: 25-27). Yezid'in bu uyarısı üzerine Eyüp Hazretleri'nin kabrine ciddi bir zararın olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum aslında İslâm ordularının gücünü yansıtmaması bakımından da önem arz eder. Eyüp Sultan'ın kabri Türkler'in İstanbul'u fethi sırasında keşfedilmiştir. Bu keşfin şöyle gerçekleştiği bilinmektedir:

Fatih Sultan Mehmed bir defasında gece yarısı Akşemseddin'i çadırına davet etmişti. Sabaha kadar sohbet ettiler. Akşemseddin imam oldu, sabah namazını kıldılar, evrâd u ezkâr⁹ sonlanınca II. Mehmed: *“Ey benim müşidim! Hz. Muhammed'in mihmandârı Eyüp Sultan'ın kabrinin İstanbul Surlarının dışında yakın bir yerde olduğu tarih kitaplarında yazılıdır. Himmetinizle kabrin yerini keşfetmek arzusundayım”* dedi. Akşemseddin geceleri surların dışında bir bölgeye nur indiğini görüyordu. Bu bölgenin Ebû Eyyûb'un kabrinin bulunduğu yer olabileceğini düşündü. Nitekim Sultan Fatih ve devlet görevlileriyle birlikte şeyhin işaret ettiği yere vardılar. Fatih: *“Kabrin yerini gösteriniz ki buraya türbe inşa edelim”* dedi. Akşemseddin, biraz düşündükten sonra mezarın bulunduğu noktayı göstererek buranın kazılmasını işaret etti. Bu bölge kazıldığında üzerinde *“Hâzâ kabru Ebâ Eyyûb el-Ensârî”* yazan bir taş buldular (Algül, 2003: 22). Kabrin yerinin bulunmasının Fatih Sultan Mehmed ve Hocası Akşemseddin Hazretlerine nasip olması bu şahsiyetlerin manevi birikimlerini anlamamız hususunda bizlere yardımcı olmaktadır.

⁹Belli vakitlerde düzenli olarak okunan âyet, salavat, zikir ve duâlara denir. Ayrıntılı bilgi için bakınız (Kuzucular, 2016) ayrıca (Develioğlu, 2012: 276, 281).

Eyüp Sultan Hazretlerinin türbesi

2. ARAŞTIRMA İÇERİĞİNDE GEÇEN KAVRAMLAR İLE İLGİLİ BİLGİLER

2.1. KÜLTÜR, MEDENİYET VE İNANÇ KAVRAMLARINA BAKIŞ

Milletleri ayakta tutan, toplumsal birlik ve beraberliği sağlayan en temel dinamikler düşünüldüğünde; ortak geçmiş, kültür, inançlar, duygu, tefekkür dünyası ile milletlerin yaşam tarzları ilk olarak akıllara gelmektedir. Toplumsal birlik ve beraberliği sağlayan tüm bu durumların özüne inildiğinde ise kültür, medeniyet ve inanç kavramları ile karşılaşılacaktır. Çalışmanın bu bölümünde kültür, medeniyet ve inanç kavramları üzerinde durularak bu kavramların zihinlerde netleşmesi amaçlanacaktır.

2.1.2. Kültür ve Medeniyet

Kültür ve medeniyet terimleri geçmişten bu güne kadar beraberinde pek çok tartışmaları ve belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Net bir tanımlamanın yapılması zor olan kültür ve medeniyet kavramları için birbirlerinden farklı onlarca tanım bulunmaktadır. Kültür ve medeniyet kavramlarına kısa bir giriş yapıldıktan sonra bu kavramlar için yapılmış açıklamalara ve tanımlamalara yer verilerek bu kavramların pekiştirilerek birbirlerinden ayırt edilebilmeleri sağlanılmaya çalışılacaktır.

Kültürü tanımlamada birliğin olmamasının nedenine İbrahim Ethem Arıoğlu şöyle açıklık getirir: *“Sosyal bilimler alanında en fazla tarifi yapılan ve üzerinde tam olarak ittifak edilmeyen kavram “kültür” dür. Kültür kavramının tanımlanmasındaki zorluğun ve bu tanımlama çeşitliliğinin sebeplerinden biri sosyal bilimlere meydana getiren her bir disiplinin tanımlama yaparken, kendi alanları odaklı bir bakışa sahip olmalarıdır. Karmaşık ve bir o kadar da önemli olan bu kavram farklı yönlerden ele alınmış ve açıklanmaya çalışılmıştır”* (Arıoğlu, 2011: 6). Sosyal bilimlerin en önemli özelliklerinden bir tanesi olan öznellik nedeniyle kavramlara farklı bakış açıları ve yorumlar getirilmiştir.

Bir toplumun tarihsel süreçler içerisinde üretip geliştirerek nesilden nesile sözlü veyahut yazılı bir biçimde aktardığı maddi ve manevi özelliklerin tümüne kültür denir. Kültürler topluma özgü oluşuyla yerlidirler. Türk milleti de dili, ahlâkı, hukuku, sanatı, tutum ve davranışlarıyla geçmişten günümüze kadar gelen Türk kültürünü meydana getirmiştir.

Türk Dil Kurumu tarafından kültür kelimesi “1. Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü. 2. Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü. 3. “Kültür. Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi. 4. Bireyin kazandığı bilgi. 5. Tarım. Anlamlarıyla karşılanmıştır (TDK, 2019 Akt: Tayiz, 2015: 9). Türk Dil Kurumu’nun farklı kültür tanımlamalarına bakıldığında beş farklı tanımında aslında kültürün toplumsal boyutunun olduğu görülecektir.

Dursun Yıldırım kültür ve millî kültür kavramlarına bakış açısını şöyle dile getirir: “*Bir milletin kültürü veya millî kültürünü bir milletin hayatında, fertlerin -sözlü ve yazılı gelenekte yer alan-kabulleriyle, bir müştereklik gücüne erişen ve millî kimliği oluşturan maddî ve manevî faaliyetlerin bütünü millî kültürü veya kültürü meydana getirir*” (Yıldırım, 1989: 16). Kültürel birikim bahsine değinen Yıldırım’ a göre; “*tarihî gelişim süreci açısından bakıldığında, “kültür”, ait olduğu toplumun her bağlamda edindiği kazanımların toplamıdır*” (Yıldırım, 2001: 33). Dursun Yıldırım’ın bu tanımı, kültürün zenginleşmeye ve farklılaşmaya açık olduğu yönünün göstergesi niteliğindedir.

Ziya Gökalp kültürü kısaca şöyle tanımlar; “*Hars (kültür), halkın an’anelerinden, teamüllerinden, örflerinden, şifahî veya yazılmış edebiyatından, lisanından, musikisinden, dininden, ahlâkından bedî ve iktisadî mahsullerinden ibarettir*” (Gökalp, 1990: 96). Görüldüğü üzere Ziya Gökalp’ın kültür tanımı bir toplumu millet yapan tüm özelliklere sahiptir. Bu yönüyle düşünüldüğünde kültürler bağlı buldukları toplumlara kimlik ve benlik kazandırmaktadırlar. Abdurrahman Güzel’in tarifıyla ise kültür; “*toplumunun yaşayan bütün değerlerinin genel adıdır*” (Güzel, 1991: 15). Kültür kavramını özetlemek gerektiğinde; “bir milletin davranış ve karakterlerinin bütünüdür” demek yerinde olacaktır.

Türklerin geçmişinin, diğer toplumların geçmiş yaşamlarına göre birbirinden bağımsız bölgelerde oluşmuştur. Bu nedenle Türklere benzeyen farklı bir toplum ile karşılaşmak pek mümkün değildir. Türkler, Orta Asya coğrafyalarında ortaya çıkmış, ancak bu bölgede sabit durmayarak dünyanın dört bir tarafına göç etmiş, farklı sahalarda boy göstermişlerdir. İran’dan Avrupa’ya Kafkaslardan Hindistan’a çok farklı kültürel özellikler gösteren topraklara yerleşen Türkler, değişik coğrafyalarda devletler kurmuşlardır. Böylece bünyelerine pek çok kültürel öge almışlar ve o kültürlerle de pek çok

şey hediye ederek Türk kültürünün farklı coğrafyalarda yeşererek dinamikleşmesini sağlamışlardır (Ünal, 2002: 95). Ancak kültürün hızlı ve köklü değişimi de kültüre ve topluma zarar verecektir. Türk kültürü bu değişimleri tarih boyunca genel anlamda İslâmiyet'e dâhil oldukları dönem ile 18.yy.dan itibaren görülen batılılaşma sürecinde yaşamış ve atlatmıştır. İslâm'ın eski Türk dinine benzer özellikler taşıması ve Türk medeniyet anlayışıyla paralellik arz etmesi kültürün zenginleşerek gelişmesine vesile olsa da batı etkisinin kültüre yansımaları dönem dönem olumsuz tesirlerde bulunmuştur.

Kültür kelimesinin farklı anlamları vardır. Latince "toprağı verimli hale getirmek" anlamına gelen bu kelime, daha sonraki dönemlerde Batı Avrupa dillerinde kazandığı "yüksek toplumsal birikim" anlamıyla dilimize geçmiştir." Kültürün bu anlamı Ziya Gökalp'ın yaptığı açıklamalarda, daha net bir biçimde belirtilmektedir. Gökalp'a göre Kültür; din, dil, ekonomi başta olmak üzere toplumun tüm yaşam ürünlerinin bir arada uyumudur.

Medeniyet kavramı ise Arapça bir kelime olup Medine kelimesinden türetilmiştir. Şehirli anlamında kullanılmaktadır. Türkçede bu kelimenin karşısına uygarlık kelimesi de kullanılabilir. Kültürel öğelerin tümü bir araya gelerek medeniyeti meydana getirecektir.

Ziya Gökalp, Türk medeniyet tarihini üçe ayırmaktadır; *"Eski Devir; Türk kavminin ortaya çıkışından itibaren Müslüman olmalarına kadar uzanır. Orta Dönem; Müslümanlık ile başlar ve Türklerin batı etkisine girişine kadar devam eder. Son Dönem ise; Batı medeniyetinin kabulünden günümüze kadar uzanan dönemdir* (Gökalp, 2015: 21).

Fernand Braudel medeniyet tanımının sayısal ve kesin bir sonucun olmadığını bildirmektedir. Braudel'in medeniyetin net bir tanımının olmadığını belirttiği görülür. Medeniyet'in konu edildiği onca çalışmaya rağmen bu kavramın net bir açıklaması yoktur ve bu terim değişken bir yapıya sahiptir (Aktürk, 2006: 147). Braudel medeniyetin tanımlamasını yaparken aslında sosyal bilimler ile fen bilimleri arasındaki en önemli farklılığı da belirtmiştir.

Prof. Dr. Ali Ünal, Osmanlı medeniyetinin en temel üç özelliğini: *"Tevazu, tesamuh ve vakar"* olarak tespit eder (Ünal, 2002: 99). Bu üç özelliğe göre düşünmek gerekirse Türk milleti ağırbaşlı, hoşgörülü ve alçak gönüllülüğü ile özgün bir medeniyetin temel prensiplerini ortaya koymuştur.

Prof. Dr. Cahit Baltacıya göre; “*Medeniyetin 150'den fazla tanımı yapılmışsa da onu, yüksek bir kültürün veya kültürlerin meydana getirdiği, anlayış, yaşayış, ilim, sanat, toplumsal pratikler, maddi aletler ve bu amaçlar üzerine bina edilmiş toplumsal kurumların bütünü şeklinde tanımlanabilir*” (Baltacı, 1999: 53). Baltacı medeniyete bütüncül yaklaşımla bakarak medeniyet’in kapsamının geniş olduğunu ifade eder.

Prof. Dr. Önder Göçgün, kültür ve medeniyet kavramlarına değinerek kültür için; “*bilindiği gibi, konuşulan ve yazılan dil başta olmak üzere; edebiyat, resim, heykel, mimarlık, müzik, tiyatro, opera, bale, hat, çini, tezhip, ebru, minyatür... gibi bütün güzel sanatlar ile gündelik hayatın bir parçası olan halı, kilim, yemek, kap-kacak ve her türlü aletler, kullanılan el yapımı eşyalar, bütün folklorik değerler, yas, eğlence törenleri, düğünler, ziyaretler, ziyafetler, mahallî oyunlar, şenlikler v.b. bütünüyle millî kültürü meydana getirirler ve bunlar, bir topluluğu millet yapan değerler sisteminin içinde yer alırlar*” şeklinde yorumlamalarda bulunur. Göçgün’ün medeniyet kavramına bakışı ise; “*Bir milletin maddî ve manevî varlıklarının, fikir, sanat, şehirleşme ve modernleşme ile bilimde, teknolojiye ilerleyip yükselme yolundaki çalışmalarının bütünü demek olan medeniyet ise taşıdığı özellikler dolayısıyla uluslararası bir nitelik taşır. Çünkü medeni vasıta ve imkânlar, herkes içindir ve bunlar, kullanım alanında bütün insanlığın ortak malıdır*” (Göçgün, 2010: 3) şeklindedir. Göçgün bu tarifıyla kültürü yerel, medeniyeti evrensel bir kaba koymuştur.

Hilmi Ziya Ülken kültüre şöyle bir bakış açısı sunar; “*milletin içinde bulunduğu medeniyet şartlarına göre yarattığı bütün dil, ilim, sanat, felsefe, örf ve adetler ve bunların toplamıdır.*” Prof. Dr. Mehmet Kaplan’a göre; “*medeniyet ve kültürler bir bütün teşkil ederler, her medeniyet kendine özgü kültür ve sanat yaratır.*” “*Kültür; dili, musikiyi, mimariyi, dağı taşı, her şeyden önce insanı işlemek bunları ulaşabilecekleri en yüksek, en güzel, en nice noktaya kadar ulaştırmaktır.*” İbrahim Kafesoğlu da kültür ve medeniyete şöyle bir izah getirmektedir; “*Medeniyet milletlerarası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vasıtaları bütünüdür. Bu ortak değerlerin kaynağı kültürlerdir.*” Nurettin Topçu ise kültür ve medeniyet ayrımını şu şekilde belirtmektedir; “*Medeniyet, insanlığın çalışarak ortaya koyduğu teknik eserlerin bütününden ibarettir. Kültürse bir toplumu kendi tarihi içinde meydana getirdiği değer hükümlerinin bütünüdür. Bunlar ilim, sanat, ahlak ve dine ait değerlerdir*” (Arslanoğlu, 2001). Buraya kadar yapılan tanımlara ve izahatlara bakıldığında; medeniyet için toplumların tümünün ortak

paydası demek yerinde olacaktır. Medeniyet genele hitap ederken, kültürün daha yerli ve özele hitap ettiği anlaşılmaktadır.

Ziya Gökalp kültür ve medeniyet ilişkisine değinerek; *“İnsan toplumlarının bütün fertlerini birbirine bağlayan, kişiler arasındaki uyumu sağlayan kurumlar hars (kültür) kurumlarıdır. Bu kurumların tamamı cemiyetin harsını oluşturur. Bir cemiyetin üst tabakasını başka cemiyetlerin üst tabakalarına bağlayan kurumlar ise medeni kurumlardır. Aynı türden olan bu gibi kurumların tamamı medeniyet adını verdiğimiz bütünü oluşturur.”* *“Hars cemiyetlerin özdeki gelişmelerinden medeniyet ise çeşitli harsların birleşmesinden meydana gelir.”* *“Medeniyet milletler arasındaki ortak kurumlar olduğuna göre medeniyetin hakiki unsurları müspet bilimlerle, ilim, teknik ve sanatlardır.”* *“Osmanlılar Türk ve Müslüman bir millet olarak Avrupa medeniyetine giriyorlar. Bu medeniyetin hangi unsurları halkımız tarafından kabul edilirse, ancak o unsurlar harsımıza katılmış sayılabilir.”* *“Milletimizin gerek cinsi ahlakta, gerek aile ahlakında kendine özgü bir örfü ve anlayışı vardır. Bu örf ne eski ananelerin esiri kalabilir ne de kozmopolitlerin keyfine göre büsbütün batılı şekillere girebilir. Kendi kendine değişir, gelişir fakat zorla ne geriye ne de ileriye götürülemez. Millî hars herkesin razı olduğu ve bu tabii örflerin bütünüdür.”* *“Bir cemiyette harsın gelişmesi medeniyetinde gelişmesini doğurur”* (Gökalp, 2012: 11, 32, 15, 16).

Gökalp’ın tanımlamalarını değerlendirdiğimizde, kültür ve medeniyet yaşamının ortak çizgide ilerlemesi gerektiği görülmektedir. Bu kavramların birbirlerinden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Kültür ile uzlaşmayan bir medeniyet kabul edilemez vurgusu yapılmaktadır.

Medeniyet ve kültür arasındaki farkları Ziya Gökalp birkaç maddeyle özetlemektedir; *“Medeniyet beynelmilel olduğu halde, hars millîdir. Medeniyet bir millettten başka bir millete geçebilir, fakat hars (kültür) geçemez. Medeniyet usul (yöntem), akıl vasıtalarıyla yapılır. Hars, ilham ve sezgi vasıtalarıyla yapılır* (Gökalp, 2015: 22). Gökalp’ın düşünceleri akıllara şunu getirebilmektedir; Medeniyet realistik ise, kültür romantiktir.

Atatürk, kültür ve medeniyet hakkında şöyle bir yaklaşımdadır; *“Doğu’dan ve Batı’dan gelebilen tüm etkilerden tamamen uzak, millî ve tarihî seciyemizle uyumlu bir kültür kast ediyorum. Çünkü millî dehamızın tam bir şekilde gelişmesi, ancak böyle bir*

kültür ile sağlanabilir. Herhangi bir ecnebi kültürü şimdiye kadar takib olunan yabancı kültürlerin zararlı neticelerini tekrar ettirebilir.” “Memleketler muhtelifdir. Fakat medeniyet birdir ve bir milletin terakkisi için bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lâzımdır ...” Atatürk böylece, uluslararası ortak olan bu uygarlığı, çağın en yüksek uygarlık düzeyini temsil eden uygarlık olarak tanımlamaktadır (Sayılı, 1990).

Ayrıca Atatürk, *“Millî kültürünü unutan toplumların geleceği hüsrana, perişan olmuştur. Türkler, her şeyden ziyade millî kültürlerinde oldukça güçlüdürler. Bugüç sayesindedir ki yüzyılların vurduğu darbeler karşısında varlığını savunmayı başarmıştır.”* *“Türk milletinin yönetiminde ve güvenliğinin sağlanmasında ulusal birlik, millî duygu, millî kültür en tepede göz diktiğimiz ülküdür”* (Yıldırım, 2016: 23, 25) sözleriyle kültürün önemine ve millîliğine dikkatleri çekerken kültüre sahip çıkılması gerekliliğinin de altını çizmiştir.

Kültür ve medeniyet kavramlarının birbirlerine paralelliği ve yakınlığı düşünüldüğünde bu kadar çeşitli tanımlarının olması muhakkak ki doğaldır. Birbirlerinden farklı yollarla yapılan tanımlamalar incelendiğinde kültür, medeniyet ilişkisinde şu yargılara ulaşmak mümkün olacaktır; Kültür toplumun özünden beslenip, millî ve yerli öğelerle büyüüp gelişerek medeniyet kavramını ortaya çıkarmıştır. Kültür için yerellik ön plana çıkarken medeniyet için birçok yerelliğin birleşimi sonucu ortaya çıkan ve bölgesellikten ziyade sınırları daha geniş ve kapsamlı ortak bir coğrafya çizmek mümkün olacaktır.

Kültür; millî düşüncüdür. Toplumun ortak fikir ve zihin dünyası, adetleri, gelenekleri, sosyal yaşam biçimidir. Medeniyet ise bilim, fikir, sanat, teknoloji, üretim, din gibi daha evrensel değerleri temsil etmektedir. Ziya Gökalp bir dörtlükte durumu şöyle toparlamaktadır:

*“Medeniyet uluslararası yazılacak bir kitap;
Her faslı bir milletin harsı teşkil edecek.
Medeniyet bir konser ki birçok çalgı, saz, rüba
Birleşmekle bir ahengi ancak tek mil edecek”* (Gökalp, 2012: 98)

Ziya Gökalp kendi kültür ve medeniyet dünyasını şöyle izah eder; *“Türk milletindenim, İslâm ümmetindenim, batı medeniyetindenim.”* Gökalp’ın bu düşünce yapısı üzerine düşünülürse, medeniyet ancak milletin kendi değerleri ile uyum içinde

ilerlemelidir. Ancak ve ancak millî ve dini yaşam biçimi kendini koruyarak batının medeniyet dünyasına dâhil olduğunda toplumlara fayda getirecektir.

Tüm bu açıklamalar bizlere şunu gösteriyor; belli bir topluma ait toplumsal tavırlar ve kurumlar “kültürü” oluşturmaktadır. Medeniyet kavramıysa farklı bir anlama karşılık gelecektir. Medeniyet milletler arası ortak hassasiyetler düzeyine yükselen anlayış, hareket ve vasıtaların tümüdür. Bu ortak hassasiyetlerin kökenindeyse kültürler bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse “Avrupa medeniyeti” dini anlamda Hristiyan toplumların değerleri ile gelişmiş bilgilerini kapsayan teknik birikimleri anlaşılır. Hâlbuki Batı medeniyetine dâhil olan milletler birbirlerinden farklı kültür topluluklarından meydana gelir (Kafesoğlu, 2011: 15-16). Bu tanımlamadan çıkarılacak sonuç ise; kültür millî, medeniyet milletlerarasıdır. Medeniyetlerin altyapısını kültürler oluşturur.

2.1.3 İnanç

İnanç ve inanışlar kültüre etkisi olan ana öğeler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Türklerin özellikle idari yapılanmasında bu inançlarını ön plana koyduklarını görmekteyiz. Bunun gibi birçok yerde inanışlarının etkisi görülmektedir. Ancak zaman içerisinde Türkler kendi dini inanışları dışındaki inançları da kabul etmiş, bu çeşitliliği harmanlayarak zengin bir inanç dünyası oluşturmuşlardır. Aynı zamanda inanç kavramını tek başına düşünmek yeterli olmayacağından, halk inançları, inanış kavramlarına da temas etmek yerinde olacaktır.

İnanç kelimesi psikolojik açıdan ele alındığında “*Dış dünyayı idrak etme sonucunda zihnimizde oluşan anlayış biçimi*” olarak tanımlanabilir. Bir şeyin varlığının farkına varılması da dış dünya ile insan zihni arasında bir etkileşim sonucunda ortaya çıkar. Sosyolojik açıdan ise bütün değerlere ait olan görgü ve bilgi alanını aşan kabullenıştır. Kur’ân-ı Kerim’de inanç kelimesi, iman kelimesi ile açıklanmaktadır. Halk inançları ise toplum tarafından kabul edilmiş, dinin bilinen kuralları dışında kalan, halk içinde değer gören ve nesiller boyu devam eden inanmalardır (Tozlu, 2017: 18). Toplumsal koşullar ve kültür inançsal değerlerin şekillenmesinde önemli bir altyapıya sahiptir.

“*İnanç*”, sözlükte yer alan manasıyla kişisel veyahut toplumsal bir anlayışın, olayın, bir nesnenin, bir varlığın hakiki olduğunun kabul edilmesi anlamına gelir. Bu yönüyle psikolojik bir olayın yansımasıdır. İnançlar bazen tamamen bir zihinsel ispat sonunda meydana gelir, bazen de bir gücün veya şahadetin eseri olur. Hissi sebeplerle de

inanç meydana gelir. İnançta şüphe yoktur. Hükümler müspet olsun menfi olsun kesin olarak verildiği zaman inanç vardır (Eroğlu, 2005: 752). İnançların dogmatik oluşları nedeniyle inanç ögesiyle ilgili sorgulamalar geri plana itilmiştir.

İnanç kavramı için yapılmış bazı tanımlamalardan yola çıkmak gerekirse, Erman Artun bağlılık ve güven terimlerini ön plana alarak, *bir fikre içten bağlı olma birine duyulan güve ve inanma hissi, inanılan şey, görüş, öğretiler*” (Artun, 2001: 25) diyerek bir bakış sunmuştur.

İsmet Zeki Eyüboğlu ise inanç terimini halk yaşamını temele alarak açıklar; *“inançlar, kişinin gündelik hayatına, hareketlerine etki eden, farklı insanlardan öğrenilerek kazanılan fikir varlığıdır. İnançların kazanılmasında bireyin deneme yoluna yönelmesi geçerliliğini şahsi hayatında yaşanan bir vaka ile tanımaya gerek yoktur. İnanç, doğadaki olayların sebebi hakkında yeterli bilgi olmaması nedeniyle ortaya çıkan özel ve farklı bir yorumlama biçimidir. Geceleri mahallelere su döken çarpılır diyen inancın oluşum sebebi geçmiş çağlarda bu şekilde bir davranış sergileyen bir kişinin zarar görmesi, çarpılması nedeniyle oluşabilir. Fakat bu çarpılışın asıl sebebi bilinmeyerek yaşanan durum gece vakti sokağa su atmaya bağlanarak açıklanır. Yaşanan bu çarpılma hadisesi zamanla kişiden kişiye aktarılarak yaygınlaşır ve inanç boyutunu alır. Bu nedenle inançların birçoğunda sebebi hakkında bilgi sahibi olunmayan olaylar ve bu olayların yorumlanması vardır. Yorum özelliğinde olan bu tür inançlar yaşayış biçimleri, algılar ve tecrübeler göre toplumlarda farklılık gösterebilir”* (Eyüboğlu, 2014: 29-30). Eyüboğlu'nun temas ettiği inanç kavramının efsaneler¹⁰ ile temas ettiği de görülmektedir. Zira efsanelerin verdikleri mesajlarda ders çıkarma ve uyarma söz konusu olabilmektedir.

Halk arasında yaşayan, geçmişten günümüze taşınan ve herhangi bir müessesine dine ait olmayan inançların bütününe halk inançları diyebiliriz. Bu inançlar mutlaka her toplumda kendini hissettirmektedir. Bu açıdan halk inançları evrensel bir yaygınlık arz etmektedir.

Halk inançlarının her toplumda yaygın olması, her şeyden önce insanın özelliklerinden kaynaklanmaktadır. İnsan, sınırlı bir varlık olmasına karşı onun beklentileri, ümitleri, istekleri, arzuları sınırsızdır. Bu yüzden insan, önünü alamadığı

¹⁰ Eski çağlardan beri süregelen, anonim ve inanılması zor rivayetlere efsane denilebilir. Efsanelerin en temel ortak özellikleri toplumu iyiliğe ve doğruluğa yönlendirmesidir. Efsaneler ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bakınız (Aslan, 2012: 81-90), (Sakaoğlu, 1978).

isteklerini gerçekleştirecek, kurtulamadığı korkularını, kaygılarını giderecek insanüstü varlıklara inanma ihtiyacındadır. Ayrıca o, etrafında olup bitenleri, tabiat olaylarını, beklenmedik gelişmeleri, olağanüstülükleri anlamlandırmak istemektedir. Bu yüzden, halk inançları ortaya çıkmakta ve toplumda etkin bir rol üstlenmektedir. Halk inançları, ister dindar olsun isterse dine mesafeli olsun insanların çoğunluğunu etkisi altına almaktadır.

Dini bütün kişi, ait olduğu dini anlayışın gerekliliklerini yaptığı gibi bu dinin inanç ve pratikleriyle bağlantısı bulunmayan inançlara sahip olduğu da görülmektedir. Bu inançlar ara ara “*bâtıl*”, “*hurâfe*” olarak görülür ve küçümsenir. Bu duruma karşın genellikle bu inançların tesirleri yaşamaya devam eder. Ülkemizde ve Türk Dünyasında da halk inanç ve pratikleri yaygın ve etkili bir şekilde bulunur. Bu inançların bazıları eski Türk inanç yapısından, bazıları da Türklerin çeşitli coğrafyalarda karşılaşarak etkileşimi girdiği toplumlardan gelmektedir. Bu açıdan halk inançları, tarihi bir birikime ve geçmişe sahip olmasıyla her açıdan manalı ve kıymetlidir. “*Bu inançlar için söylenen hurafe, batıl, dine aykırı*” gibi tartışmalar bir tarafa bırakılmalıdır. Zira halk inançlarının işlev ve işleyişini tamamen yok etmek mümkün değildir. Bu inançları görmeyerek reddetmek, anlamamak onların halk tarafından yaşatılmasının önüne geçemez (Eroğlu, 2006: 87). Bu anlamda özellikle türbe ve yatırlar etrafında yaygınlaşan halk inançları günümüzde oldukça dikkat çekmektedir. Türbelere yazılan uyarı yazılarına rağmen halkın bildiği, geçmişten beri alışagelmış bir biçimde uygulanan pratiklerden vazgeçmemesi geleneğe sahip çıktığı ve eski kültürlerin benimsendiğinin, yok olmadığının göstergesidir.

Kalafata göre, Türk halk inançları veya inanmaları doğum öncesi veya sonrası ile ölümden ve ölüm sonrasında varlığını bütün edebi türlerde sürdürebilen bir alandır. Sözlü kültüre ruh veren ve anlam kazandıran inançtır. Halk inançları veya inanmalarının mitolojisi, arkeoloji, antropoloji, hatta etimoloji vb. alanlarda oynadığı anahtar görevi halk inanmalarının özelliğinden gelir (Aksoy, 2014: 24). Tüm bu yönleriyle halk inançları, eski devirlerin sosyal yapısını ve toplumsal yaşayışını gösteren anonim delillerdendir.

İnsanlar halk inançlarını neden kabul etmiş ve insanları bu inançlara uygun davranıp yaşamaya götüren nedenler neler olabilir? İnsan yaşamına dair her şeyin her zaman çok boyutlu bir bakış içerisinde ele alınmasının gerekliliği gibi, halk inançlarının oluşumunda da bu çok boyutluluk muhakkak göz önüne alınmalıdır. Halk inançlarının ortaya çıkmasında; sosyal, kültürel, ekonomik sebepleri olduğu gibi eşyanın ve olayların içeriğini bilmemek, korku, kaygı, kendini güvenme ihtiyacı, hayaller ve zihinsel yapılar

gibi bir takım sebepleri vardır (Kandemir, 2016: 102). Halk inançlarıyla ilgili yapılan bu açıklama bu inançların temel özellikleri arasında ihtiyaca yanıt verme ilkesinin de yer aldığını göstermektedir.

İnanış ise, sözlükte anlam itibarıyla “*inanma, inanılan şey*” şeklinde tanımlanmaktadır. Geleneklere bağlı bir biçimde oluşan inanma pratik ve uygulamalarına benzer şeylere “*inanış*” denir (Eroğlu, Kılıç, 2005: 754).

İnsan yaşamının doğumundan ölüme ve ölüm sonrasına kadar uzanan tüm süreçlerinde çeşitli inanış ve pratikler bulunmaktadır. Resmî din öğretilerinin dışında kalan, geleneksel ve kültürel bağlamda halk arasında yaşamaya devam eden inançların bütünü halk inançları kapsamındadır. Anadolu Türkleri, kökenleri farklı dini sistemlere ait olsa da, Anadolu’daki halk inançlarını İslâm dini bünyesinde kabul etmekte, uygulamalarında İslâmî terminolojiyi kullanmaktadır. İçinde doğduğu geleneğin özelliklerini yansıtan halk inanış ve uygulamaları, toplumdaki geleneksel öğelerin yaşadığının en önemli göstergesidir (Sinmez, 2017: 206).

Yukarıda birçok bilim insanı tarafından “inanç” üzerine çeşitli görüşler bildirilmiştir. Milletlerin inançları, sosyo-kültürel hayatları farklı da olsa şüphesiz inanç konusunda ortak bir payda da birleşirler. İnsanoğlu yaratılışından beri bir şeylere inanma ihtiyacı duymuş, kâinatı ve etrafında şekillenen olayları anlamaya çalışmıştır. Anlam veremediği bir takım olayları ise inanç adı altında kendisinden üstün varlıklara bağlamıştır. Keza insanlık tarihinin tanık olduğu çeşitli dinler bunun en canlı örneğidir.

Türk inanç sistemi üzerinde etkin rol oynamış ve halen yansımalarını gördüğümüz eski Türk dini,¹¹ günümüz Türk inanç sisteminin altyapısını oluşturmuştur. İslâmiyet’in benimsenmesi ile halk inançları ve bu inanışlara bağlı pratikler Türk-İslâm kimliğine bürünerek kendini yenilemiş türbe ve mezar ziyaretleri, hayatın geçiş dönemleri gibi çeşitli sosyal süreçlerde etkin bir rol oynayarak geçerliliğini devam ettirmiş, kimi pratikler ise bu sürece ayak uyduramayarak işlevselliğini yitirmeye yüz tutmuştur.

¹¹ Eski Türk dininden kastedilen Türklerin İslâmiyet öncesi inanç sistemleridir. “Gök Tanrı” anlayışı çerçevesinde oluşan inanç ve pratiklere atıf yapılmaktadır. Bu inanç sistemi alt katmanında Şamanizm olarak ta yaygınlık kazanmıştır. Konumuzun dışına çıkmamak adına ayrıntılı bilgi için ayrıca bakınız (İnan, 2015), (Gömeç, 1988), (Kafesoğlu, 1980).

2.1.4. Mezar ve Mezar Taşları İle İlgili Önemli Kavramlar¹²

Mezar: Ziyaret yeri, ölünün gömüldüğü yer, ahirete giriş kapısı olarak tanımlanmaktadır

Kabir, Medfen, Makber: Arapça'da ölünün gömüldüğü yer anlamında kabir kelimesi kullanılmış, Farsça'da medfen anlamında ve Türkçe'de ise genellikle mezar kelimesi ile ifade edilmiştir. Yine Türkçe'de mezar kelimesinin yanında “makber, kabir, meşhed” gibi isimlerde kullanılmıştır.

Mezarlık, Hazire, Kabristân, Mezaristân: toplu mezarların bir arada bulunduğu yerler “mezarlık, hazire, kabristân, mezaristân” isimleri ile telaffuz edilmiştir. Hazire mezarlıkları ise genellikle câmi bahçesi içerisinde veya câmi çevresinde konumlanan mezarlıklardır.

Kurgan: İslâmiyet öncesi Türk toplumlarında, genellikle Hunlarda ve Göktürklerde mezara “kurgan” denilmiştir.

Kümbet: Genellikle vefat etmiş yüksek rütbeli devlet ve din adamları için oluşturulan, kendine özgü yapısı ve altta gömü odası barındıran çift kata sahip mezarlardır.

Türbe: Genellikle büyük devlet ve din adamları için yapılmış, tek katlı olan anıtsal mezarlardır.

Lahit: Dikdörtgen bir şekilde açılan mezarın, güney alt köşesi cesedin sığacağı şekilde içe girinti yapılarak oyulup, ölünün bırakıldığı ve üzerinin tahtayla kapatıldığı yere denir.

Mezar Taşı: Mezarda yatan kişinin kimliği, ölüm tarihi, başarıları hakkında bilgi veren yazıların kazıldığı, mezarın sınırlarını belirleyen baş ve ayakucularına yerleştirilen taşlara “mezar taşı” denilmektedir.

Şahide: Şahitlik eden manâsına gelir. Şahide, ölünün gömüldüğü yeri göstermek amacıyla mezarın başucuna ve ayakucuna dikilen taş, ahşap, vb. simgelere denilmektedir. Terminolojide şahide adı verilen bu taşların, başucundakine baş şahidesi, ayakucundakine

¹² Bu başlık (Akdağ 2015: 14-17) adlı eserden esinlenilerek özgün olarak oluşturulmuştur. Detaylı bilgi için ilgili esere bakınız.

ayak şahidesi denilmektedir. Mezarlarda genellikle sadece baş kısımda bulunan şahideye yer verilir.

2.2.1. Mezar Taşı Kültürünün Gelişim Aşamaları ve Mezar Taşlarının Yapısal Özellikleri

Türklerin tarihi serüveni, Orta Asya steplerinden Balkan Dağları'na kadar, geniş bir coğrafyada görülen yayılma hareketlerinin sonucudur. Bu denli geniş bir coğrafi sahada karşılaşılan farklı etnik unsurların kültürel etkileri ve İslâmiyet'in kabulüyle Türklerde mezar taşı ve ölü gömme gelenekleri de sürekli bir değişim ve gelişim göstermiştir. Orta Asya'nın balbalları, tamgalı taşları ve petroglifleri İslâm'a geçiş ile yerini İslâmî yeni formlara bırakmıştır. Zamanla yazının daha yaygın kullanımı ile kitabeli mezar taşlarına geçiş yapan Türkler, yeni bir mezar taşı formunu ortaya çıkarmışlardır. Osmanlı Türkleri ile olgunluk çağına erişecek olan bu yeni mezar taşı yapısı ekseriyetle beyaz mermerin üzerine işlenen, şiirsel bir üslup, simge ve semboller, başlık ve süslemeler ile sanatsal bir boyut kazanmıştır (Çağlar, Eralaca, 2018: 162). Bu yönüyle Osmanlı mezar taşları için ölüme açılan estetik kapı ifadesi sıklıkla kullanılmaktadır.

İslâm inancına göre ölüm ve mezar, bize ahiret hayatını hatırlatırken, diğer âleme ilk geçiş olarak görülmektedir. Mezar, bütün semavî dinlerde ve diğer beşerî inançlarda ölen insanların toprağa gömüldüğü yeri tanımlamaktadır. Kabir, sin, makber, metfen, gömüt anlamlarına da gelen mezara, Türkistan'da "gavr" denilmiş, kabir tabiri ise buradan gelmiştir. Mezarın baş ve ayak tarafına dikilen taşlara şahide, baş taşına baş şahidesi, ayak taşına ise ayak şahidesi denmiştir. Türkler, İslâm'dan önce basit şekiller vererek yaptıkları balballara, daha sonraları erkek ve kadını temsil eden küçük heykelcikler yapmışlar, ölülerinin başına dikmişlerdir. Bu âdet, ölen insanların unutulmaması ve insanların arkasından bir anıt oluşturarak kendi yaşamlarına katmak istemelerinden kaynaklanmıştır. Taşların şekillenme sürecinde, İslâmiyet'in figüratif elemanları yasaklayıcı tavrı büyük etki yapmış, ilk önceleri ölen kişinin portresi henüz belirli bir şekil kazanmamış taşlara kazınarak veya kabartılarak işlenirken, İslâmiyet'i kabulle beraber, insan şeklinden yani heykelinden vazgeçilmiş, soyutlanarak düz veya oval şahideler hâlini almışlardır. Selçuklu ve Beylikler döneminde, şahideli dikdörtgen prizma formundaki lâhitler, şahidesiz prizmatik lâhitler, koç ve at şeklinde olan mezar taşları yapılmıştır (Perçem, 2016: 616).

Mezar taşı yapımının en önemli sebeplerinden bir tanesi de hem İslâmî hem de Eski Türk inanç sisteminde öldükten sonra tekrar dirilme anlayışının olmasıdır.

Türklerin ölüleri için mezar açma ve üzerlerine taş dikme âdeti, yazının bulunmasından önceki devirlere kadar uzanan eski bir gelenektir. Anadolu'ya geçip, bu toprakları yurt edindikten sonra Türkler, 1000 yılından itibaren ölüleri için mezarlıklar yapmışlardır. Türkler Anadolu'ya Orta Asya'daki yaşayışlarını, kültürlerini, ölü gömme adetlerini, mezar ve mezar yapıları da taşımışlardır. Eski Türklerde var olan Gök Tanrı ve ölümden sonra hayatın devam edeceği (ahiret) inancı, “kurgan” denilen mezarları doğurmuştur.

“Kurgan” kelime anlamı olarak; bir yeraltı mezar odasını yer üstünde belirten oda demektir. Türklerin İslâmiyet öncesi inanç sistemleri içindeki mezar kültürüyle ilgili ilk bilgilere Çin kaynaklarında rastlanmaktadır. Bu bilgiler M.Ö. 3. yüzyıla aittir. Hunlar bir tabut içine koydukları ölülerini asil biriye kurgan denilen anıt mezarlara, değilse başucuna balbal denilen bir taş parçası dikilmiş basit mezarlara gömerlerdi. Türkler bu kurganlar üzerine “balbal”lar (taş heykeller) dikerlerdi. Balbalları savaşta ölen Orta Asya Türk inanışlarında ruh bedenden ayrıldıktan sonra başka bir âleme gider, bu âlemde yeni bir hayat başlar. Bu inanıştan dolayı mezarlara diğer dünyada ihtiyaç duyabileceği şeyler konurdu. Ölenler genel olarak toprağa gömülürdü. Bazılarına bark denilen türbe yapılır, ya da ağır taşlar altına konulurdu. Anadolu'da mezar ve mezar taşı geleneğinin kökeni Orta Asya'ya dayanmaktadır. Kurganlar, balballar ve mezarların üzerine türbe yapılması kısaca Orta Asya kültürünün etkileri Anadolu'da değişerek ve dönem dönem gelişerek uygulanmıştır. Bu uygulamalar Anadolu'da coğrafya, kültürel çevre ve dönem özelliklerine göre çeşitlenmiştir. Mezar anıtları ve taşlarının süsleme ve form karakteri, İslâmiyet'in ve diğer komşu medeniyetlerinin etkisinde kalmıştır (Özkan, 2007: 7-11). Böylelikle kültürel alışverişlerin izlerine mezar taşlarında rastlamak mümkün olacaktır.

Türk kültür tarihinde ilk olarak Göktürk balbalları şeklinde ortaya çıkan, Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler döneminde, gerek içerik gerekse görünüş bakımından farklılaşan mezar taşları, XV. yüzyıla gelindiğinde artık Osmanlı tesiriyle klasikleşmeye başlamıştır. İslâmî inançta vefat eden Müslüman'ın mezarına taş kitabe ve ayaktaşı dikme geleneği genel olarak görülmemektedir. İnsanı ölümünden sonra anıtlıştıran somut taş veyahut benzeri yapılar oluşturma fikri şüphe yoktur ki bu geleneğin İslâm öncesi

dönemlerde yaşamış Türklerin sosyal yaşam biçiminde mevcut olan Atalar kültüründen¹³ ve özellikle Şamanizm inancından geldiğini göstermektedir. Bu somut simgeler, Türklerin tarih boyunca atalarına, ecdadına ve geçmişine gösterdiği saygının göstergesi olarak düşünülebilir (Yiğit ve Ulusoy, 2014: 12). Türklerin geçmişiyle bağlarının kuvvetli olduğu her alana yansıdığı gibi mezar taşlarında da görülmektedir.

Mezar taşları yapı olarak birbirlerine benzer niteliktedirler. Mezar taşlarındaki esas farklılığı ise erkek ve kadın mezar taşlarında görmek mümkündür. Erkek mezar taşlarında ölünün statüsüne göre bir başlık bulunurken, kadın mezar taşlarında hanımların zarafetini niteleyecek çiçek motifli süslemeler ve başlıklar görülmektedir.

Mezar taşlarının piramidal kütle ağırlığı, süsleme ve yazı ile daha hafif bir görünüme kavuşturulmuştur. Bu taşların üzerine hak edilmiş sembol, motif ve yazılar dönemin tarihini ve sanat üslubunu anlatması açısından önemlidir. Osmanlı mezar taşları diğer devirlerde olduğu gibi tek parçadan yontularak stilize edilmiş, kavuk, boyun ve gövdeden olmak üzere üç ana bölümden oluşmuştur. Osmanlı mezar taşı tipolojisi hakkında mevcut kaynaklardaki bilgiler şöyledir:

-Lâhit Mezarlar

-Pehleli (Kapak taşı) Mezarlar

- Şâhideli Mezar Taşları

Lâhitler: Yapımı oldukça zor olan bu mezarlar varlıklı kimseler tarafında yaptırılmaktadır, Osmanlı mezar taşlarının temel öğelerinden olan baş ve ayak taşları, lâhit'in üzerine dikilmesiyle bir bütünlük oluşturmaktadır. Lâhit mezar taşlarının süslemesi de son derece kaliteli ve güzel olmuştur. lâhit'in baş taşında yazı ve süs unsurları yer alırken, ayak taşında ise genellikle süslemeler görülmektedir. Son dönemlere doğru geldiğinde ise meyve tabağı veya yarı stilize çiçekleri görülmektedir (Perçem, 2016: 618).

Pehleli (kapak taşı) Mezarlar: Toprağın üstüne tek parça mermer konular ve bu mermere ayak ile baş taşları karşılıklı dikilir. Pehleli kabirler genellikle sütun şeklindeki

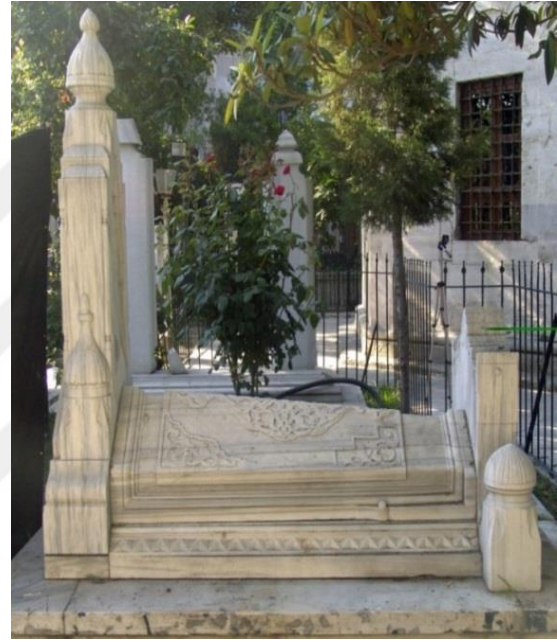
¹³ Özellikle Eski Türk dininde görülen, ölmüş atalara karşı duyulan saygı karşılığında gerçekleştirilen pratiklere Ata kültü denir. Detaylı bilgi için bakınız (Kafesoğlu: 1997 s. 292-295) ayrıca (Kalafat, 2010: 89-216) ve (Ocak, 2005: 58- 59).

ayak ve baştaşı olarak karşımıza çıkar. Pehle taşının ortasında su deliği bulmak mümkündür (Çavuş, 2019: 23).

Şâhideli Mezar Taşları: Mezarların baş tarafında bulunan taş baş, ayak tarafında bulunan taş da ayak taşı denilmiştir. Her ikisine de genel anlamda şahide ismi kullanılmıştır. Şâhidelerin başlık denilen serpuşları Osmanlının erken döneminden itibaren görülmeye başlamıştır. XVIII ve XIX. yüzyılda ise iyice yaygınlaşmıştır (Perçem, 2016: 618). Aşağıda bu taşların örnekleri görseller ile sunulmuştur.

Şahideli lahit Örneği

Pehleli lahit örneği

Şahideli mezar taşları

3.1. İKİNCİ BÖLÜM

3.1.1. Osmanlı Sanatının Gelişimine Dair Kısa Bir Özet

XIV-XVI. yüzyıllar Anadolu'nun Türkleşme sürecinin tamamlandığı ve siyasi birliğin gerçekleştirildiği dönemdir. Osmanlı sarayı çevresinde nakkaşlar, hattatlar, müzehhipler vb. sanat ustaları padişahların ve devletin ileri gelenlerinin beğenilerine sunabilmek maksatlı sanat üretimlerini sürdürmekteydiler. Siyasal, ekonomik ve kültürel gelişmenin sanat üretimine etkisi büyüktür. Ekonomik kaynakların çoğalması, sağlam örgütlenmiş bir siyasal yapının kurulması, güçlü bir merkezi otoritenin varlığı sanat eylemlerinin artarak devam etmesine katkı sağlamıştır. Toplumun estetik duyarlılığı gelişmiş ve yaratıcı gücü de artmıştır. İmparatorluk sınırlarının gelişimi etkileşim alanının yayılmasına neden olmuş ve bunun sonucunda bileşenlerin çoğalması sanatın zenginleşmesine sebebiyet vermiştir. Özellikle İstanbul, Batı ve Doğu'dan gelen sanat ürünlerinin ve sanatçıların toplandığı bir merkez konumuna ulaşmıştır. Sanat düzeyi giderek yükselen bir toplum savaşa giderken bile tüm gereçlerini özenle bezemiştir (Ödekan, Cilt 1: 275). Osmanlı'da engin hoşgörü, hassas düşünce ve gelişmiş nezaket anlayışının geri planında sanatsal bir ruhun yattığını düşünmek hatalı olmayacaktır.

XVII. ve daha sonraki yüzyıllar Osmanlı sanatı açısından klasik sonrası dönem olarak sınıflandırılabilir. Osmanlı'da ilmi, siyasi ve sosyal sıkıntıların giderek artmasına karşın Avrupa'nın gelişim sürecine girdiği görülmüştür. Bu karşıtlığın sonucunda ise; Batı uygarlığının Osmanlı üzerindeki etkisi artmış ve Osmanlı'da batılılaşma süreci başlamıştır.

XVIII. yy. Avrupa'sı Fransız sanatının etkili olduğu dönemdir. İtalya'nın Borok tarzına karşılık Fransız Rokoko üslûbu Avrupa'nın her ülkesini etkisi altına almıştır. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru, Borok ve Rokoko tarzlarının yerini Napolyon yönetimini simgeleyen Ampir Üslup alır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Sanayi Devrimi'nin ardından Avrupa toplumunda Seçmecî Üslup egemen olmuştur. Osmanlı' da lale devri süreciyle başlayan batılılaşma hareketleri Osmanlı mimarisinin tüm bu üslupların dönem dönem etkisine girmesine neden olmuştur. Batı üslupları Osmanlı kent yaşamı, mimari, saray, mezarlıklar, müzik ve resim başta olmak üzere tüm alanlarda etkisini göstermiştir (Ödekan, Cilt 2: 369-371). Osmanlı sanatının gelişim ve değişim süreçleri Osmanlı mezar taşlarına

da net bir biçimde yansımıştır. Mezar taşlarına bakarak dönemin sanat anlayışı hakkında bilgi edinmekte mümkündür.¹⁴

3.1.2. Mezar Taşlarının Millî, Manevi ve Kültürel Önemine Dair

Atalarımızın hangi coğrafyada nasıl yaşadıkları, Anadolu'ya geliş zamanları, Anadolu'nun kaç yıldır Türk yurdu olduğu, o devirlerde yaşamış şahsiyetlerin bilgileri gibi toplumun sosyal yaşamı, gelenek, kültür ve inanç serüveni mezar taşları ile ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle mezar taşları Anadolu'nun halen yaşamakta olan tapularıdır. Kültürel miraslar, milletlerin hafızalarını oluşturmaktadır. Hafızalarını kaybeden milletler; kişiliklerini, geçmiş ile bu gün arasındaki bağları ve kısacası millî, kültürel ve manevi kimlikleri ile şahsiyetlerini kaybederler. Mezar taşları ve mezarlıklarımız, tarihi süreçte ecdadımız ve hafızamız ile kurulan bağın en temel kısımlarından biri olarak işlevini devam ettirdiğinden dolayı benzeri bulunmayan kültür, tarih, sanat, inanç ve edebi miraslarımızdandır.

Uygun disiplinler ile baktığımızda bir mezar taşının sanat ve edebiyat başta gelmekle birlikte sosyoloji, felsefe, antropoloji ve hatta tıp geçmişiyle ilgili ipuçları bulmak mümkündür. Söz gelişi sanatsal açıdan incelemesi yapılan bir mezar taşı bizlere, hat sanatı başta olmak üzere, nakış ve yontuculuk sanatlarının geçmişiyle ilgili okumaları sağlar. Edebiyat okumalarına tabi tutulan bir taş ise bize geçmiş zamanlara ait şiir ve inşa estetiği ile edebiyat tarihini doğru tespitite yardımcı olur. Şehirlerin geçirdiği evreler, tarihi bilinmeyen olayların tanımlanması, atalarımızın kimlik ve meslek gruplarının belirlenmesi, aile ve şecere bilgisinin tespiti, eski çağların nüfus politikaları, geçmiş toplumların sosyolojik eğilimleri, geçirdikleri salgın hastalıklar ile doğal afetler, tıp tarihine ilişkin veriler mezarlıklarda dosyalanmış bilgilerdir ve bunlar tarihin satır aralarını doldurmak için bize kaynaklık eder. Oysa bugün mezarlıklarımız kapağı açılmamak üzere kapatılmış eski bir kitap gibi durmakta, pörsümekte, yıpranmakta, eskimekte ve elden çıkmaktadır. Bir mezarlık, aynı zamanda bir tarih atlasıdır; milletlerin yaşadıkları coğrafi mekânları en fazla onlar belirler. Tarihî coğrafyasına sadakat göstermeyen milletlerin topraklarının yağmalanması da er veya geç kaçınılmaz olacaktır (Pala, 2001: 187). İskender Pala'nın bu düşüncü toplumsal bilinç uyandırmak adına son derece yerinde olmuştur.

¹⁴ Çalışmamızın sınırları dışına çıkmamak adına Osmanlı Sanat Tarihi kısaca özetlenmiştir. Detaylı bilgi için ayrıca bakınız (İhsanoğlu, 1998: 445-493)

Mezarların bir şehrin veya ülkenin nüfusunu, ekonomik ve sosyal tabakaları, sanatsal ve kültürel seviyesi, kısaca bütünüyle sosyo-kültürel geçmişi, yani modaları, gelenek ve âdetleri hakkında çok ciddi bilgi kaynakları oldukları konusun da araştırmacılar hemfikirdir (Samsakçı, 2017: 19).

Mezar taşları üzerine kazınılmış edebi değeri yüksek zengin bir çeşitlilik mevcuttur. Âyet, hadis, vecize, atasözü, nesir, şiir, temenni, vb. gibi birçok şey mezar taşlarının dili olmuştur. Bu nedendir ki, mezar taşlarımızda dönemin kültür, sanat ve edebiyatını görebilir, tarihsel misyonunu algılayabiliriz. Bazı coğrafi isimler, mülkî bölümler, devlet müesseseleri, meslek, sanat ve zanaatlarımız ile ilgili bilgilere mezar taşlarında rastlanmaktadır. Tıp ve tasavvufi tarihi alanlarında da istifade edilen mezar taşları etnografya ve müzeciliğin önemli bir konusu olan tarihi kıyafetler, serpuşlar ve kavuklar mezar taşlarında çok sağlıklı temsil edilmişlerdir. Başlıklar, sarıklar, fesler ve remizler kişinin sosyal sınıfına, vazifesine, mesleğine, sanatına ve tasavvufi meşrebine delalet ettiğinden, kıyafet tarihimiz ve müzeciliğimiz için belgesel değeri taşıyan mezar taşları çağlar boyu süregelen değişiklikleri gözler önüne sürerler (İ.B.B. Mezarlıklar Müdürlüğü).

Türklerdeki mezar ve mezar taşları kültür yansıması olarak ele alınabilir. Zira uzunca bir geçmişe sahip olan Türkler, çok farklı coğrafyalarda yaşadıkları için zengin ve çeşitli ölüm, mezar ve mezar taşları kültürlerine sahiptir. Özünde, kurgan, balbal ve kümbet gibi mezar yapıları ile dikkati çeken bu kültürde ataların rolü büyüktür. Bu yüzden, Türk kültüründe, yaşayanların dünyasında, kimi zaman ölümler daha etkin bir rol oynarlar. Mezar taşları ölenlerin geçmişten geleceğe mesajlarını ileten en önemli iletişim araçları içinde yer almışlardır.

Tarihi, kültürel ve sanatsal açılarından bakılırsa; eski mezar taşlarımızın, türlü sanatları aksettirip, birçok sanatçının emeğini taşıyan, millî, kültür ve tarihimize ışık tutan (Çağlar ve Eralaca, 2018: 161) çok boyutlu, pek kıymetli ve başka nüshası bulunmayan arşiv vesikaları olduğu anlaşılır.

Mezarlıklar, şairin deyişiyle “âsûde bir bahar ülkesidir.”¹⁵ Osmanlı mezar taşları, bir zamanlar aynı havayı teneffüs edip aynı mekânlarda yaşayan insanların inançları, kederleri, korkuları, sevinçleri ve çeşitli hissiyatını bizlere ulaştıran çok değerli kaynaklardır (Sevim, 2010: 64).

¹⁵ Yahya Kemal Beyatlı'nın “Rindlerin Ölümü” Adlı Şiirinden alınan bir dizedir.

Aynı zamanda Türk Milleti'nin de tarihi gelişiminin bir ifadesi olmakla beraber, doğudan batıya doğru kıtalar aşan ve asırlar boyunca devam eden, uzun soluklu bir periyottur. Günümüzde önemleri anlaşılan fakat buna rağmen yok olmaya devam eden, bilhassa Cumhuriyet öncesi devirlere ait mezarlıklar ve mezar taşları, bir nevi bu coğrafyanın tarihsel süreçteki değişimini somutlaştırarak ortaya koyan laboratuvarlardır. Bugün Anadolu'nun birçok mezarlığında Orta Asya'dan kadim bir gelenek olarak getirdiğimiz mezar tiplerini, mezar taşı formlarını ve bunların muhtevi oldukları boy tamgalarını hâlâ görebilmekteyiz. En az beş-altı asır öncesinin dinî ve toplumsal yapısını bize gösteren bu taşların hemen yanında Osmanlı dönemi kitabeli mezar taşlarını ve nihayetinde harf devrimi sonrasına ait Latin harfli mezar taşlarını da müşahade edebilmekteyiz. Bu mezarlıklar ilk Türk iskânı döneminden beri hâlâ kullanılmaya devam eden ve medeniyetimizin değişim ve gelişimini, tek bir alan içerisinde, bize göstermesi açısından oldukça önemli maddi kültür varlıklarımızdır (Çağlar ve Eralaca, 2018: 162).

Mezar taşlarının ehemmiyetine somut bir örnek olarak; Millî Mücadele döneminde, Doğu Anadolu'da Ermeni devleti kurma girişiminin bulunduğu sırada, Erzurum'a gelen Amerikan heyetinden General Harbord'a, Erzurum Belediye Reisi pencereden mezarlıkları işaret ederek: "*İşte Türk mezarlığı, işte Ermeni mezarlığı; bu Ermeniler ölülerini yemediler ya!*" demiştir. Tabii ki, küçücük Ermeni mezarlığı yanında, Müslüman mezarlığı çok daha büyüktü. Böylece vatanın gerçek sahibini tespitte mezarlıklar önemli bir kanıt olmuştur. Esasen tarihi eserler, bütünüyle bir memleketin tapusu ve karakteri hüviyetindedir (Evren, 2006: 484-485).

Yine Yahya Kemal Beyatlı'ya bir misyoner tarafından İstanbul'un nüfusu ne kadar diye sorulduğunda, Yahya Kemal dönemin nüfusunun yaklaşık iki katı olan bir rakam söyleyerek karşısındakini şaşırır, nasıl olur diye? Sorulduğunda ise Yahya Kemal "*biz ölülerimizle birlikte yaşarız*" cevabını verir.¹⁶

1886 tarihinde Bergama Kazı Başkanlığı pâyesini deruhte eden meşhûr arkeolog Carl Humann, antik bir kitabeyi keşfetmek için bir Osmanlı şâhidesini deviren iki genç Alman arkeoloğa (C.Schuchardtve von Doitinchem) "*Siz ne yaptığınızı sanyorsunuz! Türkler için mezarlıklardan daha aziz bir şey yoktur, onları böyle tahrik etmeye gelmez!*" diyerek çıktığı da tarihî bir gerçektir (Kökrek 2015: 39). Türklerin mezarlıklarına

¹⁶ Yahya Kemal ile ilgili vuku bulan bu hadise pek çok farklı kaynaklarda farklı biçimlerde verilmiştir. Yukarıda verilen hikâye tümünün özü niteliğindedir.

gösterdiği hassasiyet çok eskilerden gelen bir davranış biçimidir. İbrahim Kafesoğlu, ölmüş büyüklere tazimin, atalara saygı “baba hukuku”nun inanç sahasındaki belirtisi olduğunu düşünür ve atalara ait hatıraların kutlu sayılmasının, Türk mezarlarına yapılan tecavüzlerin ağır şekilde cezalandırılmasından da anlaşıldığı görüşündedir (Kocasavaş, 2002: 108).

Ahlat bölgesinde yer alan mezar taşları şahidelerinde de bir çok emîr, velî, şeyh, kadı, âlim isimlerine rastlanmaktadır. Ayrıca, her biri sanat eseri olan bu mezarlarda yirmi iki sanatkârın imzası tespit edilmiştir. İmza kitabelerinde kullanılan lakaplardan, bunların aralarındaki baba-oğul ve usta-çırak münasebetleri tespit edilebildiği gibi, bir sanatkârın çıraklığından ustalığına kadar yaptığı eserleri, üslup gelişmesini takip etmekte mümkün olmaktadır. Bazı mezar kitabelerinde ahî ve fetâ unvanlarının geçtiğini ve buhran zamanlarında feteyânın mücadelelere karışıp devletin nizam ve istiklâlini müdafaa ettiklerine dair bazı kayıtları da dikkate alırsak, XIII. yüzyılda Ahlat'ta kuvvetli bir ahî teşkilatının bulunduğu hükmedebiliriz. Ahlat mezar taşlarında ilgi çeken bir diğer hususta Erzen Hatun Kümbeti'nin mimarı olan Kasım b. Üstad Ali ve Gevaş'daki Halime Hatun Kümbeti'nin mimarı olan Üstad Esed b. Pehlivan Hâvend'in imzalarına mezar taşlarında da tesadüf edilmesidir. Görülüyor ki, bu abidevî mezar taşlarını yapanlar, hiç değilse bir kısmı, sadece taşçı ustaları değildi. Bazı tip mezarlar ve şahideler Türk kültürünün bütünlüğü ve devamlılığı bakımından da ayrı bir ehemmiyeti mevcuttur. Şahidelerin bir kısmı Orkun abidelerinin formu, ölçüleri ve esprindedir. Bazı steller üzerinde bulunan çift başlı ejderler, aradaki bağı tamamlamaktadır. Bütün bunlar Orkun havalisinden batıya akan doğu Türk oymaklarının Ahlat'a yerleştiklerini göstermektedir (Karamağralı, 2002: 1205). Bu belgelerin korunarak yarının Türkiye'sine hakkıyla teslim edilebilmesi, toplumun ve bilhassa araştırmacıların boynunda manevî bir borçtur.

Osmanlı mezar taşlarının önemi tüm bunlarla sınırlı değildir. Meselenin içerisine dâhil oldukça birbirinden farklı kıymetli derinlikler bulunabileceği aşikârdır. Bu nedenle Osmanlı mezar taşları henüz tam olarak keşfedilmemiş medeniyet birikimi olarak algılanıp korunarak yaşatılması, mezar taşları üzerine çeşitli bilim uzmanlıklarınca farklı branşlar tarafından derinlemesine araştırmalar yapılması bu mirasa bir an önce sahip çıkılması son derece önem teşkil etmektedir.

3.1.3. Mezar Taşı Kitabelerinin Yapısı

Genellikle, kadın ve erkek mezar taşı olarak iki grupta toplanan bu taşlar, kendi içlerinde de çeşitlilikler barındırmaktadır Erkek mezar taşları erkeklerin toplumsal statüleri gereği oldukça farklı başlıklara sahip olabilmektedir. Erkek mezar taşlarında başlık yer alırken, hanım mezar taşlarında daha ağır olarak hanımın letafetini gösteren çiçek işlemleri yer almaktadır. Kadın veya erkek fark etmeksizin mezar taşı kitabeleri yapısal olarak genellikle beş bölüme ayrılır:

1-Başlık

2-Ser Levha

3-Kimlik

4-Dua

5-Tarih (Berk, 2016: 24).

1-Başlık: Özellikle erkek mezar taşlarında görülen başlıklar genellikle ölenin sosyal belirtme görevi görmektedir. Bu başlıklar Eyüp Sultan mezarlıklarında kavuk, fes ve tarikat taşları olarak karşılık görmektedir.

2-Ser Levha: Mezar taşlarının baş kısmında yaratıcının güç ve kudreti ile kalıcılığına işaret eden veya ölümün mukkader oluşunu hatırlatan kısa bir yazı bulunmaktadır (Sevim, 2010: 105).

Sadece Osmanlı mezar taşı kültürüne has bir unsur da mezar taşlarının başlığıdır. Osmanlı mezar taşları klasik olarak şöyle başlar. “Hüve’l Bâkî (Allah kalıcıdır), Hû (Allah), Hüve’l Hayyu’l Bâkî (Allah diri ve ebedidir), Hüve’l Hallakûl Bâkî (Allah yaratan ve sonsuz olandır), Kullu men aleyhâ fân (Her canlı yok olacaktır, yalnız Allah ebedidir), Hüvel hayyü’l lâ yemut (Allah diridir asla ölmez)” gibi cümlecikle başlar. Bu mezar taşlarının en önemli figür başlığıdır.¹⁷

3-Kimlik: Mezar taşının bu bölümünde vefat etmiş kişinin kişisel bilgisi ve unvanı, dua cümleleriyle birlikte yer almıştır. Bu bilgi ve ifadeler kısa olabildiği bu bilgilerin zaman zaman uzun ifadelerle de verildiği olmuştur. Kimi mezar taşlarında kimlik bilgilerine ek olarak vefat nedeni de yer almaktadır.

¹⁷ Osmanlı mezar taşlarında bulunan başlık yazıları hakkında detaylı bilgi için bakınız (Dere, 2011: 104-108).

4-Dua: Vefat etmiş bir Müslüman genellikle mezar taşında dirilerden dua beklemekte veya kendisi için dua etmektedir.

5-Tarih: Mezar taşları genellikle kişinin ölüm tarihi ile son bulmaktadır. Ölüm tarihi önemli görülen tarihlere denk gelindiğinde bu tarihlerde ayrıca belirlenir. Örneğin Ramazan ayında vefat eden kişinin taşında bu durum bildirilmektedir.

- 1- Muharrem: mim (م)
- 2- Safer: sad (ص)
- 3- Rebiulevvel: râ (رأ)
- 4- Rebiulâhir: rı (ر)
- 5- Cemaziyel evvel: câ (جأ)
- 6- Cemaziyel âhir: cim (ج)
- 7- Recep: be (ب)
- 8- Şaban: şın (ش)
- 9- Ramazan: nun (ن)
- 10- Şevval: lâm (لا)
- 11- Zilkade: zâ (ز)
- 12- Zilhicce: zel (ذ) (Berk, 2016: 3).

1.3.4. Osmanlı Mezar Taşlarında Sanat Unsurları

Türkler, İslâm öncesi dönemlerde atalar ruhuna ve ölenleri kutsadıkları İslâmî devrelerde de sanatsal ve estetik yönden tedrici bir gelişme kaydettikleri için mezara daima önem verdiler. Karahanlılar döneminde başlayan mezar estetiği Selçuklular süresince incelme ve Osmanlı'da her alanda olduğu gibi kemal noktasına vardı. Edebiyat, musiki, mimari, hat, dini hayat, yeme-içme, giyim-kuşam, gibi sanatsal faaliyetleri ve ritüelleri gibi ölüm duygusu da bu estetikten nasibini almıştır. Ölüm, bu ince duyarlılıkla sanatı, felsefesi yapılan, saygıdeğer ve insana düşman olmayan bir çehre kazanmıştır.

Atalarımız, estetik güzelliği aşırı süsten ziyade, şekil, biçim, yazının birbiriyle uyumlu orantıda iç içe ve sadeliğin bir araya gelmesiyle oluşturmuştur. Osmanlı mezar taşları; hayal gücü, motifleri, estetik duruşu ve verdiği mesajlar ile tam anlamıyla zarafet yüklü kültür, sanat ve edebiyat ürünleri genel olarak ise medeniyet temsilleridir. Osmanlı'nın oluşturduğu mimari eserler incelenecek olduğunda bu eserlerin topluma sağladığı somut bir ihtiyacı karşılama gibi faydanın yanı sıra bir de insanın gözüne, gönlüne ve ruh dünyasına hitap ettiği de görülmektedir.

Bazı toplularda ölüm son olarak algılanmaktadır. Fakat Müslümanlar yeni bir başlangıç, mutluluk dünyasına giden yoldur. Bu anlamda kabirler ve mezarlıklar cennet

bahçesi olarak algılanmıştır. Türk medeniyeti mezarlıklarda kendini göstermektedir. Mezarlıklar sanatımızın en özel örneklerini içerisinde barındırmaktadır. Mimari faaliyetler mezar taşlarında üst düzey kendini göstererek insanımızın doğumdan ölüme kadar sanatla iç içe olduğunu görünür hale getirmiştir (Şeyban, 2007: 18-19).

Kurumları, gelenekleri ve örnek yaşantısıyla ile İslâmiyet'in özünü ve hassasiyetini son derece iyi anladığı anlaşılan Osmanlı, mezarlıklarına da aynı ince özeni göstermiştir. Osmanlı'nın oluşturduğu eserler bir ihtiyaca cevap verirken süsleme ve sanatıyla da ön plana çıkmış birçok fonksiyonel özelliği bir arada bulundurmıştır. Osmanlı mezarlıkları da bu durumun en güzel örnekleri arasındadır.

Bütün sembolik öğeleriyle mezar taşları ve üzerlerindeki kitabeler, İslâm'ın kabirle ilgili ihtiyatlı hükümlerine rağmen günden güne asırdan asra estetik yönden yükselme kaydetmiş ve XVIII. asırda en muhteşem hadlere varmıştır. Bu ihtişam ve incelik kendisini hem mimaride hem hüsn-ü hatta ve hem de edebiyatta göstermiştir. Osmanlıda özellikle payitaht İstanbul-Eyüp mezar taşlarında bu durum söz konusudur. Ölenin veya ölenlerin kim olduklarının yanında Osmanlı mezar taşları, sanatların omuz omuza verdiği, iç içe geçtiği küçük bir güzellik harikasıdır. Mimar, şair, hattat ve hakkakın el ele vererek ortaya koyduğu bu mezarlar, zevk, iman ve hassasiyetin hangi hadlere varabileceğini göstermişlerdir. Bu durum büyük ve gösterişli mezar taşları için olduğu kadar küçük ve mütevazı şahideler için de geçerlidir (Samsakçı, 2017: 18-19).

Gerçektende Osmanlı mezar taşları hiçbir zaman, ölen kişinin sadece kimlik bilgilerini aktaran bir taş parçası olmamış, sanat yönüyle ileriki yüzyıllarda Avrupa'nın biz bulduk ve geliştirdik dedikleri resim ve heykeltıraşçılığı çok önceleri hem de en mükemmel haliyle ortaya koymuşlardır. Hatta sadece objeleri resmetmekle kalmamış onlara derin manalar da yüklemişlerdir (Uğurluel, 2006).

Ecdadımızın mezar taşlarına gösterdiği hassasiyet aynı zamanda ebedi dünyaya duyulan hasretin, toplumun bilinç ve şuuru ile ince, zarif düşünce yapısının sanatsallaşmış göstergesidir.

Semavi Eyice, küçüklü-büyükölü mezar taşlarının, millî estetik ve tarih için önemini şöyle vurgulamıştır:

“...Hâlbuki Türk sanat tarihini yalnız dinî mimarinin bir yapı türünde değil, fakat daha pek çok başka türlerde de araştırmak, tarih içinde gelip, geçmiş “fânîlerin” sanat, zevk ve tutumunu ortaya koymak, o milletin medeniyet tarihindeki yerini tayinde büyük faydalar sağlayabilir. Sanat tarihinde mezar mimarisi ve süslemesi, bu türlerden biri olarak karşımıza çıkar. Bir insanın hatırasını ebedileştiren, hatta bir bakıma onu yüceleştiren büyük, iddialı mezar yapıları çok daha ufak, daha mütevazı eserlerde de temsil edilmektedir; bunlar Türk sanatının en küçük olarak bir milletin belirli devirlerdeki sanat zevkini ve halkın duygularını en güzel, en iyi aksettiren, üstelik tarihleri de açıkça belirtilmiş olan hatıralardır” (Eyice, 1996: 124). Bu ahengin geri planında köklü bir Türk estetik medeniyeti yatmaktadır.

Osmanlı dönemi mezarlıklarımız, Türk tezyinatının incelenmesine yarayacak binlerce eserin bulunduğu özel mekânlarımızdır. Bin bir çeşit motif ve çiçek uygulaması ile mezar taşlarında, tarihten günümüze Türk süsleme sanatı sergidedir. Aynı zamanda mezar taşları yazıları tezyinatı ve şekilleri itibari ile Türk taş işçiliğinin en önemli şubelerindendir... Çeşitli sebeplerle heykel yapmayan Türk sanatkarı, bütün maharetini mezar taşlarında ve bilhassa serpuşlarda göstermiştir. Özenle yontup her birini sanat şaheserine dönüştürdüğü mezar taşlarında ebediyet emelinin yansımaları açıkça görülmektedir (Sevim 2010: 128-129).

Osmanlı’da batılı anlamda heykel geleneği görülmez. Ancak Batıda çalışılan insan ve hayvan figürleri ile Osmanlı mezar taşlarını karşılaştırsak, mimari unsurlarda çok farklı bezemelere sahip taş işçiliğinin Batı’ya göre sanat açısından daha ileri gittiğini görüyoruz (Gülcü, 2018: 192). Mezar taşlarımızda yer alan işleme ve yazılar yüzlerce yıl öncesine ait olmasına rağmen taşlardaki ince işçilik göz önüne alındığında bu sanatın geçmişinin çok daha eskilere götürebileceği aşikârdır.

Rahmetli Enver Tunçalp, mezar taşları gezilerinden şu bilgileri paylaşıyor: “Mezar taşları muazzam bir sergi halinde idi. Heykel sergisi, resim sergisi, şiir sergisi, el işleri sergisi hep bir arada... Her kademedeki kişiler için ayrı biçimde oyulmuş ve şekillendirilmiş taşlar. Kavuklu, fesli, sarıklı başlar... Çocuklar için hakikaten zarif ve işlemeli sütunlar, hatun kişiler için oya oya, yazma yazma, tül tül mermerler... Hele ki

kitabeleri, en güzel motifli bir şiir sergisinden daha hoş ve daha anlamlıdır” (Sevim, 2012: 32). Enver Tunçalp’ın sanat gezilerini Osmanlı mezarlıklarına yapması dahi Osmanlı mezar taşlarının sanat faaliyetlerine katkısını göstermektedir.

Osmanlı medeniyetinin estetik unsurları tarihi mezar taşları, içerisinde taş oymacılığı, hat ve süsleme gibi çok sayıda sanatı barındıran mezar taşları bu günde buldukları yerde bir açık hava müzesi olarak boy gösteriyor. Mezar taşlarının önemli özelliklerinden biri de işlendiği şekilleri ile ölenin cinsiyeti, mesleği, mensup olduğu zümre ve sahip olduğu unvan konusunda bilgi vermesi, yelken direği, kadirge dümeni ve lengel motifleriyle bir mezarın denizciye ait olduğu, çiçek veya süslü motifleriyle bir kadına ait olduğu anlaşılabilir.

İslâmiyet ile alakalı kaygılardan dolayıdır ki Osmanlı sanatında heykelleme pek hoş karşılanmamıştır. Atalarımız bu sanat sahasındaki kabiliyetlerini ise Osmanlı mezar taşlarında yansıtmışlardır. Gelenekli sanatımızın pek çok nadide örneği asırlardır açık hava müzesi niteliğindeki tarihi Osmanlı mezarlıklarında sergidedir. Bin yıllık bir kültür-medeniyetin birikimini, ruh ve mana âlemini, sanatını bütün ihtişamıyla mezar taşlarında gözlemlemek mümkündür. Osmanlı insanı, heykel dikmek yerine ebedi abideler dikmeyi tercih etmiştir.

Osmanlı mezarlıkları dikkatle incelendiğinde, her bir mezar taşının özenle işlenerek hem görünüş, hem de muhteva açısından sanatsal değer taşıdıklarını fark edilecektir. Özellikle taşla işlenen sembolik ifadeler, meyve ve çiçek tasvirleri ziyaretçileri ölümün kasvetli hissiyatından uzaklaşarak nadide bir çiçek ve meyve bahçesi iklimine taşımaktadır.

Hayatlarında, toplumun herhangi bir kesiminin unsuru olmakla birlikte, ölümleri neticesinde yaşayanların belleğinden silinmeye başlayan hatıralarını bir kaç nesil sonrasına duyurma isteğinin en açık delili, “Artık ben yokum, ama hatıram buradadır!” söyleminin estetik bir ifadesidir mezar taşları (Berk, 2006: 26).

Eyüp Sultan ve civarında bulunan Osmanlı mezar taşlarında; yazı, süsleme ve belagat gibi sanat dallarını bir arada görmek mümkündür. Muhtemeldir ki dünya üzerinde, mezar taşlarını usta işi bezemeler, laleler, sümbüller ve nebatat ile süsleyip mezarlıklarını Osmanlılar kadar şenlendirebilen toplum sayısı oldukça sınırlıdır.

Osmanlı toplumunun sanat zevki ve ruhunu ölüme dahi bu kadar hassas, ince ve duyarlı bir şekilde yansıtması toplumun şuur, kültür ve medeni yaşamını yorumlandırabilmek adına son derece önemlidir. Türkler gerek millî gerekse dini kimlikleriyle sadece kendi medeniyetlerine değil aynı zamanda dünya medeniyetine eşî benzeri bulunmayan somut eserler bırakarak bu zarafetin kalıcılığını sağlamışlardır

Bu denli neşe ve canlılık ile iç içe olan Osmanlı mezar taşları bizleri, devletin hemen hemen her döneminde; kültür, medeniyet ve inanç temelleri ile donatıldığı, mütefekkirlerin varlığına, devlet adamlarının ve özellikle de Osmanlı Sultanlarının sanata olan alâkasına yönlendirerek medeniyetimizin kültür ve inanca verdiği kıymet hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Tüm bu yönleriyle Osmanlı mezarlıkları bizler için görsel şölen alanlarıdır. Sanatın gücünü en ince ayrıntısına kadar görmek ve çok daha önemlisi sezmek, büyülenmek ve hayran kalmamak elde değildir.

Sanatı yansıtan mezar taşları

Sanatı ve zarafeti yansıtan Osmanlı mezar taşları

3.1.5. Gezgin, Bilgin ve Sanatçıların Gözünden Osmanlı Mezar Taşları

Osmanlı mezar taşlarını ziyaret eden önemli sanatçı ve bilginler bu eşsiz sanat ve kültür abidelerinden etkilenmiş ve eserlerinde Osmanlı mezar taşlarına değinmişlerdir.

Tarihi mezar taşlarımız üzerine ehli tarafından çok veciz, çok tesirli sözler söylenmiştir. Ömrünü Osmanlı mezarlıklarını araştırmaya vakfetmiş bir kültür adamı olan merhum Fâzıl İsmail Ayanoğlu ise: “*Ortada mevcut yüksek sanat abidelerimiz -faraza- olmasaydı bile, mezarlıklarımızda bulunan nihayetsiz eserler, bu milleti medeniyet göklerine çıkarmağa kâfi gelirdi*” (Berk, 2016: 7) diyerek bu tarihi değerlerimize göz çevirmemizin önemine işaret buyurmuşlardır. Osmanlı mezarlıklarına girildiğinde insanların içini hiçbir zaman kasvet kaplamamakta, aksine her bir mezar taşı üzerindeki süslü ve sanatlı motifleri, derin manalar taşıyan bezemeleriyle insanlara ölümün güzel yüzünün hissiyatını sergilemektedir.

Amics’in İstanbul isimli kitabında Eyüp anılarını şöyle anlatır: “*Eyüp Mezarlığı nasıl unutulur ve oraya bir akşam gurup vaktinde gittik ve hafızada hep o gün gördüğüm gibi güneşin son ışıklarıyla aydınlanmış olarak kaldı*” (Amics, 1988: 400, 402).

Amics’e göre İstanbul’un en güzel manzarası Haliç’tedir ve tasviri imkânsızdır. Kara surlarından, iskeleye inen, bahçelerle süslü Otakçılar mahallesi bunun az ilerisinde de zarif camii ve bembeyaz türbelerle, kabirlerle bir selvi ormanının içinde kalmış büyük mezarlığı ile Osmanlıların mukaddes toprağı Eyüp mahallesi vardır (Özaslan, 2001: 49).

Lecomte “Mezartaşı Yontucuları” adlı yazısında; “*en güzel mezar taşlarına Eyüp’te rastlanmaktadır*” (Barışta, 1997: 173) diyerek mezar taşları içerisinde Eyüp’te yer alanları ayrı bir sınıflandırmada tutar.

Amicis, Eyüp mezarlıklarına bakarak: “*Dünyanın hiçbir yerinde ölümü bu kadar güzel tasvir eden bir mezarlığa rastlamadım*” der (Sevim, 2011). Yabancı yazarların bu itiraflarda bulunmaları Eyüp mezarlığının özgünlüğünü evrenselleştirme noktasında oldukça önemlidir.

Önemli edebiyatçılardan Nihad Sami Banarlı ise; “*Eğer bir medeniyetin ihtişamını hala görmek istiyorsanız, Eyüp Sultan mezarlıklarına ve mezar taşlarına göz atınız*” diyerek Osmanlı mezar taşların ve medeniyet uyumuna dikkatleri çekmiştir.

Süheyl Ünver; “*mezar taşlarını sevmek medeniyeti sevmektir*” diyerek mezar taşları ve medeniyet kavramlarının birbirleri ile paralellik gösterdiğini vurgularken, Yahya Kemal Beyatlı ise Osmanlı mezar taşlarının değerini şu sözlerle dile getirir: “*Hiç bir şiir bir mezar taşı kadar millî olamaz. Çünkü onda el emeği, göz nuru, sanat vardır. Ve onlar bize, bizi anlatır*” (Çınar, 2007: 51).

İstanbul gezginlerinden biri olan ve yüzyıllar önce ülkemizi ziyaret eden Edmundo Amicis, mezarlıklarımızdaki etkileyici manzara karşısında şu cümleleri kurmuştur:

“*Câminin etrafında ulu ağaçlar altında çiçeklerle çevrilmiş mermerler ve arabesklerle parlayan gösterişli kitabelerle süslenmiş sultan, vezir ve saray büyüklerinin türbeleri yükselir. Bu, fevkalâde bir sessizliğe gömülmüş aristokratik bir mahalle gibi uhrevî bir hüznle beraber dünyevî bir hürmet hissini ilham eden bembeyaz, gölgeli ve şahane güzelliğe sahip bir mezar şehridir. Mezarlık bahçelerindeki yeşilliğin çelenkler ve demetler halinde sarktığı ve üzerinden akasya, meşe, mersin dallarının yükseldiği beyaz duvarların ve parmaklıkların içine geçiyor ve türbelerin kemerli pencerelerini örten demir dantellerin arasında, tatlı bir ziya içinde, ağaçların yeşil gölgeleri ile boyanmış mermer lahitleri görüyoruz. İstanbul’un başka hiçbir yerinde, ölüm tasvirini güzelleştiren ve korkmadan seyrettiren Müslüman sanatı bu kadar zarafetle gözler önüne serilemez. Dudaklarda hem dua, hem tebessüm uyandıran hüznün ve zarafet dolu bir kabristân bir saray, bir bahçe, bir mabettir bu*” (Amicis, 1988: 400-402). Amicis’i oldukça etkileyen ve şaşırtan bu manzara Osmanlı toplumu için gayet doğal ve hayatın akışı içerisinde. Mezar taşları medeniyetler üstü zarafet anlayışının sadece bir kısmıdır.

Fransız yazar ve seyyah Gerard de Nerval, İstanbul mezarlıkları hakkında şunları söylüyor:

“*Boğaz’da son derece güzel ve serin bir yerdeyiz. Buranın bir mezarlık olduğunu söylememe ihtiyaç yok sanırım. İstanbul’un bütün güzel yerleri, gezilecek ve zevk alınacak sahaları mezarlıklardır. Bakıyorsunuz yüksek ağaçların arasında, şuradan buradan güneş ışınlarının sızıp renklendirdiği, sıra sıra beyaz hayaletler var. Bunlar bir insan yüksekliğinde, mermerden yapılmış mezar taşlarıdır. Başları sarıklı, üzerleri yazılı mezar taşlarıdır. Sarığın biçimi, ölünün hayattayken işgal ettiği mevkii, sosyal seviyesini veya mezarın yapılış tarihini belli ediyor. Bazı mezar taşlarının başları koparılmış. Bu koparılmış olanların çoğu Yeniçeri mezarlarına ait. Kadınların mezarlarında da sütun*”

taşlar var. Fakat bunlarda, baş yerinde gül veya demet şeklinde bir süs bulunuyor. Kabartma veya oyma şeklinde çiçeklerle süslenmişler”(Uğurluel, 2006).

Günümüzün meşhur bir mezar taşı uzmanı ise,¹⁸ Osmanlı mezarlıklarında gezmenin dünyanın en heyecan verici şeylerinden biri olduğunu söylüyor ve ekliyor:

“Eyüp Mezarlığına doğru tırmanırken, Himalayalar’da sanki şimdiye kadar hiç kimsenin çıkmadığı bir tepeyi keşfediyor gibi oluyorum.” Sadece bu araştırmacılar değil bunların yanında Barlett, Sebatier, Loti, Pardeu, vb. daha birçok yabancı yazar ve gezgin de mezarlıklarımızdan derinlemesine etkilenmişler, eserlerinde bu konudan bahsetmişlerdir (Uğurluel, 2006).

Alman sanatçı H.Heinrich:“Her mezar taşının altında bir dünya tarihi yatar”(Gülcü, 2018: 30). Sözleriyle mezar taşlarının önemini vurgulamıştır.

Epey seneler evvel önce İstanbul’u görmeye gelen şair Henri de Reigner, Eyüp mezarlıklarının bir yokuşunda durmuş, Türk ölümünün derin bir vecdiyle, bizimle beraber yaşayıp öldükten sonra mezarına sarıklı bir taşın dikilmeyeceğine acımış ve “İstanbul! mü’minlerin o kadar sevdiği Eyüb servilerinin altında kendimi senin ölümlerle kardeş hissettim.” demişti. Bir Katolik şâirini böyle söyleten Eyüb, bizi de içine aldığı zaman fazla düşündürmüyor; orada âhret havasını teneffüs ederken müsterih oluyoruz; zihnimizi yormuyoruz” (Beyatlı, 2008: 106).

Amicis, Eyüp mezarlığını tasvir ettiği seyahatnamesinde şunları da söyler: “Bu fevkalade bir sessizliğe gömülmüş aristokratik bir mahalle gibi uhrevi bir hüznle beraber dünyevi bir hürmet hissini ilham eden bembeyaz gölgeli ve şahane bir güzelliğe sahip bir mezar şehridir” (Amicis, 1998: 400-402).

Amicis, Osmanlı mezarlıkları arasında gezintisini ise şöyle betimliyor: “uzun uzun selvilerden meydana gelmiş büyük bir ormanın içinde kayboluyoruz. Mezar taşları etrafımızda çalıkların ve vahşi çiçeklerin ortasında ucu bucağı olmayan bir yol ağının içinde ufkun ancak ışıklı şerit gibi görünebileceği sık ağaç gövdelerinin arasında sonsuz yığınlar diziler halinde göz alabildiğinde beyaz beyaz ortaya çıkıyor. Boyalı ve yaldızlı dik veya sütunların ortasında aile kabirlerinin, paşa türbelerinin avam tabakasına ait kasaba

¹⁸ Talha Uğurluel “Mezar Taşlarının Dili” adlı makalesinde bahsi geçen araştırmacının kim olduğuna dair bilgileri vermemiş, meşhur bir mezar taşı uzmanı olarak tanıtmıştır.

taşlarının arasında, orada burada solmuş çiçek demetleri ve toprak yarıklarının içinde ortaya çıkan kafataslarını görerek selvilerin içine gizlenmiş kumruların dem çekişlerini her yerde işiterek rastgele görüyoruz ve yavaş yavaş orman büyüyor, taşlar çoğalıyor, yollar artıyor, ufkun ışıklı çizgisi uzaklaşıyor, ölümün hükümdarlığı bizimle beraber adım adım ilerlemiş geliyor” (Sağır, 2014: 368).

Tarih uzmanlarından İlber Ortaylı, Osmanlı mezar taşları için şu yorumu yapmıştır; Eski mezarlıklarımızın onurlu bir uygarlığın belgesi olduğu açtıktı...”(Ortaylı, 1995: 27-29).

İnsana verdiği huzur ve sükûnet havası, Osmanlı Devletinin zengin medeniyet anlayışı ve kültürel öğeleriyle Medeniyetimizin sessiz tanıkları niteliğini taşıyan Eyüp Sultan beldesi ve bu beldeye zarafet katan Osmanlı mezar taşları yerli ve yabancı birçok araştırmacının da ilgi odağı olmayı başararak Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin iç açan atmosferini tüm güzellikleri ile ilgililerine sunmuştur.

3.1.6. Osmanlı Mezar Taşları Başlıklarına Nakşedilen Sosyal Hayatın İzleri

Ecdadımız, kültür ve sanata verdiği kıymeti Osmanlı mezar taşlarına da muhakkak suretle yansıtmışlardır. Mezar taşlarına ölen kişinin adını, soyadını ve Fâtiha isteğini yazmakla kalmamış, işçiliğin en zarif örnekleriyle kişinin sosyal yaşamdaki statüsünü de belirtmiştir.

Bir Osmanlı mezarlığına girildiğinde mezar taşlarının dilinden anlamayan bir kişi için irili ufaklı tümü birbirine benzer nitelikte mermer taşlar görülecek, ancak bu taşlar dikkatlice incelendiği takdirde her bir mezar taşı farklı bir serpuş, işaret veya simge ile ait olduğu mezarda yatan kişinin hakkında nice bilgileri ortaya çıkardığının farkına varılacaktır.

Osmanlı döneminde mezar taşları, asırların düşünce, inanç, zevk ve modalarına göre farklılık arz eden yani çok çeşitli ebat ve şekillerle karşımıza çıkan eserlerdir. Osmanlı İmparatorluğunda özellikle payitahtta çeşitli dinlere, millîyetlere ve mesleklere mensup kişilerin sokağa, kendilerine has renk, kumaş ve ebattaki kıyafetlerle çıkma durumunda olmaları mezar taşlarındaki bu ayrıntı zenginliğini ve ince sembolizmi bir bakıma izah etmektedir. Zira Osmanlı mezar taşlarında görülen çeşitlilik, hayattaki bu statü

farklılıklarının doğal bir sonucudur (Samsakçı, 2017: 21). Zira Osmanlı'nın 72 farklı milleti bir arada bulundurduğuna dair söylemler söz konusudur.¹⁹

“Suretin Sîretine şâhittir” diyen, yani kişinin kıyafeti ve görünümünde iç dünyasının saklı olduğunu düşünen İstanbullu hatta genel olarak Osmanlı, hayatta olduğu kadar ölümdede görünüşe ve şekle dikkat etmiş, sosyo-ekonomik statüsünü, hayat ve ölüm karşısındaki duruşunu yansıtacak üsluplarda mezar taşları kullanmıştır (Samsakçı, 2018: 21).

Gizli olanı keşfetmek, bilmek ve öğrenmek için perdeyi aralayabilmek ve öğrenmeye çalışmak söz konusudur. Mezarların biçimleri, taşları üzerinde bulunan yazılar ve sembolik işaretler bize mezarda yatan kişi hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Mezar taşlarından kabirde yatan kişinin kadın, erkek yahut çocuk mezarı olduğu kolayca anlaşılabilir. Çocuk mezar taşları da kendini şekil yönüyle göstermektedir. Çocuğun şekil itibarıyla küçük yapısına gönderme yapılarak çocuk mezar taşları küçük yapılmıştır (Çavuş 2019: 107). Osmanlı mezarlıklarına bakıldığında çocuğun mezarının dahi özenle işlenmesi atalarımızın çocukları birer birey olarak gördüklerinin de işareti sayılmaktadır. Bu günün çocuklarının geleceğin teminatı oldukları anlayışıyla hareket eden Osmanlı'nın asırlarca hüküm sürmesinin en önemli sebeplerinden biri; güçlü, çevik ve zeki nesiller yetiştirmesidir. Küçük yaştan itibaren çocuklara verilen dinî, ilmî ve felsefi eğitimler sayesinde köklü bir uygarlık anlayışı devam ettirilmiştir.

Çocuk mezar taşlar

¹⁹ Burada önemli olan milletlerin net sayısı değildir. Üzerinde özenle durulması gereken konu; dili, dinî, inancı ve hayata bakış açısı farklı insanların İstanbul'da ve Osmanlı'nın çeşitli yerlerinde bir arada yaşamasıdır. Bu farklılıkların Osmanlı mezarlıklarına yansımaları mezar taşlarını kültür merkezleri haline getirmektedir.

Böylelikle bir mezar taşının üstünde bulunan bir serpuş figüründen, kişinin hangi padişah zamanında yaşadığını, hangi mesleğe, dolayısıyla hangi hayat standardına sahip olduğunu, hangi tarikata yani manevi yola mensup bulunduğunu anlamak kolaylıkla mümkün olabilmektedir (Samsakçı, 2018: 23). Osmanlı mezarlıkları sosyal yaşam hakkında eşsiz ayrıntılar sunmaktadır. Yaptığı her eseri, o eserin mâhiyetine uygun imajlar, resimler ve sembollerle süsleyen Osmanlı Devleti mezar taşları ile de apayrı bir estetik atmosferi oluşturmuştur.

Osmanlılarda mezar taşlarının asıl amacının bir insan tasviri yaratmak olmadığı, aksine, o insanın payesini, daha alt katmanda kimliğini ortaya çıkarmak, kısacası taşın sahibini tanıtmak olduğu görülecektir. Kişinin genç yaşta ölmüş olduğunu belirten çiçek, hacı olduğunu belirten hurma ağacı, idam edildiğini anlatan boyun kısmındaki kement, mesleklerini yansıtan tulumba, çapa, ok-yay -ki namı bir kemankeş olduğuna işaret eder ve okur-yazarlığına delalet eden kalem-divit gibi simgelerle de, kişinin kimliği ile ilgili daha özel bilgiler verilmeye çalışılmıştır. Bu yüzden, serpuşun ve diğer simgelerin mezar taşlarındaki anlamı, son derece büyüktür (Evren, 2006: 492). Osmanlı mezar taşlarında da çok sık bir şekilde kullanılmıştır.

Sosyal hayat içerisinde genel itibariyle evinin hanımı olan hatunları erkek mezar taşlarından ayırt etmek kolaydır. Çiçekli ve süslü olan mezar taşları kadın mezarına işaret ederken, başlıklı mezar taşları ise bizleri erkek mezarlarına yönlendirmektedir.

Ayrıca hanım mezar taşları manzum kitabelerinin en baskın özelliklerinden bir tanesi de “Lâtif, zarif ve duygu yüklü” olmalarıdır. Türk estetiğinin en önemli unsurları olan tenasüp ve ahenge kadın mezar taşlarında sıkça rastlanılır. Kadınların şahideleri de kendileri gibi letafeti ve uyumu taşır. Şahidelerde yer alan metinlerde de ince ve naif bir dil söz konusudur.

Hanımların mezar taşlarında başlık ise, kadınların kullandığı “hotoz” adı verilen özel başlıklardır. Genellikle basık yarım küre şeklinde olan bu başlıklar, bazen dilimli ya da halkalı olabilmekte, bazı örneklerde ise yüzeyin dönemin üslubunda desenlerle bezendiği görülmektedir. Boyun kısımları çoğunlukla çiçek demetleri ile bezeli olmakla birlikte, maddi gücünü yansıtmak isteyenlerin, muhtemelen sağlıklarında sahip oldukları kolye, gerdanlık gibi ziynet eşyalarını naksettirdikleri de görülmektedir (Evren, 2006:

493). Hanımların süs eşyalarına olan ilgilerine Osmanlı mezarlıklarında temas etmek mümkündür.

Hanım mezar taşları

Din ve devlet büyüklerinin, askeri kurumlara mensup şahısların, sanatkârlar ile diğer çeşitli meslek gruplarının mezar taşları birbirlerinden farklı özellikler göstermektedir. Erkek mezar taşı başlıklarını genel çerçevede; kavuklu, fesli ve tarikat taçlı olarak üç farklı çeşitlilikte sınıflandırıldığı görülmektedir. Kavuklar Osmanlı Devletinde sosyal statünün önemli göstergelerindendir. Bu nedenle kavuk mezar taşlarında da sık rastlanılan ve sosyal hayatı yansıtan sembol ifadeler arasında kendisine önemli bir yer edinmiştir.

“Kallavi kavuk”lar, Osmanlı yönetiminde Sadrazam, Kubbealtı vezirleri ve Kaptan-ı Deryalar tarafından kullanılırdı. Bu kavuklar yalnızca orduyla birlikte sefere çıktığında ve arefe günlerinde giyilmekteydi. En görkemli kavuk türü olan bu kavuk, büyük boyutlu ve aşağıdan yukarıya doğru daralmaktaydı (Yiğit ve Ünlüsoy, 2014: 12). Kallavi kavuk paşaların kullandığı, bir tür tören başlığıydı. Gündelik kullanımda çok az yeri bulunan bu kavuğun mezar taşlarındaki kullanımı, tamamen semboliktir. “Kâtibi kavuk”lar, İstanbul mezarlıklarında en sık rastlanan başlıklardandır Baş kapı kethüdarları kapıkulu görevlileri ve üst düzey yeniçeriler tarafından kullanılmıştır. Destarının kafes biçiminde sarılmış olması nedeniyle “kafesi” olarak adlandırılan tür ise, daha çok divan ve sadaret kâtipleri, tevkii, beylikçi, reisü’l-küttâb, defterdar, tersane ve darphane emini gibi hâcegân unvanına sahip olan kişiler tarafından kullanılmaktaydı (Evren, 2006: 492). Böylelikle devlet idarecileri ve memurlarını mezar taşlarından ayırt etmek mümkün olmuştur.

Kavuklu başlıklı mezar taşı ile hotozlu

mezar yanyana

XVII-XIX. asırlarda mezar taşlarına işlenen serpuşlar, gündelik hayatta ve idari yönde yenilikler yapıldıkça, şekiller semboller değişikçe mezar taşlarındaki serpuşlarda değişir, sarığın yerini fes alır (Sevim 2010: 68). Mezar taşlarında 1828 yılından itibaren giyilmeye başlanan fes'ler de çok görülen başlık biçimlerindedir. Fesler hangi padişaha ait ise mezarda yatan kişi de zamanın padişahının döneminde yaşamış kişidir. II. Mahmud döneminde “feslerin” en güzel örneklerini görmek mümkündür. Bu dönemde giyilen feslere “Mahmudî fes” denir. Sultan Abdülaziz döneminde kullanılan feslere “Azizî”, Sultan I. Abdülhamid devrinde giyilen feslere de “Hâmidî fes” adı verilmiştir (Yiğit ve Ünlüsoy, 2014: 13).

Fes, her kesimden insanın kullandığı bir başlık türü olduğundan mezar taşları üzerinde yer alan feslere bakarak meslek veya sosyal sınıf ayrımı yapabilmek imkânsızdır. Fesin kullanılmasıyla başlığa göre ortaya çıkan farklılıklarda kalkmış bulunmaktadır (Dere, 2011: 95).

Mezarlıklarda genellikle görülen fes, “Azizi fesi”dir. Yeniçeri mezar taşları, üzerlerindeki simge ve başlıklarla, Osmanlı mezar taşları içerisinde ayrı bir yere sahiptir. Yeniçeri bölüğünün damgaları birer simge olarak taşlar üzerine işlenmiştir. “Nalın, ters kılıç, çizme, çark-ı felek, çifte makas, nalın, fener, süpürge, merdiven, dama, üç balık, üç bayrak, zurna” gibi isimler alan bu simgeleri yeniçeriler kol ve bacaklarına da

işletiyordu. Yeniçeriler'in Sultan Mahmud devrinde ortadan kaldırılmasıyla izleri mezarlıklardan da silinmiştir (Yiğit ve Ünlüsoy, 2014: 13).

Fesli başlıklı mezar taşı

Kavuk Başlıklı mezar taşı

Tarikat mensuplarına ait taşların başlıklarında mistik sembolizm oldukça barizdir. Hayattayken giyilen başlık, mezar taşının üst kısmında yer alır. Mesela, Mevlevî mezar taşlarının başlık kısmı, tarikatın sembolü sayılan “sikke” formu şeklindedir. Mevlevî taşlarında kişinin tarikat içindeki statüsü çok belirgin şekilde ifade edilir. Tarikata intisap edip derviş olanların taşlarında “destarsız dal sikke” vardır. Şeyhlerin taşları “destarlı sikke” şeklinde olup birkaç çeşide ayrılırlar. Tarikata intisap edip yalnız “muhib” derecesinde kalanların mezar taşlarında ise, başlık olarak sikke yoktur. Bunun yerine sikke bir sembol şeklinde taşın gövdesine işlenmiştir. Bu uygulama diğer tarikatlarda da mevcuttur.

Bektaşî şeyhlerinin mezar taşlarında çoğunlukla on iki terkli yani dilimli “Hüseynî” ve dört terkli “Edhemî” başlık kullanılmıştır. Bektaşîlere ait mezar taşlarında ayrıca on iki köşeli “teslim taşı” ile “teber” ve “keşkül” gibi tarikat eşyalarına rastlamak mümkündür. Kadirî ve Nakşî tarikatlarına ait mezar taşı başlıkları ise “müjganlı”dır. Ayrıca Kadirî mezar taşlarında “sekiz köşeli yıldız” ile “sekiz yapraklı gül” motifli kabartmalar bulunur. Diğer tarikatlara ait mezar taşları ise, başlarındaki “terk” sayısına göre ayırt edilirler. Bayramilerde altı, halvetî’lerde on üç terkli başlık bulunur. Tarikat taşları arasında en ilginç mezar taşları “Melami Hamzavî”lere ait olanlardır. Bu tarikat, özel derviş kıyafet ve taşlarını reddettiği için mezar taşlarında başlık bulunmaz. Melamîler bütünüyle gizlilik

esasına uydukları için ancak ölümlerinden sonra başsız-ayaksız anlamına gelen “bî ser-ü bi pâ” denilen değişik taş formuyla rahatlıkla ayırt edilebilirler. Taşların üzerinde kişinin tarikatla ilişkisine ait bir bilgi yoktur. Yalnız isim ve mesleğinden bahsedilir. Mezar taşları üzerinde kişinin mesleğine ve uğraştığı işlere ait sembolere de rastlamak mümkündür (Yiğit ve Ünlüsoy, 2014: 14).

Mevlevi mezar taşı (Gülcü, 2018: 188)

Kadirî tarikatına ait mezar taşı (Gülcü, 2018: 184)

Nakşî tarikatına mensup mezar taşı (Gülcü, 2018: 186)

Ressamın paleti ve boyları; askerin ise mesleki eşyaları ve mesleği ile birlikte meşrebi de taş üzerinde yerini alırdı. “Cellât” mezarları farklı bir bölgede bulunur ve vatandaşların gömüldüğü mezarlıklara gömülmezdi. Bununla beraber şekil ve motif olarak cellât mezar taşları incelendiğinde 60-70 cm. uzunluğunda kare şeklinde yazısız ve motifsiz, tamamen sade mezar taşları olduğu gözlemlenecektir.

Cellat mezar taşı

Ressam mezar taşı

Eyüp Sultan mezarlığına kuşbakışı bir göz attığımızda, bir elit tabakanın, bir entelektüel grubun da mezarlığı olduğunu görürüz. Hattat, yazar, ressam ve şairlerinde yoğun olarak yer aldığı bu mezarlık bir entelektüeller galerisi gibidir (Gülşen, 1997: 208).

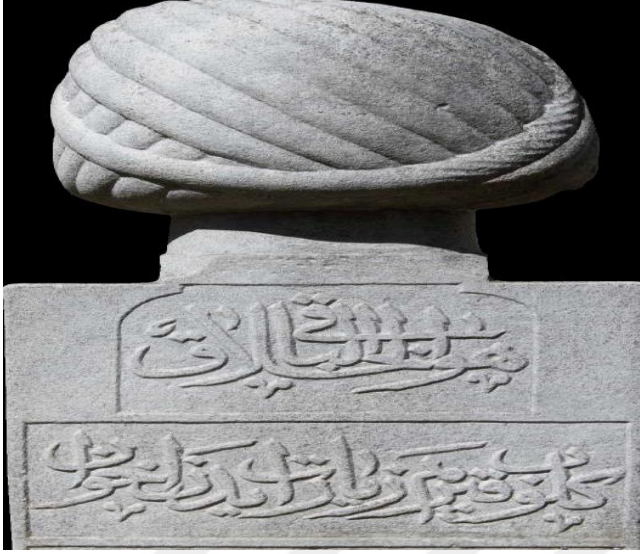
Osmanlı Devletinde büyük denizciler yetişmiş, bunlar sayısız zaferlere imza atmıştır. Denizci mezar taşlarında denizcilikle ilgili unsurlar karşımıza çıkmaktadır. Bir mezarda çapa, yelken, dümen gibi işlemler gördüğümüzde burada yatan kişinin denizci olduğunu anlarız (Çavuş, 2019: 126). Bunun yanında kırık gemi direği tasvirleri, kabir sahibinin ölümünü yani bu dünyadaki hayatının bitmiş olmasıyla ilgili olmalıdır (Çoruhlu, 2000: 78). Denizci mezar taşlarının kitabeleri gerek şiir gerekse süsleme ve bezemeleriyle oldukça canlı ve dikkat çekicidir.

Denizci mezar taşları

Yeniçeri mezar taşları börk ve dardağan olarak iki grupta toplanmıştır. Yeniçeriler her an ölümle karşı karşıya oldukları için, Dardağan, kefen niyetine yeniçerilerin burarak sıkıştırdığı ve başındaki kalın keçe takke etrafına muntazam bir şekilde sardığı, genişçe ve yüksekçe görünümlü başlık türüdür. “Dağınık, perişan, darmadağın” olarak tanımlamıştır ki, yeniçerilerin savaş alanlarında ve zor şartlarda yaşadıklarını anlatan bir açıklama olmuştur (Gülcü, 2018: 162).

Dardağan başlık (Gülcü, 2018: 162).

Yeniçeri ocağının nizamının bozulması ile birlikte eşkıyalık, haraç, isyan gibi toplumsal sorunlar baş göstermiştir. Halkın ve yönetimin tepkisini çeken yeniçeri ocağı II. Mahmut tarafından kaldırılmıştır. Yeniçeri Ocağının topluma ve devlete verdiği maddi ve manevi zararlar toplumu intikam duygusuna yönlendirmiş ve yaşanan tüm bu elim hadiseler kırılmış yeniçeri mezar taşları olarak günümüze yansımıştır. Yeniçeri ocağına kin besleyen halkın intikam amaçlı Yeniçeri mezar taşlarını kırdığına dair bilgiler kitaplarda görülmüştür.²⁰

Gerard Nerval, Osmanlı mezarlıklarını ziyaretinde bu konuya şöyle temas eder: “Bazı mezar taşlarının başları koparılmış. Bu koparılmış olanların çoğu yeniçeri mezarlarına ait”(Uğurluel, 2006).

Osmanlı mezar taşlarını inceleyenleri şaşırtan başlıklar da vardır. Bu ilginç başlıklardan en meşhuru lahana başlıklı mezar taşlarıdır. Bu anıt mezarların başlarında ve

²⁰ Yeniçeri mezar taşlarının halk tarafından kırılıp kırılmadığı tartışmaları yaşanmaktaysa da eldeki mezar taşları ve bilgiler yeniçeri mezar taşlarının kırıldığı yönündedir. Tartışmalar ve ayrıntılı bilgi için bakınız (Eldem, 2009: 12-23) ve (Erten, 2004: 334-341).

ayak taşlarında kocaman bir lahana yer almaktadır. Çünkü burada yatan kişi, Osmanlı'nın meşhur takımlarından Lahanacıların bir üyesi veya üyesinin yakınıdır. Lahana'nın ünü Çelebi Mehmed dönemine kadar gider. Amasya'da sancak beyliği yapan Çelebi Mehmed, yıllar sonra Amasyalı bir grup ile Merzifonlu bir grubun aralarında gerçekleşen cirit oyununu seyreder. Amasyalılar, lahanaları meşhur olduğu için takımlarına Lahanacı, Merzifonlular da bamyaları meşhur olduğu için kendilerine Bamyacı adını takmışlardır. Cirit oyunu ile meşhur olan bu iki takımın adları unutulmaz ve yüzyıllarca Osmanlı'nın sportif faaliyetlerinde takımlar bamyacı ve lahanacı adlarını alırlar. Bu takımlara ait kişiler öldüklerinde de, takımlarının amblemlerini mezar taşlarının başlarına koydurmayı âdet haline getirmişlerdir (Gülcü, 2018: 214). Tuttukları spor takımının mezar taşlarında görülmesi toplumun spor kültürü ve fanatikliği hakkında yorumlama yapabilme imkânı tanımaktadır.

Sultan II. Mahmud döneminde cirit oyunların yasaklanmasına kadar bu müsabakalar devam etmiştir. Padişahlar da bu takımları tutmuşlar, hatta Sultan III. Selim Topkapı Sarayı bahçesine lahana anıtı diktirmiştir. Bamyacıları destekleyen Sultan II. Mahmud ise onun hemen yanına bamyacı anıtı diktirmiştir (Gülcü, 2018: 215).

III. Selim Lahanacılar takımına duyduğu sevgiyi, İlhâmî mahlası ile yazdığı şiirde de dile getirmiştir:

*“Kış mevsiminde çıkar ortaya lahana
Gerçi biçimce görünüşçe Keykavus'un topuzuna benzer
Can verir insana, çünkü taze gül yaprağı lahana*

*Dizilmez yüz bin, bir ipliğe bamyacı gibi,
Arslandır o, arabayla gezer sanki lahana
Hiçbir zevk ve mutluluk anlaşıldı olmazmış onsuz*

*Olur mu, helva söyleşileri, olmazsa eğer lahana,
Layıktır, ona İlhâmî, ne türlü övgüler yazsa
Lahanacım, Lahanacım, Lahanacım, Lahana”*(Özsayıneri, 2003: 180).

Lahana başlıklı mezar taşları

Öte yandan Enderunlu öğrencilerin mezar taşları da ilk bakışta kendisini belli etmektedir. Enderunluların da kendine özgü kıyafetleri olurdu. Özellikle zerrin denilen işlemeli bir başlık takarlar ve saçlarını örgülü bir biçimde kulaklarının yanlarından sarkıtırlardı. Zerrin kelimesinin anlamı altındır. Bu kavuğun üstünde laleler, sümbüller ve işlemleriyle ayrı bir güzellik örneğiydi. Enderunlu mezar taşlarında da bu zerrin adlı kavuk görülmektedir. Ayrıca İşlemlerin güzelliğine mezarda ayrıntılarıyla yer verilmiş, kulaklarının yanlarından sarkan saçlarda unutulmamıştır (Çavuş, 2019: 152).

Enderunlu mezar taşı

Toplumsal koşulların değişimi mezar taşlarının görünüşleri ve mezar algısını da değiştirmiştir. Osmanlı mezar taşları da sosyolojik baği hemen her dönemde simgeleştiren toplumsal bellekler olarak karşımızda durmaktadır. Böylelikle mezar taşları kültürden kimliğe toplumsal ilişkilerden toplumsal hayata uzanan serüveni yansıtırlar.

Osmanlı sanat akımlarında özellikle Lale Devri ve sonrasında itibaren kendisini gösteren Batı etkisi, sosyal hayat kadar, Türk sanatını da etkisine almıştır. Söz konusu olan bu etkiler, mezar taşları üzerinde de net bir biçimde görülmektedir.

Osmanlı mezar taşları zaman içerisinde değişim göstererek devrin sanat üsluplarını da bünyelerinde barındırmışlardır. Klasik devrin taşları ağır başlı bir anlatım içerisindedir. Bunu çiçek motifleriyle süslü Lale Devri mezar taşları izler. XIX. yüzyılda batıdan gelen üsluplar her alanda olduğu gibi mezar taşı süslemelerinde de kendini hissettirmiştir. Boyutlarında fazla değişimin görülmediği mezar taşlarında, motiflerin biçimlerinde ve kullanıldığı yerlerde farklılıklar oluşmuştur. Barok Devrin mezar taşları biçim, görünüş ve motif yönünden daha hareketli ve kıvrımlıdır. Barok karakterli kıvrım dallar, çiçekli dolgular, stilize servi motifleri, “S” ve “C” kıvrımları sembolik bir takım işaret ve damgalar mezar taşları üzerinde yerini almış, batılılaşma ile birlikte, batılı motifler ve kompozisyonlar hâkim olmuştur. Bu dönemde taş işçiliği zirveye çıkmıştır. Yavaş yavaş Türk motifleri terk edilmiş ve yerini batı kaynaklı motifler almaya başlamıştır. Spiral şekilde sağa sola kıvrılan yapraklar, “S” sekinde yaprak kıvrımları bu üslubun ana özellikleridir. Bu dönem ve sonrasına ait motifler sanatımızda kendini göstermekle maalesef literatüre yansımamıştır. Kadın mezar taşlarının tepe kısmına oturtulmuş sepet içinde çiçek buketleri bu üslubun yaygın bir özelliğidir. Bu dönemde kitâbelerde yer alan ifadelerde değişiklik göstermiştir (Kıvrakoğlu, 2013: 10).

Geç dönem mezar taşları

Osmanlı toplumunun yüzyıllar içerisindeki sosyal, manevi, kültürel ve inançsal değişimlerinin takibini Osmanlı mezar taşlarında görmek mümkündür. Devletin ilk ve orta dönemlerini temsil eden mezar taşlarında görülen yakarış cümleleri (Hüve'l BYTâki, Hû, el Bâki vb.) teslimiyetçi ve ölümü kavuşma olarak gören toplum Osmanlı'nın son dönemi

ve batılılaşma ile beraber mezar taşlarının yakarış bölümü (Ah mine'l mevt (Ah acı ölüm), Ah mine'l firak (Ah acı ayrılık) vb.) ölümün getirdiği acıyı ve kaybı yansıtmıştır.

Bu durum geç Osmanlı dönemi toplumundaki, özellikle üst tabakada manevi değişimin göstergeleridir. Çünkü bu kullanımlar, geleneksel İslâmî bakış açısına göre ölümü daha güzel bir yaşama geçişin yolu olarak göstermek yerine, Batı düşüncesinin etkisiyle, ölenin arkasında bıraktıklarının üzüntüsünü ve ayrılışın verdiği acıyı dile getirmektedir (Laquer, 1997: 83).

Ölümün kavuşmadan ziyade acıya döndüğünü gösterir nitelikte bir mezar taşı örneği:

*“Ah ile zâr kılarak tazeliğime doymadım
Çün ecel peymânesi dolmuş murâdım almadım
Hasretâ fâni cihânda tûl-u ömr sürmedim
Firkatâ takdîr böyle imiş tâ ezelden bilmedim”* / İsmail Efendi, Sene:1239 H. 1823

M. (Sevim, 2012: 47).

(Âh ile mırıldanarak taze hayatıma doymadım. Çünkü yaşam süresi dolmuş(bu hayattan) taleplerimi alamadım. Gelip geçici dünyada uzun bir hayat süremedim. Ayrılık çok öncelerden takdir edilmiş bilemedim.)

3.BÖLÜM

4. OSMANLI MEZAR TAŞLARI ETRAFINDA GELİŞEN KÜLTÜR, MEDENİYET VE İNANÇ DÜNYASI

4.1. Ölüm Kültürünün En Canlı Tasviri Osmanlı Mezar Taşları

Türk toplumunun inanç anlayışında ölüm asla bir son olarak görülmemiş; ebedi hayata geçiş ve kavuşma anı olarak düşünülmüştür. Osmanlı mezar taşlarındaki bu canlılığın bir sebebi de Bezm-i Elest'den²¹ bu yana gelen bir aşkın yansıması olarak Allah'a, ebedi dünyaya kavuşma isteğinin verdiği huzur ve mana ruhunu yansıtmasıdır.

Osmanlı mezar taşlarında, özellikle belirli bir ilmî, manevî, iktisadî seviyeye mensupların şahidelerinde “ölüm” kelimesinden dikkatle kaçınıldığını, “ölüm, öl-” gibi kelimeler sert kabul edildiğinden, Türk-İslâm ölüm estetiği ve kültüründe sanatlı ve alternatif kelime ve terkiplere başvurulmuştur. İşte “turâb ol-” tabiri de bunlardan birisidir. Bu, bir insanın ölmediğini, öldüyse bile yok olmadığını, kâinatın bir cüz'ünde devam ettiğini bildirir. Bu anlamda mezar taşlarında yok olmama, toprağa karışma, rücu etme gibi hakikatler barınmaktadır (Samsakçı, 2017: 38).

Tasavvuf erbablarında da bu durum gözlemlenmektedir. Örneğin; Mevlevi mezar taşlarında “ölü, ölüm” kelimelerini kullanmadıkları gibi mezar ya da mezarlık tabirini de tercih etmezler. Onun yerine “susanlar, susmuşlar” anlamındaki “hâmûşân” tabirini kulanırlar ki bu bir Müslüman'ın ölmediğinin, aksine ruhun bâkî olduğunun göstergesidir (Samsakçı, 2017: 45).

Öte yandan halk arasında “ölüm” tabiri hoş karşılanmamış ve kullanımı oldukça kısıtlı görülmüştür. Toplumun ölümü kabullenici bir biçimde karşıladığının göstergesi olarak ölenler için kullandığı terimler gösterilebilir. Zira ölen kişi için; “*Hakka yürüdü*”, “*Rahmetli oldu*”, “*Şehit-Şüheda*”, “*Sir oldu*”, “*Hakkın rahmetine kavuştu*” gibi ölümün soğukluğunu bastıran ifadeler tercih edilmiştir. Ayrıca, “*ecel geldi cihâne baş ağrısı bahane*”, “*eceler çare bulunmaz*”, “*ölüm kalım bizler için*” gibi kalıplaşmış ifadelerde bulunmaktadır.

²¹ Allah ruhlar âlemini yarattığı zaman bütün ruhlara hitaben “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*” Buyurunca ruhlar “Evet sen bizim Rabbinizsin” dediler. Sevgiliye elest bezminde âşık olunmuş bu aşk o zamandan bu yana devam etmiştir. Detaylı bilgi için bakınız (Pala, 2012: 72).

Ecdadımızın ölümü bu denli zarafetle donatması, vefat edenlere karşı gösterilen ilgi, alaka ve saygının göstergesidir. Ancak; medeniyetimizin insana verdiği kıymetin yanı sıra inancımızda var olan ebedi dünyaya olan ilginin de bir yansıması olarak düşünülebilir. Zira Mevlana'nın düşünce yapısıyla örneklendirirsek; “*Bizim ölümümüz ebedi bir düğündür.*” Sezai Karakoç'un deyişiyle ise; “*Sürgün ülkeden başkentler başkentine*” yapılan bir seyahat anlayışıyla hareket eden toplumumuz Osmanlı mezarlıklarıyla ölümü en güzel şekilde süslemiştir.

Yahya Kemal Beyatlı “Rindlerin Ölümü” adlı şiirinde ölümün inanç dünyamızda ne anlama geldiğini şu dörtlükle izah eder:

*“Ölüm asude bahar ülkesidir bir rinde,
Gönlü her yerde buhurdan gibi yıllarca tüter,
Ve serin serviler altında kalan kabrinde,
Her seher bir gül açar her gece bir bülbül öter”*(Beyatlı, 1971: 93)

Ölümün bir son değil, asıl başlangıç olduğuna inanan ceddimiz Osmanlı mezar taşlarına da bu inancı somut bir biçimde yansıtmıştır. Bu duruma örnek olarak:

*“El çeküp cümleden eyledim bekâ'ya rihleti
Terk edüp geriye koydum malı mülkü devleti
İrci emriyle geldi bir mülk etti neda
Emrini kıldım kabul buldum bekâda cenneti*

*Fâni dünyada murada ermedi hiç kimseler
Bâkî dünyada bize peygamber etsin şefaati
Kim gelip kabrimi ziyaret eden ihvanım
Okusunlar ruhum için “kulhuvallâhi” ayeti”* / Bislan Zade Besni Bey-1266 H.-1850

M. (Sevim, 2012: 89).

(Her şeyden elimi çekerek ebedi hayata göç ettim. Devleti, malı ve mülkü terk ederek arkada bıraktım. Dön emri sesî geldi mülk sahibinden ve emre rıza gösterdim. Kalıcı dünyada cenneti buldum. Gelip geçici olan dünyada kimse isteğine kavuşamadı. Kalıcı dünyada şefaatchimiz peygamber olsun. Kabrimi ziyarete gelen kardeşlerim ruhuma “kulhuvallahi” ayeti okusunlar.)

Osmanlı mezar taşları gerek şekil, gerek biçim gerekse de ince düşünce ürünü olmalarıyla sadece Türklere has bir mezar taşı anlayışı olarak gelişmiştir. Dünyada başka hiçbir milletin, medeniyetin veya kültürün mezar taşları Osmanlı Mezar taşları kadar ince ve derin manalar ile kültür, medeniyet ve inanç anlayışını bu denli yansıtamamıştır. Batı

medeniyetinin ölüme bakış açısı ele alındığında; ölümün soğukluğu ve ürpertisini yansıtan mezarlıklar şehrin dışına itilmiştir. Ölümle yüzleşmekten tereddüt edilmiş, ölümün getirdiği hissiyat mezar taşlarına net bir şekilde yansımış ve sonucunda; tek düze, تنها mezarlıklar oluşturulmuştur. Arap toplumlarının mezarlarında ise herhangi somut bir ifade veyahut sosyal aktarımı sağlayacak mezar taşlarına pek rastlanılmaz. Bu duruma ek olarak Vahhabi mezhebinde mezar veya mezar taşı şirk olarak kabul görmüştür.

Mezarlık kültürünün Batı'daki kaynaklarına inildiğinde Batılı insanın ölümle kurduğu “korku” ilişkisinin sonucu olarak karşımıza çıkar. Nitekim Aries “eskilerin ölümle samimiyetlerine rağmen ölümün yakınında olmaktan dehşet duyduklarını” belirtir ve “mezarları kutsal yerler haline getirerek, onu kendilerinden belirli bir uzaklıkta tuttuklarını” ifade etmiştir (Sağır, 2014: 358). Osmanlı toplumunda ölümü anlamlı kılan sevgiliye kavuşma hasretidir. Batı toplumlarında böyle bir hasret olmayınca ölüme karşı duyulan ilgi azalmış, ölüm son olarak algılanmıştır.

Ölüm-mekân ilişkiselliğinde Amicis'in ünlü seyahatnamesinde İstanbul ile ilgili şu satırlar dikkat çeker: Amicis, İstanbul'u gezerken ölümün Türk kültür geleneği içerisinde nasıl bir estetiğe büründüğünü kendi ülkesindeki gerçeklikle kıyaslayarak anlatır. Amicis bu kıyaslamayı; “*nasıl ki gölge mezarlıklarda geze geze ve aklımı mezarlara vere vere ölümü yeni bir şekilde aşağı yukarı telakki etmeye hayatı daha sakin ve endişesiz hissetmeye başlıyorsa insan Batı ülkesinin herhangi bir şehrinde ise telaşlı şehirlerimizin karanlık kiliselerimizin duvarlar içerisine alınmış mezarlıklarımızın hayali gözümün önüne gelince bir nefret ve sıkıntı hissediyor*” şeklinde anlatmaktadır (Sağır, 2014: 331).

Theophile Gautier “İstanbul” adlı kitabında Osmanlı mezarlıklarını gezerken yaşadığı duyguları Hristiyan mezarlıklarıyla kıyaslarken şunları ifade ediyor: “*Nedendir bilmem... Hristiyan mezarlıklarında duyduğum hüznü, Türk mezarlıklarında duymam. Orada geçirdiğim saatler esnasında, içimde tatlı bir hayale dalmaktan başka hisler uyanmadı. Ölüm korkusunu unuttum*” (İBB. Mezarlıklar Müdürlüğü, 2008). Gautier'in nedenini bilmiyorum dediği sebep en açık biçimiyle şöyle izah edilebilir: Türk mezarlıkları, hasretliğin son bulduğu ve ebedi aşka kavuşmanın, hasretliğin, özlemin, mutluluğunun yaşandığı bahçeler niteliğinde olmasıdır.

G. Narval'in Doğu'da Seyahat'inin İstanbul'a ait bahislerinin önemli bir kısmı, Osmanlı'nın ölüm gelenek ve ritüellerine ayrılmıştır. Seyyah şunları bildirir: *“Hareketli ve yemyeşil ufuklarıyla, renkli evleriyle, kurşun kaplı kubbeler ve kırılğan minarelerle donanmış camileriyle sadece haz ve tatlı hülyalar vermesi gereken güler yüzlü ve göz kamaştırıcı bir kent olan Konstantinopolis'e ilişkin olarak cenazelerden ve mezarlıklardan bu kadar sık söz etmem biraz tedirginlik veriyor bana. Ama bu ülkede ölümün bile bir bayram havasına büründüğünü söylemeliyim”* bu öyle bir telakkidir ki Batı anlatılarında yer alan korkunç mezarlık tasvirlerinin tam aksine Müslüman Türkler mezarı, günlük yaşamlarının sıradan ama anlamlı bir parçası haline getirmişler ve sanat değeri çok yüksek şiirler yazıp mezar taşlarına naksettirmişlerdir (Samsakçı, 2017: 11).

Osmanlı mezar taşlarının Arap ve Batı toplumuyla kıyaslanması (Abalı, 2015)

Araştırmacı yazar Nidayi Sevim, Osmanlı mezar taşlarının özgünlüğüne farklı bir örnek olarak şöyle bir yorumda bulunuyor; *“sarıklı başlıklı Osmanlı mezar taşları da başka hiçbir kültür ve medeniyette bulunmayan Osmanlıya özgü mezar taşı çeşitleridir. Osmanlı döneminde fetihten sonra mezar taşlarında sarıklı başlıklar görülmeye başlanır. Sarık Osmanlı için semboldür, sarığın anlamı ise “biz ölümden korkmayız kefenimiz bizim*

alnımızın tacıdır. Dolayısıyla Osmanlı devleti gaza milleti olduğunu mezar taşlarında dahi vurgulamıştır” kefenini altında taşıyan bir inanç anlayışı ile atalarımız ölümden korkmamış, kaçmamış bilhassa ölümü kavuşma günü kabul etmiş mezarlıklarını çeşit çeşit bitki ve nebatat ile süslemiştir. Ölüm kültürünün bu denli zarafetle yaşatılması, aslında atalarımızın inanç bağlamında ahirete de hazır oluşun bir işareti olarak görülebilir. Nitekim yüce Allah, Kur’ân’da, “Eğer sâdik iseniz ölümü temenni ediniz” (Bakara, 94) buyurmuştur.

Sarıklı başlıklı mezar taşı

Osmanlı mezarlıklarını özgün kılan temel etkenlerin başında, zengin bir kültür birikimini görmek mümkündür. Zira Türklerin Müslüman olmadan öncede mezar taşı kültürüne sahip oldukları bilinmektedir. İslâmiyet’in bu konudaki sınırlandırıcı tavrı²² Türklerin mezar taşı kültürünü İslâmiyet ile kaynaştırarak bu kültürün zenginleşmesi ve çeşitlenmesine olanak sağlamıştır.

Osmanlı mezar taşlarında görülen tüm bu ince düşünüş yapısı aslında toplumun son derece olgun, gelişmiş ve entel bir kültür birikimine sahip olduğunun da en açık göstergelerindedir.

Osmanlı döneminde mezarlıkları tanımlarken ölümün hayatın ayırdıkları ile hayatın ölümü tadacak varlıkları arasında ki manevî ilişki, mezarlıkları birer terk edilmişler yurdu olmaktan çıkartıp yaşayan kültürün ve gündelik hayatın vazgeçilmez bir ifade aracı haline

²² İslâmî esaslarda resim ve heykel hoş karşılanmamaktadır. Konuyla ilgili detaylı bilgi için bakınız (Hocaoğlu, 2014).

gelmiştir (Sağır, 2014: 202). Osmanlı mezarlıkları günlük hayatın içerisinde aktif bir rol almıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı'nın bir aşk medeniyeti, bir vakıf medeniyeti, kurduğunu ama bir mezar medeniyeti de inşa ettiği belirtmek çokta iddialı olmaz. İskender Pala, bu durumu "Medeniyet selvi fidanlarının mezarlıklarına getirdiği estetik boyuttur. Ürkütücü kabristânları bile yemyeşil bir alan halinde insanların ürkmelerini engelleyecek şekle getirmek ve bütün bunları birleştirmektir medeniyet" şeklinde ifade etmiştir (Samsakçı, 2017: 11).

4.1.2. Hayat ile Ölüm İç İçe

Tarihi, sanatı ve değerlerimizi bir arada barındıran Eyüp mezarlıklarını sadece bir mezarlık olarak algılamak eksik kalacaktır. Toplumla iç içe, insanların rahatça yürüyerek içersinden geçebildiği, dışında duvar bulunmayan bu mezarlıklar sanki "Hayatın içinde biz de varız! Hayatta ölüm de var!" der gibidir.

Eyüp Sultan, İstanbul'un biraz da mezarlıklarıyla birlikte anılan bölgesidir. "Mezarlık" kelimesindeki soğukluk ve iticilik, bu ilçede birdenbire sakin bir anlama bürünür. Her bölgede ürkütücü bulduğumuz mezarlıkları biz Eyüp Sultan'da ulvî bir vecd ile ziyaret ediyor, bundan haz duyuyoruz. Eyüp Sultan'da mezarlık bir medeniyetin ta kendisidir. Ve Eyüp Sultan biraz da mezarlık demektir. Burada hayat mezarlığın çevresinde gelişir ve mezarlık bir öteki mahalle oluverir. Başka hiç bir yerde, Eyüp Sultan'daki kadar mezarlık ile hayat iç içe değildir. Burada ölüm ile dünya, ölü ile canlı öylesine yakındır ki, ancak ince bir toprak tabakasıyla ayrılırlar birbirinden (Pala, 2001: 188).

Osmanlıda yerleşim bilindiği üzere câmi eksenslidir. Câmi; medreseler, hamam, çeşme ve dükkânlarla çevrelenmiş ve mahaller bu şekilde oluşturulmuştur. Osmanlı döneminden kalan camilerin etrafına baktığımızda irili ufaklı hazireler görürüz. Bundan murat edilen ise insanların günde beş vakit ölümle karşı karşıya gelmeleri ve ölüm gerçeği ile barışık yaşamayı öğrenmeleridir. Çünkü din, toplumsal algı ve tutumların yönünü "dua" ekseninde çizmiştir. Câmiye her kim namaz kılmaya gelirse "rahmet" okuyup ve öte tarafta "günahlarından af olmak ümidiyle sığınma arzusunu" yansıtır. Çünkü ölümle iç içe geçmiş toplumsal bir alan söz konusudur (Sağır, 2014: 354).

Osmanlı şehircilik anlayışında mezarlıkların toplumla iç içe olmalarının sebep ve sonuçlarını, belli yerlerde mezar taşları ile göz göze gelen insanların aldıkları tesiri iyi tartmak gerekmektedir. Zira büyük külliyelerden küçük mahalle mescitlerine kadar hazirelere daima yer verilmiştir.

Mezarlıklar ölünün ebedi istirahat mekânı olmakla birlikte kimi zaman da doğal alanlar olması nedeniyle ki Amicis, “*bir mezarlığa girip bir mezarın üstünde (etrafında) oturarak bonbon yiyen Türk kadınından*” söz ederek (Sağır, 2014: 367) Osmanlı mezarlıklarının huzur alanı olduğuna vurgu yapmaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.v.)’in “Ölüm vaiz olarak yeter” hadisinin ışığında ecdadımız, mezar taşları ile ölümü hatırlatıp, çarşı, medrese, tekke, câmi ve türlü içtimai müessesenin yanında en güzel ifadeler, en dikkatli ve sanatlı çalışmalar ile dünya için duyulan hırsı dizginlemeye çalışmıştır. Mezar taşları; Allah’ı tespih edip, âyet ve hadislerle söze başlayan, bazen şiir bazen nesirle, bıkmadan usanmadan nasihat eden mükemmel vaizlerdir. Sanat bütün zarafeti ile ulvi bir hizmet yürütmektedir.

İnsanlar ölümü akıllarından çıkarmadıkları zaman bu dünyada misafir olduklarını anlar ve gerçek âleme yani ebedi âleme hazırlık içinde olurlar. Bugün altı yüz yıllık büyük bir imparatorluğun bakiyesi olarak kalmamızı bu anlayışa borçluyuz dersek abartmış olmayız.

Edmando De Amicis “İstanbul” başlıklı çalışmasında “Müslümanların mezardan kaçmak şöyle dursun, yanlarına çocuklarını alarak piknik yapmaya geldiklerini, ölülerini ziyaret ettikten sonra mezarın yanı başına oturarak keyifle çubuk tüttürdüklerini” anlatmaktadır (Sağır, 2014: 355).

İncicyan’ın XVIII. yüzyıldan bizlere verdiği bilgilere göre Eyüp mezarlıkları aynı zamanda gezilecek yerler arasında yer alır. İncicyan, bu durumu şöyle nakleder: “*Eyüp mezarlıkları arasında suyu hafif nefis bir çeşme ve türlü meyve bahçeleri bulunduğundan, bayramın üçüncü günü gerek ileri gelenlerden ve gerek halktan pek çok kimse oraya gzmeye giderler*” (Kütüklü, 2011: 23). Türk-İslâm mezarlık kültürünün ferahlık ve huzur ortamı çerçevesinde geliştiği söylenebilir.

Farklı kültür ve medeniyetler ile Osmanlı mezar taşları mukayese edildiğinde, Türk toplumu ölümün soğukluk ve ürperticiliğini mezar taşları ile sanata ve canlılığa çevirmiş

yaşamla iç içe geçirmiştir. Bu durum Osmanlı mezarlıklarının merkezi cadde ve şehir merkezlerinde toplanmasına sebep olmuştur. İstanbul’ da Eyüp ilçesi bu durumun en somut örneği olarak karşımıza çıkar.

Ziya Osman Saba ölüm ile yaşamın iç içe geçtiği Eyüp semtini “Toprağım” adlı şiirinde şöyle betimler:

*“Ne kadar istiyorum, akşamleyin, ezanda,
Eski bir evde olmak, orda, Eyüp Sultan’da;
Bir yanda ölmüşlerim, bir yanda kalanlarım.*

*Duyayım: Gece, gündüz, hayat, ölüm iç içe,
Dallara konan karga, camımı vuran serçe,
Toprakta yatan annem, eli dizimde karım.*

*Ahret dolsun içime kumruların “Hû...”sundan
Diyeyim, câminin geçerken avlusundan.
Şu musalla taşında bir namaz yatacağım” (Miyasoğlu, 2000: 460).*

Yahya Kemal Beyatlı, Eyüp beldesini ve mezarlıklarını kısaca şu şekilde tasvir eder: “Fetihten beri, yumuşak bir Türk söyleyişyle Eyüp dediğimiz bu cennet bahçesine, en büyük sadrazamlardan en fakir mü’minlere kadar kabile kabile ruhlar girdiler” (Beyatlı, 2008: 110).

Yahya Kemal’e İstanbul nüfusu sorulduğunda dönemin nüfusunun yaklaşık iki katı olan rakamlarla yanıtlar. Bunun üzerine üstada verdiği sayının fazla olduğu belirtilince meşhur sözünde der ki şair; “Biz ölülerimizle birlikte yaşarız” Osmanlı mezarlıkları, etraflarında yaşayan insanlara bu dünyanın geçiciliğini fısıldar gibidir. Osmanlı sosyal hayatında hayat ölmüşlerle o kadar iç içe geçmiştir ki, insanlar evlerinin önündeki bahçeye veya her gün gittikleri câmi’ye dahi defnedilebilmektedirler (Uğurluel, 2015). Bu durumun eski Türk’lerde de örneğini görmek mümkündür. Mezar taşları yol güzergâhlarını ve yerleşim yerlerini bulmaya yarayan mühim işaretlerdir. Zira yayaların fazla olduğu, uzun kervan seyahatlerinde, yolculuk esnasında vefat edenleri taşımak oldukça zordur. Bundan dolayı yol boyunca uygun bir yere gömülür ve mezarın yeri kaybolmasın diye çevreden bulunan bir taş başının ucuna dikilirdi. Orta Anadolu’da yapılan yüzey araştırmalarında rastgele serpiştirilmiş taşların kervan tarihi yol boylarında ölen kişilere ait olduğu anlaşılmıştır. Nitekim bu güzergâhlar halk tarafından, İpek Yolu, Tuz Yolu, İpek Yolu, Hacı Yolu ve Bağdat Yolu gibi adlarla anılmaktadır (Bahar, 2013: 293).

Osmanlı mezarlıklarının etrafına örülen duvarlar pencereli olarak inşa edilmiştir. Ayrıca pencerelerden bakıldığında tüm taşlar hayata dönüktür. Bu pencerelere niyaz penceresi denilmektedir.

Niyaz penceresi

Osmanlı mezar taşları, her durumda bulunduğu yerde caddeye, pencerelere ve insanların geçiş istikametlerine bakmaktadırlar. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri insanların mezar taşlarını okumasını sağlayarak ibret vermek, ölümü hatırlatıp ölüm düşüncesini canlı tutmak ve gömülü kişinin dua isteğine yanıt bulmasını sağlamakken bir diğer sebebi ise meftun kişinin sosyal hayata sırt dönmesinin önüne geçme isteğidir. Böylelikle üzerinde çeşitli mesaj, simge ve motiflerin bulunduğu mezar taşları, meftun ile sosyal hayat arasında iletişim sağlamada köprü görevi görmüş, yoldan geçenlere öneri ve nasihatlerde bulunmuştur.

İnsanların geçiş yönüne bakan mezar taşları

Eyüp'te yer alan bir mezar taşı içerisinde bulundurduğu beyitlerle okuyucuya edebi bir üslupta şu nasihatleri veriyor:

*“Kıl teemül zâir ahkâm-ı şühûd-ı vahdeti
Âlem içre bil nedir a'mâl-i abdin efdali*

*Herkesi memnun ve dil-şâd eylemektir Lâcerem
Hakka râcidir umûrun intehâ vü evveli
İşte Ferdüddin de etti rihlet darı bekâya
Mürg-i Rûhu Gülşen-i lâhutun oldu bülbülü”*

(Ey ziyaretçi, o tek olan yaratıcının apaçık görünen hükümlerini etraflıca düşün, tefekkür et. Bu dünyada kulluk ibadetlerinin en faziletlisi nedir? Şüphesiz ki herkesi memnun etmek ve sevindirmektir. İşlerin başı ve sonu memnun etmek Hakk'a döner. İşte Feridüddin de sonsuzluk diyarına gitti. Ruh kuşu, senin manevi âleminin bülbülü oldu) (Sevim, 2012: 74).

Eyüp Sultan'da bulunan bir diğer mezar taşı yaşama şöyle sesleniyor:

*“Dikkat ile nazar eyle şu mezarım taşına
Âkil isen gâfil olma aklını al başına
Salınıp ben bir dem gezer iken neler geldi başıma
Akıbet türâb oldum taş dikildi başıma”* (Sevim, 2012: 45).

(Mezar taşına dikkatlice bak. Düşünebiliyorsan eğer aklını başına al. Bir zamanlar bende salınıp gezerken neler geldi başıma. Sonum toprak oldu, başıma taş dikildi)

Osmanlı dönemi İstanbul'unda Eyüp oyuncakçılar çarşısı²³ konumu itibariyle dikkat çekmektedir. Dört bir tarafı mezarlık olan oyuncakçılar çarşısı eğlence ile ölümün bir arada uyum gösterdiğinin, hayat ile ölüm arasında ki soğuk bağların koparıldığının bir diğer kanıtıdır. Oyuncak almaya gelen küçük çocukların mezarlıklar arasında eğlence imkânı bulmasıyla ölümden korkmanın önüne erken yaşlarda geçilmiş, ölümün varlığını unutmadan büyüyen nesiller yetiştirilmiştir. Osmanlı medeniyetinin yüzlerce asır ayakta kalması devlet adamlarının dirayet, fikir ve inanç ile hareket etmesi, orduda ölümden korkmayan bilhassa ölümün içerisinde büyümüş, ölümün güzelliğine, estetiğine ve huzur veren manevi atmosferine şahit olmuş gençlerin var oluşu zaferleri de beraberinde getirmiştir. Bu anlamda Osmanlı mezar taşları sosyal yaşayış, gelenek ve inançlara muhakkak suretle etki etmiş, günlük yaşamda çok çeşitli işlevlere sahip olmuştur. Bu

²³ Eyüp bölgesinde yer alan tarihi oyuncakçılar çarşısı hakkında detaylı bilgi için ayrıca bakınız (Yalçınkaya 2001: 96-99) ve (Yalçın 2004: 64-73).

anlamda Osmanlı mezar taşları sosyal yaşayış, gelenek ve inançlara muhakkak suretle etki etmiş, günlük yaşamda çok çeşitli işlevlere sahip olmuştur.

Yine aynı durumu biz Osmanlı Sıbyan Mektebinde²⁴ görmekteyiz. Mezarlıkların arasına yapılmış, küçük çocukların eğitim merkezi olan sıbyan mektebi ölümle iç içedir. Sıbyan mektebi öğrencilerinin teneffüs vakitlerini geçirecekleri ortam Osmanlı mezar taşlarının bizzat etrafıdır. Ölümün bu kadar canlı yaşadığı toplumda küçük yaştan itibaren ölümün yok oluş değil, diriliş ve canlanış olduğu vurgusu işlenmiştir.

Eyüp Sıbyan mektebi bahçesi

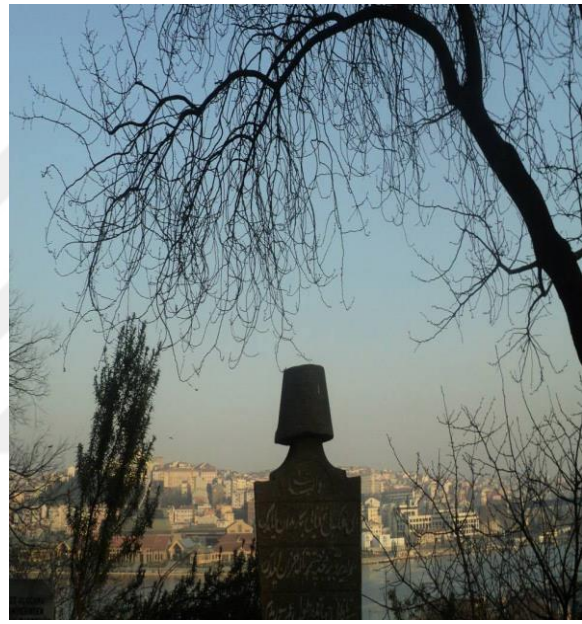
Böylelikle ölümün soğuk, donuk ve mat havası yok edilmiş, insanlar çarşıda, pazarda, camilerde mezar taşlarıyla bir arada yaşamış ve ölüm kültürünün canlılığını benimsemişlerdir

Türk mezarlık kültürünün yansıttığı en mühim niteliğin topluma ölümün varlığını hatırlatması ve sosyal hayatla iç içe olması bağlamında mezarlıkların, câmilerin avlusuna, mahallenin yanına veya şehrin havası ve manzarası en güzel olan yerlerde konumlandırıldığı görülmüştür. Tryjarski, manzaraya verilen önemin eski Türklerden bu yana yaygın bir gelenek olduğunu ifade etmektedir. Tryjarski, bu bağlamdan hareketle “ölünün güzel manzaraya bakmasına değer verilirken, diğer taraftan mezar ya da anıt çok uzaklardan görülebilir olmalı ve oradan geçen insanları şaşırtmalıdır” der (Sağır, 2014: 354).

²⁴ Eyüp’te yer alan Sıbyan mektepleri hakkında detaylı bilgi için bakınız (Bozdağ 2003: 122-133).

Nitekim kimi araştırmacılarca mezarların manzarası güzel yerlere yapılmasının Türk insanının tabiat zevkini öldükten sonra da almak istediği şeklinde yorumlanmaktadır (Sağır, 2014: 355).

Mezar taşlarının tepe noktalarda oluşunun bir diğer yorumu ise; Osmanlı mezar taşları şehrin hâkim noktalarında yer alarak tevhit sembolü olmuşlardır. Şehrin manzaraya bakan yüksek ve güzel yerlerinde ebedi olan Allah'tır nakşını yansıtmışlardır. Ölümün son değil ancak başlangıç olabileceği şehir manzaralı mezar taşlarına daha net bir şekilde yansımaktadır.

Tepe noktalarda yer alan mezar taşları

Osmanlı mezar taşı geleneğinin İslâm öncesi mezar kültürünün unsurlarından etkilendiği ortadadır. Hâl böyle olunca şehrin yüksek kesiminde bulunan Osmanlı mezar taşlarının yüksek yerlerde de bulunması akıllara eski Türk dininde kam, şaman gibi dini büyüklerin mezarları ve eşyalarının gömülmesi meselesini de düşürmüştür. Eski Türkler'in inançlarınca gökte bulunan Tanrı'ya yeryüzünde en yakın olan yerler, yüksek dağ başlarıydı. Bu nedenle büyük ölülerin mezarları genel olarak yüksek yerlerdedir (Ögel, 1988: 763). Öte yandan Ertuğrul Gazi'nin kabrinin Bilecik'te yüksek bir noktada bulunması bu duruma somut bir örnektir.

Türklerde diğer milletlere nazaran mezarın ve mezar taşlarının yeri çok daha önemlidir. Dedelerinin mezarını yaptırmayan, bayramlarda ve önemli günlerde mezarları ziyaret etmeyen, geleneksel görevin dışında dinî bir sorumluluğu yapmamış gibi ayıplanır.

Bu sebeple özellikle bayramlarda mezarlıklarımız ziyaretçi akımına uğramaktadır. İnsanlar yaşayanlar kadar ölenlerini de ziyaret ederler (Bahar, 2013: 295).

Eyüp Sultan Mezarlığı, içerisinde barındırdığı dinî kişiler ve İslâm büyükleriyle birlikte Türkiye'nin dört bir tarafından ziyaretçi akımına uğramaktadır. Eyüp, çok kültürlü bir mekândır aynı zamanda. Mezarlıklarında dinî âlimlere ev sahipliği yaparken, Eyüp Sultan'a ait türbesiyle birlikte İstanbul'a atfedilen Türk-İslâm kimliğini sembolize eder, Pierre Lotti tepesindeki çay bahçesi ise dinlenmeye gelenlere, dostluklara dinlence yeridir. Bu bağlamda ölümlerle yaşayanların iç içe geçtiği bir mekânın kendisidir Eyüp Sultan (Sağır, 2014: 366).

4.2.1. Osmanlı Mezar Taşlarında Kültür, Medeniyet ve İnanç Birikimlerinden Örnekler

Osmanlı medeniyeti topluma çevreye insanlara ve diğer tüm canlılara karşı sorumluluk sahibi olmuş, ince ve zarif düşünce yapısıyla bu gün dahi bizlere pek çok sayıda somut örnekler bırakabilmişlerdir. “Halka hizmet Hakka hizmettir” anlayışıyla faydalı işlerde bulunmaya özen göstermişlerdir. Öldükten sonra dahi iyilik ve hayırlı işlerde bulunma inceliğine sahip, zengin kültür ve medeniyet birikimi mezar taşlarına da yansımıştır.

“Mezar taşlarının üstlerinde çiçek dikmeğe mahsus, toprağa kadar giden bir delikle, kuşların toplanan yağmur sularını içebilmeleri için, çukurluklar bırakılması “ölümünde dahi iyilik yapmak istemesinin ve tabiatı sevmesinin en canlı birer delili” (Tanyu, 1966: 93) sayılmakla birlikte merhametin ve bu dünyada iyilikle kalıcılık sağlamanın en güzel örnekleridir. Su çukurlu mezar taşları günümüzde de görülmektedir.

Su Çukurlu mezar taşı

Osmanlı medeniyeti mezar taşı yapımında özenli davranarak, anne karnında vefat eden bebeğin anneye ait mezar taşının göbeğine işlemiş veyahut annenin hamile olduğunu belirtecek şekilde bebeğe ait mezar taşı inşa etmişlerdir. Anne karnındaki bebeğe dahi annenin şahidesinin içine küçük bir şahide yapma gereği duyan, henüz doğmamış bebeğe dahi birey olarak kıymet veren yüksek bir medeniyet anlayışının izleri mezar taşlarına yansımaktadır.

Osmanlı'da cellâtların mezar taşları²⁵ da bizlere dönemin toplum yapısını sunma noktasında yardımcı olacaktır. Bilindiği üzere İslâm inancında can almaya yer yoktur. Osmanlı toplumunda da cellâtlar hoş karşılanmamış, mezar taşları toplum tarafından dışlanmıştır. Cellât mezar taşları şehrin en ücra, sakin ve تنها noktalarında oluşturularak toplumdaki uzak tutulmuştur. Bunun yanında şekil ve motif olarak cellât mezar taşları incelendiğinde 60-70 cm uzunluğunda kare şeklinde yazısız ve motifsiz, tamamen sade mezar taşlarıdır. Cellât mezar taşlarında yazı, motif veya herhangi bir bilgi bulunmamasının sebebi bizleri toplumun ince düşünce yapısına götürecektir. Cellât'ın can aldığı aileden herhangi birinin cellât'a beddua okumasını veya daha ileriye gidip mezarına veyahut mezar taşına zarar vermesini engellemek, intikam duygusunun önüne geçmek amaçlı olarak hiçbir cellât'ın mezar taşında kimlik bilgileri veyahut motif bulunmamaktadır.

Bu nedenle hangi taşın hangi cellât'a ait olduğu bilinmemiştir. Osmanlı Devleti, düşünce ve anlayış olarak bu denli ayrıntılara dahi önem vererek yüksek kültür ve medeniyet olma bilincine ulaşmıştır.

Osmanlı toplum anlayışında yardımlaşma amaçlı, yardım alan kişinin aşağılanma duygusu hissetmemesi için bazı yerlere sadaka taşları dikilmiştir. Sadaka taşları²⁶ toplumsal birlik ve beraberliği sağlama hususunda önemli yer edinmiştir. Sadaka taşları, Türk milletinin asalet ve fazilet göstergeleridir. Osmanlı insana saygı medeniyeti kurarak paylaşmayı kendisine adet edinmiştir. Milletten hayırseverlik, inanç, kültür ve değerlerini yansıtan sadaka taşları Eyüp Sultan'da mezar taşları ile kimi zaman yanyana dikilmiştir. Sadaka taşlarından bir tanesi Eyüp Karyagdı Bayırında cellât mezar taşlarının yanında bulunmaktadır. Bundan şu anlam çıkmaktadır: Cellâtlar öldükten sonra geride kalan eş ve çocuklarının cellât yakınları olmaları sebebiyle toplum tarafından dışlanacakları ve

²⁵ Cellât mezar taşları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız (Kaya 2004: 328-333)

²⁶ Sadaka taşları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız (Şeker ve Yılmaz, 2017).

sıkıntıya düşecekleri varsayılarak bu ailelerin faydalanması amaçlı cellât mezarlıklarına sadaka taşları dikilmiştir (Sevim, 2010: 226, 228).

Mezar taşları arasındaki bu sadaka taşlarının vefat eden kişinin ardından hayır işlemek, amel defterinin açık kalmasını sağlamak amaçlı yakınları tarafından dikildiği düşünülmektedir.

Sadaka taşları ile mezar taşları yanyana

İnciyan'ın aktardığı bilgilere göre, Eyüp'te yardımlaşmanın bir diğer yolu da kurban kesme âdetidir. *“Kasabanın dışındaki tepenin yamacında da umuma ait bir mezarlık bulunmaktadır. Burada metfun ölülerin aileleri, fakirlere tevzi edilmek üzere her gün kurbanlık koyun gönderirler. Hususiyle Ramazan ayında Eyüp türbesine pek çok kurbanlık getirilir. Bundan dolayı Eyüp halkına “kurbancı” denmiştir.”* (Kütüklü 2011: 23). Ölüm kültürünün beraberinde getirdiği kurban kesme ve yardımlaşma gibi geleneklerin kökleri oldukça eskidir. Geçmişten gelen toplumsal dayanışma eski Türk ölüm âdetlerinde de görülmektedir.

Eski Türkler'de ölülerin ruhuna yemek vermek önemli bir görev olarak görülmüştür. İlk dönemlerde yemek doğrudan doğruya ölüye verilir, yani mezarına bırakılırdı. Manevi kültür gelişim gösterdikçe bu gelenek “sevabını ölünün ruhuna bağışlamak” niyetiyle gariplere yiyecek ve tatlı vermek şeklini almıştır. Bu gelenek doğulu Müslüman Türklerde “atau” ve “tögüm-döküm” terimleriyle ifade edilmiştir. F. Sümer, bu uygulamanın eski bir Türk âdeti olduğunu, Gök Türkler döneminde ölünün atlarının

kendisi ile birlikte gömüldüğünün veya kesildiğinin bilindiği gibi, X. yy.'daki Oğuzlarda da ölenin atlarının kesilip etinin yendiğine, bugün de Türkiye'de ölen kişinin ardından helva pişirilip iki yüz başa kadar at keserlerdi (törenin kalabalık oluşunun göstergesi) (Kocasavaş, 2012: 113-114).

Mezar taşının en yüksekteki bir noktasında Allah'ın sonsuz, daima diri, kendisine başlangıç ya da nihayet atfedilmeyecek oluşunu vurgulayan ifadeler, aslında daha çok insana ve hatta geride kalan, o mezarı gören ve hayatını bu gerçeğe göre dizayn etmesi gereken kişiye yöneliktir. Zira “Bâkî olan Allah'tır” demek, “insan fânî”dir demektir. Mezarda yatan kişi, ziyaretçilerine bu gerçeği anlatır (Samsakçı, 2017: 33).

Sadece Allah'ın bâkî, insan başta olmak üzere dünyadakilerin hatta dünyanın fânî olduğunu söyleyen Hüve'l Bâkî başlığı sadece Osmanlı değil, Cumhuriyet dönemi mezar taşlarında da görülmektedir. Esasen bu ifadeyle, artık ölene değil, geride kalana seslenilmektedir. Daha doğrusu vefat etmiş olan geride kalanlara “ben de sizin gibi yaşıyordum fakat artık fânîyim, hâlbuki Bâkî olan Allah'tır” demektir (Samsakçı, 2017: 35).

Mehmet Akif Ersoy: “*Bu ezanlar ki şهادetleri dinin temeli*” der. Mezar taşlarının bir diğer adı da şahidedir. Şahide “Hüve'l Bâkî'yi” başlık yaptığından ve Allah'ın varlığını ve birliğini temsil ettiğinden dolayı bu taşlara şahide adı verildiği düşünülür. Öyle bir bilinçtir ki; ölürken bile Allah'ı yüceltme isteği taşa yansır. Her mezar taşının başlığında duran “Hüve'l Bâkî ” sözü ezeli ve ebedî bir gerçeği bizlere daima hatırlatıyor: Ölen, öte dünyaya doğru yola çıkarken alnında o gerçeği de taşıyor: “Ebedî olan ancak o 'dur.”

Mezar taşımız “başımızda (taşın en üstünde)” olduğunda, “alnımıza” bu yazı işleniyor. Mezar taşları aynı zamanda yüksek İslâmi kültürün toplumun inanç yapısının da bu güne gelen yansıması olarak önemli birer düşünce anlayışı ve yaşayış biçimi vesikalarıdır. Bunun yanında Osmanlı mezar taşlarında “Küllü men aleyha Fân, (Rahman, 26), Küllü nefsin zâikatü'l-mevt (Ankebut, 57) Küllü şey'in hâlikün illa vecheh (Kassas, 88) gibi dünya yaşamının geçici olduğuna değinen âyetlere de yer verilmiştir.

Hüve'l Bâkî (Allah Ebedidir) mezar taşı

Tarikat üyelerine ait mezar taşlarının başlık kısmında dinî sembolizm üst seviyededir. Örneğin; Mevlevîlere ait mezar taşlarının başlarında yer alan Mevlevî sikkesi: “Ben mezar taşımı başımda taşıyorum, dünya muhabbetlerinin safında değilim, mezarım kendi başımda” anlayışını yansıtmaktadır. Ulemanın sarığı da bir kefenlik bezden yapılır. Bunun manası ise şöyledir: Kefenim başımda, başımı dahi kesseniz hakikati söylemekten geri durmam” şeklindedir. Burada önemli bir detaya değinmekte fayda vardır; mezar taşlarının baş kısmında bulunan çeşitli sembollerin özellikle de baş kısmına yerleştirilmesinin geri planında ecdadımızın ince hassasiyeti yatmaktadır. Bu vaziyetin önemli bir sebebi vardır: Peygamberimizin yüzünü hiç görmediği halde, Hz. Peygambere duyduğu yoğun sevdâ nedeniyle çok uzun yolları aşarak Peygamberi görmeyi arzulayan Hz. Veysel Karanî²⁷’ye peygamberimizin terliği hediye edilir. Ayaklara giymek için kullanılan bu terliği Veysel Karanî kendi başına uygun şekilde yeniden biçip dikmiş ve başına giyerek. “Resulullah’ın ayağına giydiği, benim başımın tacıdır” anlayışını oluşturmuştur. Bundan dolayı hemen hemen tüm tarikat başlıklarında bu anlayış söz konusudur (Sevim, 2010: 84).

Görüldüğü üzere Osmanlı toplumu gerek tarikatlarıyla gerek yönetimi gerekse toplumuyla inanç noktasında en ince, en hassas detayları dahi en manidar şekilde yaşatmış İslâmi bilincin en güzel örneklerini mezar taşlarına dahi yansıtmışlardır. Bu bilinç, nezaket ve saygı Osmanlı’nın sevgi, muhabbet ve medeniyetler üstü bir zarafetinin önemli göstergeleridir.

Atalarımızın saygı, sevgi ve anlayışa dayanan derin kültür ve medeniyetine farklı bir örnekte Süleymaniye Câmi haziresinde bulunan iki hanım mezar taşıdır. Avrupa’da

²⁷ Veysel Karanî Hazretleri’nin başından geçen bu olaya konu sınırlarının dışına çıkmamak adına kısaca değinilmiştir. Veysel Karanî’nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bakınız (Tosun, 2013: 74-75).

kadın insan mıdır, değil midir tartışılırken kadim medeniyetimiz, Osmanlı mezar taşlarında hanımları güle benzetmiş, vefatını ise kırılmış gül tasviriyle sunmuştur. Aynı zamanda evlenmeden evvel vefat eden genç kızların mezar taşlarını duvak motifli süsleyerek vefatından sonra dahi hanımlara verilen kıymeti yansıtmışlardır.

Süleymaniye Hazirelerinden kırılmış gül ve duvak motifli mezar taşı örnekleri

Osmanlı mezar taşlarının yazılı içeriklerine bakıldığında, günümüzün önemli bir toplumsal problemi olan iletişimsizliğin, kaba dilin ve beraberinden getirdiği sıkıntıların iletişimde kurulan saygı bağlarıyla aşılabileceğine pek çok örnek görmek mümkündür. Bir mezar taşına örnek vermek gerekirse:

*“Ey ziyaret eyleyen ehl-i vefâ
Rûhuma bir Fâtiha kılsan atâ
Küllü nefsin zâ ikât âsârına
Kıldı mazhar cismimi emr-i Hudâ”*

Âişe Hanım Sene 1298 H./ 1880 M.

(Ey ziyaretime gelen samimi dost! Ruhuma bir Fâtiha bağışta bulunur musun? Huda'nın emri ile “Her nefis ölümü tadıcıdır” âyetine sırrına nail oldum) (Sevim, 2012: 155).

Hüve'l Bâkî

*“Gel efendim nazar eyle şu mezarım taşına
Âkil isen gâfil olma aklını al başına
Salınıp gezerdim bak neler geldi başıma
Âkıbet öldüm taş dikildi başıma” (Merhum Mustafa Bey)*

Osmanlı mezar taşlarının en anonim, en basit örneklerinde bile dini ve sosyal bir edep ve nezaket söz konusudur. Bu kıtada da nezaket daha ilk mısranın ilk kelimelerinde kendini göstermekte, ziyaretçinin dikkati “efendim” ile çekilmektedir. Bu, aile bireylerine dahi “siz” ile hitap eden bir medeniyetin üyelerinin her zamanki inceliğinin bir örneği ise de, mezar taşları bir Müslüman’ın, hayatta kalan diğer Müslümanlarla tek iletişim vasıtası olduğu ve vefat edenin ruhuna yapılacak en büyük iyilik bir “Fâtiha” okunması olduğu için, hayatta olanla iyi geçinmek, hayattakilerin dikkatini çekmek istemiştir. Bu nedenle Türkçenin zaten en güzel, en musikili, en şiirli, sadece tekellüm değil terennüm edildiği İstanbul’da mezar taşı kitabeleri, sahibinin ruhunu, ziyaretçinin Fâtiha’sıyla buluşturmak için pek çok latif ifadeler içerirler (Samsakçı, 2017: 35).

Osmanlı Devletinde Eyüp bölgesinde gömülmek ayrı bir şeref ve önemliydi. Peygamberimize ev sahipliği yapmış Eyüp Sultan Hazretlerine komşu olabilmek onun etrafına gömülme isteğini doğurmuştur. Eyüp bölgesinin mezarlık şehri olmasındaki en önemli etkende budur. Bölgenin manevi atmosferi, Eyüp Sultan Hazretlerinin varlığı bu bölgeye olan ilgiyi arttırmıştır. Allah’ın sevdiği kullarına yakın olmak ve böyle bir İslâm büyüğü ile yan yana olmak bir nebze de olsa vicdanlara huzur getirmiştir. Osmanlı mezar taşlarında da bu duruma örnek dörtlükler bulunmaktadır.

*“Ey alem dar ya hazreti Halid meded
Bu civarda yatan bi çarei gel kılma red
Olacak ferman-ı Hak ister icabet davete
Emrine tabi olan ereler izzete” / Emin Ağa Sene 1237 H. / 1821 M. Eyüpsultan*

(Ey bayraktar Hazreti Hâlid, yardım et. Bu civarda yatan çaresizi reddetme Hakk Teâlâ’dan ferman gelince davete icabet etmek gerekir. Emrine uyan herkes yüceliğe erer (Sevim, 2012: 73).

Hat talebelerinin mezar taşları önemli bir detay içerir; Prof. Uğur Derman, Karabaş Mustafa Ağa Cami’ndeki mezar taşlarıyla alakalı “Kalem” adlı yazısında bir rivayeti aktarmaktadır: “XVIII. asrın sülüs-nesih üstatlarından Yahya Fahrettin gençlik çağında, Tophane’deki Karabaş Tekkesi, şeyh ile birlikte otururken, bir gün orada metfun XVI.

asrın tanınmış hattatı Demircikulu Yusuf Efendi'nin mezarını temizleyerek düzenlemek ister. Tam bu sırada kabrin toprağından bir kamış kalem çıkınca, içinde yazıya karşı bir ilgi oluşan Yahya Fahrettin Efendi, bilindik hattatlardan eğitim alarak kendisini bu yola adar...” Gerçektende Yahya Fahrettin Efendi XVIII. yüzyılın bilindik hat ustalarından biri olmuştur.

Yukarıda dile getirilen rivayetin bir geri planı da bulunur: Osmanlı döneminde hattatlar arasında bir gelenek haline gelen bu anlayış Müstakimzâde Süleymân Sa‘deddîn Efendi'nin, hattatların hayatlarını içeren “Tuhfe-i Hattatin” adlı eserinde görülmüştür. Bu duruma göre yazı sanatına yeni başlayanlar, yeni açılmış birer sülüs ve nesih kalemmini kâğıda sarar ve bir Cuma günü Karacaahmet mezarlığında, meşhur Hattat Şeyh Hamdullah'ın mezar toprağıının bir iki karış altına “selam ve saygı” ile bırakırlarmış. Bir hafta sonra yine gömdüğü vakitte oradan çıkarır, her yazı çalışmasında birer satır o kalemle yazarlarmış (Sevim, 2015). Okumak ve yazmak, İslâm medeniyetinde çok mukkades görülmüştür. İlk emrin oku! Olması, kaleme ve yazıya önem verilen öneme de tesir etmiştir.

Yapılan bu pratiğin yazma eğitimini yapan kişi için feyizli olduğuna inanılmış. Üstada, kaleme ve bilime bu derece saygı duyan medeniyetin hattatları ilhamlarını kabirde yatan ustalardan almış, maneviyatı baş tacı etmiş ve günümüze kadar ulaşan şaheserler meydana getirmişlerdir.

Hattat mezar taşı

4.3.1. OSMANLI MEZAR TAŞLARINDA TOPLUMSAL KÜLTÜR VE İNANÇ HAYATINI YANSITAN MOTİFLER

Atalarımız, mimari eserlerini oluştururken her türlü ayrıntıyı özenle düşünmüş, mana ve şekil uyumuna uygun eserler ortaya koymuşlardır. Her bir detayın aslında toplumun kültürel birikiminden bir iz taşıdığı, gereksiz ve manasız herhangi bir ibare bulmanın oldukça zor olduğu, eserler incelendiğinde ortaya çıkmaktadır.

Motiflerin halk inanç kaynağında karşılığı verilirken Kur'ân-ı Kerim'den örnekler de sunularak mezar taşlarını şekillendiren etkilerin yalnızca bir imge oluşturarak göze hitap etmek için var olmadığını, temelinde İslâm'ın kutsal kitabından aktarılan önemli mesajları da semboller ile ifade etmeye çalıştığı görülecektir.

Çalışma sahamız olan Eyüp bölgesindeki mezar taşları başta olmak üzere, Osmanlı mezar taşı geleneğinin olmazsa olmazları arasına motifleri de eklemek gerekmektedir. Osmanlı mezar taşları detaylıca incelendiği onlarca motifi içinde barındırdığı da görülecektir. Araştırmamızın bu kısmında Eyüp bölgesi Osmanlı mezar taşlarında en sık görülen motifler ele alınarak, inanç, halk inançları ve toplumun kültürel hayatı çerçevesinde incelenecektir.

4.3.2. Bitkisel Motifler

Mezar taşlarında bitkisel motiflere oldukça sık yer verilmiştir. Zira eski Türk dininde Ağaçlar başta olmak üzere doğaya verilen önem, insanların istirahatgâhlarını cennet bahçelerine benzetme gayesinin yanında, İslâm inancında bitki yetiştirmenin önemli olmasıdır. Zira Hz. Peygamber bir hadisinde; *“Herhangi biriniz elinde bir hurma fidanı varken kıyamet kopacak olsa bile onu derhal diksin”* demiştir. Ayrıca başka bir Hadis-i Şerif'te de mezara dikilen ağacın, kabir azabını hafifleteceği bildirilmektedir. Bu nedenledir ki mezarlarımız çeşit çeşit bitkilerle süslenerek ağaçlandırılmış olup, bitkisel süslemeleri ölümsüz kılabilmek için mezar taşlarına yansıtmışlardır (Gündoğdu, 2015: 350).

A. Gül

Özellikle XVIII. yy.'dan sonra ortaya çıkan gül motifi, halk arasında kutsal kabul edilmekte ve Hz. Muhammed'in sembolü olarak görülmektedir. Vefat etmiş kişinin mezar taşına yansıtılan gül motifi, Mezar taşlarının başlık kısmında demet halinde, ayak taşlarında ise vazodan çıkan gül ağacı, yaprak ve dalları ile beraber ele alınmıştır. Gül motifi, bazı örneklerinde gonca, bazılarındaysa açmış bir şekilde verilmiştir. Gonca şeklindeki gül motifi, kişinin gençlik çağında öldüğünü belirtmektedir. Tasavvuf sembolizminde ilahi güzelliği ifade eden gül, dinî ve metafizik anlamlarından dolayı bezeme sanatının her alanında kendini gösterir (Gündoğdu, 2015: 351-352). Ayrıca, Hz. Muhammed'in gülü ve gül kokusunu sevdiği, terinin gül koktuğu gibi bilgi ve inanışlar bulunmaktadır.

Hz. Peygamberin teninin gül kokması bu çiçeğe duyulan ilgiyi arttırmıştır. Hz. Muhammed'in bu gül kokusuna duyulan özlemden ötürü gülün kolonyası yapılmakta ve özellikle bayramlarda ikram edilmektedir. Ayrıca gülün bereketinden ötürü gül'den lokum, yağ, sabun, reçel, parfüm üretilmekte gülün yaprakları süs eşyası olarak kullanılmaktadır. Bu konuda Besbecq şunları ifade ediyor: "... gül yapraklarını da yere atmıyorlar; çünkü eskiden gül'ün nasıl venüs'ün kanından olduğuna inanılıyorsa, Türklerde gülün Muhammed'in terinden oluştuğuna inanırlar." Gül ile ilgili pek çok kadın ismi de türemiştir. Edebiyatımızda da Peygamberimizden bahsedilirken "gül-i gülzâr-ı rûsul", "gül-i gülzâr-ı nübüvvet", "gül-i gülzâr-ı risalet" ifadeleri kullanılmıştır (Çavuş, 2019: 58). Hatta ünlü şair Fuzuli, Su Kasidesi adıyla bilinen şiirinde gülü konu edinir:

*"Suya virsün bağ-bân gülzârı zahmet çekmesün
Bir gül açılmaz yüzün tek virse min gülzâre su"* (Çavuş, 2019: 59).

(Bahçıvan gül bahçesini sulamak için uğraşmasın. Bin tane gül bahçesi sulasa senin yüzüne benzeyen tek gül dahi yetişmez.)

Gül, aşkın, sadakatin, tutkunun ve güzelliğin sembolüdür. "Çiçeklerin kraliçesi" olarak kabul edilir. Hz. İbrahim'in ateşe atılınca alevlerin gül bahçesine dönüşmesi gibi İlâhî tasvirlerin etkisi ile Müslümanların hayatında ve ölümünde gülün ve gül motiflerinin kullanımı zirveye çıkmıştır. Eyüp Sultan mezar taşlarında yalnız kullanıldığı gibi, yapraklarla birlikte yüzlerce farklı kompozisyon yapılarak mermere işlenmiştir. Cennet çiçeği olarak nitelendirilen gül, kadın mezar taşı başlıklarının olmazsa olmazıdır. İlâhî

güzelliği sembolize etmesinden dolayı erkek mezar taşı süslemelerinde de kullanılmıştır (Gülcü, 2018: 199, 203).

Vefat etmiş kişinin mezar taşına işlenen gül motifi Peygamberimize ahirette de yakın olabilmek için işlenirdi (Özkan, 2007: 134).

Ramazan ayının gelmesiyle beraber geleneksel olarak her yıl Eyüp Sultan Câmî ve külliyesi gül suyu ile yıkanılmaktadır.

(Yılmaz, 2010: 15).

B. Lale

XII. asırdan itibaren sık bir şekilde kullanılan “Lale” motifi vahdet-i vücudu yani Allah’ı sembolize etmektedir. Zira Allah ismindeki harfler ile lale kelimesinin yazılışındaki harflerin ebce hesabına göre sayı değerleri aynıdır (Yiğit ve Ünlüsoy, 2014: 15). Adı Allah ismini andıran bu çiçek Allah’a yakın olabilmek adına mezar taşlarına nakşedilmiştir. Lale gerek Osmanlı İmparatorluğu’nda, gerekse çeşitli batı ülkelerinde ilgi görmüş, sosyal yaşamı etkilemiştir. XVII. yy. dan itibaren lale devrini yaşayan Osmanlı devleti bu dönemlerde sık bir biçimde lale motifini yaşatmıştır.

Lale mistik olarak Allah’ın birliğini simgeler. Her soğan sadece bir sap ve bir çiçek verdiğinden lale, tevhit işareti sayılmaktadır. Allah’ın başındaki ‘elif’ harfi ile de lale arasında bir benzerlik kurulabilmektedir. Tüm bu benzetme ve rastlantıların bir sonucu olarak lale doğal ve estetik güzelliğinin yanı sıra İslâmi bir yorumla kutsal sayılmıştır. Tanrı’nın yaratıcılığını en güzel yansıtan varlık kabul edilmiştir. Zaman zaman ters lale

motifi de görülmektedir. Gelinlik çağında ölen genç kızların mezar taşlarına işlenen ters lale yahut ağlayan gelin çiçeği Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da baharda açan, çiçekleri aşağıya bakan bir bitkidir. Ters lale, Hristiyanlarca da kutsal bir çiçektir. Hz. İsa çarmıha gerildiğinde Hz. Meryem'in döktüğü gözyaşlarıyla yetiştiğine inanılan bu çiçek, Asurlularda her sabah göbeğinden su akıttığı için ağlayan lale adıyla anılmaktadır. Lale ters çevrildiğinde eski harflerle hilal anlamına gelmekte, hilal de Osmanlı Devleti'nin simgesidir. Lalenin ters olarak yerleştirilmesi câminin yıkılmaması ve hilalin yere düşmemesi için dikkat edilmesini önermektedir. Eğer hilal yere düşerse, Türk Devleti yıkılacak demektir. Lalenin bir başka özelliği de İstanbul'un simgesi olarak kabul görmesidir. XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyılın sonlarına dek İstanbul'da soyluluğu ve kent inceliğini göstermiştir. İstanbul'da ilk kültür lalelerini yetiştirenlerden birisi de Şeyhülislâm Ebusuud Efendi'dir. Pek çok şeyh ve imam da, Ebusuud Efendi gibi câmi ve tekke bahçelerinde lale yetiştirmişlerdir" (Yılmaz, 2010: 13).

C. Servi

Servi, mevsim ayırt etmeksizin yeşil duran ve kendine has güzel bir kokusu olan uzun bir ağaçtır. Tahtasından sandık yapılır, çünkü kokusu haşerenin türemesine engel olmaktadır. Tepe sürgünleri ile diğer ağaçların boylarını aşan ve ışığa doğru yükselen servi ağacı aşağıda geniş, yukarı doğru sivri konik bir şekil göstermektedir. Bu konik gövdesi onun ışıktan daha çok yararlanmasına yardımcı olur. Alt dalları da üst dalları gibi canlılığını uzun süre koruyabilir. Böylece uzun ömürlü bir ağaç olarak mevsimlere bağımlı kalmadan yeşilliğini pul şeklindeki yaprakları ile koruyabilir. Zengin reçine ve bazı kimyasal maddeler ihtiva ettiğinden güzel bir kokuya sahiptir. Dalları sık ve yoğun olduğundan başka ağaçlar gibi rüzgârda kolayca sallanmaz, dış etkilere karşı dayanıklıdır. Havayı temizleyen güzel kokusundan dolayı mezarlık ağacı olarak kullanılmıştır. Mezarlıklara servi ağacı dikme geleneği Osmanlılara Bizanslılardan geçmiştir. Ölülerden çıkan kokuları dağıtmak için bu hoş reçine kokulu ağaçlardan yararlanılmıştır. Servi ağacı dikildiğinde tutarsa o toprağın kutsallığına, tutmaz devrilirse uğursuzluğuna inanılır. Servi ağacı kutsallık kazandırılmış bitkiler arasında oldukça mühim ve anlamlı ağaçlardandır (Ersoy, 2001: 93-94).

Servi, Allah kelimesinin ilk harfi olan Elif'e de benzetilir. Rüzgârda sallanırken çıkardığı 'Hu' sesiyle Allah'ı zikrettiğine inanılır. Servi dikine büyür, dik durur, kolay

kolay eğilmez. Dalları, başka cins ağaçlardaki gibi, hafif rüzgârlarda sallanmaz. Bu hali ile servi, sabrın ve temkinin sembolüdür. Dik ve doğru duruşu ile doğruluğu ve dürüstlüğü simgeleyen servi ağacı, tüm bu anlamlarından dolayı mezar abidelerine en çok işlenen ağaçların başında gelir. İslâmiyet'in ölümden sonra hayatın ebedi olduğu ahiret anlayışı da servi ağacının sembolleşmesinde etkili olmuştur. Çünkü servi, yaz kış yeşil kalan, arada bir ölmeyen, uzun ömürlü bir ağaçtır. Mezar taşları üzerinde süsleme unsuru olarak ilk sırada yerini almıştır. Köklerinin derinlere gitmesi ve anıt mezarları kaldırma, bozma riski olmaması da öncelikli tercih sebebidir (Gülcü, 2018: 274).

Servi ağacının yeşilliği, ilk dönemlerinde yere daha yakındır. Yaşı ilerleyip ağaç büyüdükçe gövdenin alt kısımlarındaki yeşillik azalır ve üst kısma doğru kayar. Bu da servinin yere bağlılıktan sıyrılıp göklere doğru yükseldiğini ifade eder (Gülcü, 2018: 279).

Mezar taşı üzerindeki “servi içinde servi motifi” doğumda ölen kadını ve doğurduğu kız çocuğunu sembolize etmektedir. Servi ağacının yukarı doğru, yani ışığa yükselişi zirveye ulaşma isteğini gösterir. Işık bilgi demektir, bilgiye yönelmek bütünleşmeye işaret eder (Baş, 2009: 558)

XVII. yüzyıl şairlerinden Tebrizli Sâib'in bir vecizesinde dediği gibi: “Sen bir fakirin bir yerine batmış olan dikenini çıkartırsan, o diken bir gün senin medfeninin servisi olur...” Mevlana da Mesnevi'sinde: “Cömertlik cennet servisinden bir daldır” diyerek servinin kutsallığından bahseder. Mezar taşlarında görülen boynu bükük servi, yitirilenin ardından boynu bükük kalmayı ve sabretmek gerektiğini de hatırlatır. Servi kurak denebilecek, hatta başka ağaçların tutunamayacakları kireçli yerlerde dahi çok az su ile idare edebilen kanaatkâr bir ağaçtır. Bunun yanında, servinin yeşil kısımlarının zamanla görünüş farklılıklarına uğraması bu ağacın dikkati çeken başka bir özelliğidir (Şeyban, 2007: 146-147).

Servi ağacı motifli mezar taşı

D. Hayat Ağacı

İslâm öncesi Türk yaşantısında ağacın önemi oldukça mühimdir. Ağacın kökünü yerin altından uzanarak göğe doğru yükselmesi Gök Tanrı'ya yakın olması ağaca kutsiyet atfedilmesine neden olmuştur. Eski Türklerden gelen “Hayat Ağacı” motifi²⁸ Osmanlı mezarlıklarında da kendini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda kültürün devamlılığını göstermesi bakımından da son derece önemlidir.

Dini edebiyatta ağaç, İslâmı temsil eden bir varlıktır: Niyazi Mısrî, “*insân-ı kâmil ağacının dalına, yani hakiki bir dervişe tutunan kişi kendi hakikatinin sırrının meyvesini yiyecektir*” der. Ona göre yapraklar mahlûku, meyveler peygamberleri, ağaç ise Hz. Peygamberi sembolize eder. Yunus Emre, bir şiirinde ağaç ve tasavvufi olgunlaşma arasında bağ kurmuştur.

²⁸ Eski Türk kültüründe hayat ağacı motifi hakkında detaylı bilgi için bakınız (Arslan, 2014: 59-71) ve (Özfiliz, 2017)

*“Âşık olmayan âdemi
Benzer yemişsiz ağaca
Ağaç yemiş vermeyince
Budağı eğilmez imiş”*

Mezar taşlarında en sık yer alan ağaç sembollerinden biri “Hayat ağacı” motifidir. Bu motif, Orta Asya kökenli olup, kullanımı Milattan önce. VIII. yüzyıllara kadar inmektedir. Hayat ağacı ve dalındaki kuş figürleri ölünün kendisini temsil etmekte ve onun Allah katına yükselmesini sembolize etmektedir. Hayat ağacı bolluk ve bereketin simgesidir. Meyveli ağaç ise insan-ı kâmil-i temsil etmektedir (Baş, 2009: 557).

İslâm sanatında görülen hayat ağacına farklı anlamlar yüklenmiştir. Hayat ağacı Sidret’ül-Münteha (son ağaç) ile bağlantılıdır. Bazen bir şema dâhilinde, bazen de bağımsız bir motif olarak kullanılan hayat ağacı Selçuklu ve Beylikler döneminde Cennet anlamını da kazanır. Dalları arasında yer alan narlar Cennet meyvelerini, kuşlarsa Cennet kuşlarını sembolize eder.

Hayat Ağacı motifli mezar taşları

E. Tûbâ Ağacı

Cennet ağacı olarak bilinen tûbâ ağacının, kökleri havada, dalları aşağıya doğru sarkık olması nedeniyle cenneti gölgelediğine inanılır. Tûbâ, bir Kur'ân terimidir. Arapça “güzellik, hoşluk, iyilik, göz aydınlığı” mânalarına gelir. Kur'ân-ı Kerim'de Ra'd Suresi 29. âyette “imân edip sâlih amel işleyenler” tûbâ yurdu ile müjdelenmiştir. Tûbâ ağacı birçok hadisi şerifte uzun uzun tasvir edilmiştir. İslâmî kaynaklarda tûbâ ağacı, meyvesinden yenilen, çiçeğinden elbise yapılan, gölgesinde istirahat edilen, cennetliklerin pek çok ihtiyacının karşılandığı ağaç şeklinde nitelenir. Tûbânın kelime anlamından hareketle bu ağacın cennetlikleri rahat ettiren, onları hoşnut kılan, bünyesinde çeşitli nimetleri barındıran bir esenlik ve mutluluk ağacı olduğu ifade edilir. Mirâciyelerde tûbâ, cennetteki ağaçların büyüğü olarak anlatılır. Naa'tlarda ve mesnevilerde tûbânın dal ve yapraklarının parlaklığı, güzelliği, boyu, gövdesinin kalınlığı, azamet ve ululuğu, kurumayan dalları, dökülmeyen yaprakları, kaybolmayan tazeliği, tükenmeyen meyvesiyle teşbih, temsil ve telmih konusu olmuştur. Tasavvufta tûbâ Hak Teâlâ ile ünsiyet makamını ifade eden bir kavramdır. Allah'ın huzurunda mutluluk, sükûn ve huzur içinde bulunma halini anlatmak için de kullanılır. Türkçemizde “başı göğe ermek” deyiminden hareketle “başı tûbâyâ ermek” tabirine de rastlanır. Bu özelliklerinden dolayı Türkçede kız ismi olarak da kullanılmaktadır (Gülcü, 2018: 292-293).

Tûbâ ağacı motifli mezar taşı

F. Sümbül

Sümbül, İslâm tarikatlarından Halvetiliğin simgesi olarak kullanılmıştır. Tipik bir İstanbul tarikatı olan ve Sultan Beyazid'in desteği ile kurulmuş, tasavvufun ve özellikle Halvetiliğin İstanbul'daki en önemli temsilcisi olmuştur. 1494 yılında Şeyh Yusuf Sinan, Sümbüliliği kurmuştur. Koca Mustafa Paşa Külliyesi içinde yer alan Sümbül Efendi Tekkesi'nde geç döneme ait kalem işleri arasında sümbül demetleri yer almaktadır. Bunlar Sümbüliliği simgeleyen bir motif olarak kullanılmıştır. Sümbül Efendi'nin adını içeren hat levhalarının etrafında da yine sümbül çiçeklerinden oluşan bezemeler uygulanmıştır. Sümbül motifinin Halvetiliğin ve Sümbülîye tarikatının sembolü olduğunu belirtilmektedir (Yılmaz, 2010: 17).

G. Hurma Ağacı ve Hurma

Hurma denildiğinde akıllara Ramazan bayramları ve hacıların hac dönüşü ikram olarak getirdikleri tatlı yiyecek gelmektedir. Hz. Peygamberden ötürü toplumumuzda önem kazanan hurma cennet meyvesi olarak kabul görmektedir. Hz. Muhammed hurmadan "Acve, o, zehirlenmeye karşı şifadır ve sabahleyin aç karnına hurma yiyin çünkü bağırsak kurtlarını öldürür." şeklinde bahseder. Ayrıca Hz. Muhammed'in hurma kütüğünü hutbe okumak için kullandığı bilinmektedir (Çavuş, 2018: 67). Hz. Muhammed'in hutbe verirken hurma ağacına dayanması ile ilgili bilgilerde Müslümanların hurma ağacına ilgi göstermesine neden olmuştur (Sevim, 2010: 91). Bu nedenlerle hurma ağacının cenneti temsil ettiği de düşünülmektedir. Zira Hz. Peygamber bir hadisinde; "*Herhangi biriniz elinde bir hurma fidanı varken kıyamet kopacak olsa bile onu derhal diksin*" demiştir.

Hurma ağacı yaşamın ve ölümsüzlüğün sembolü olarak ta düşünülmüştür. Bu ağacın bol meyve taşıyan dalları bereketi, üremeyi temsil eder (Laquer, 1997: 131). Aynı zamanda hurma ağacı motifli bir mezar taşı kabirde yatan kişinin hacı olduğuna işaret edebilmektedir (Dere, 2011: 99).

Hurmanın tasavvufta, meyveli olmasıyla "insan-ı kâmil-i" temsil ettiği inancı da görülmektedir (Yarış, 2015: 338). Hurma motifli mezar taşları ve içinde hurmanın geçtiği âyetleri incelerken bir detay daha dikkatimizi çekiyor. Kur'an'ı Kerim'deki cennet âyetlerinde cennetteki kişilerin hurma diplerine uzanarak orada gölgelenecekleri de anlatılmaktadır. Üzerinde hurma ağacı resmedilmiş mezar taşlarının çoğunluğunun, o

mezara ait baş taşı olduğunu düşünürsek, bu kişiler de sanki uzanmışlar ve bu hurmaların gölgelerinde gölgeleniyorlarmış gibi bir durum ortaya çıkmaktadır. Âyetteki manayı bir dua neşesiyle hayata geçirmek istercesine hazırlanan bu kompozisyonda, ecdadımızın Kur'ân'ı hayatlarına hayat kılmadaki gayretleri bizleri gösterme noktasında bir hayli dikkat çekicidir (Uğurluel, 2004: 119).

Cennete özgü meyve ve ağaçlardan sayılan hurmanın faydalarına, Kur'ân'ın Meryem Sûresi'nde (Meryem: 25) dikkat çekilmiştir. Allah, doğum sancısı çekmekte olan Hz. Meryem'e hurma yemesini salık vererek, hurmanın sağlık açısından önemli olduğuna işaret göstermiştir. Hurma İslâm dininin en kutsal meyvelerindendir. O dönemde yeni doğan bebekler Hz. Peygamber'e getirilir ve Hz. Peygamber bebeği kucağına alarak bebeği getiren kişiden bir hurma isterdi. Hz. Peygamber hurmayı ağzında iyice çiğneyerek ezdikten sonra, tükürüğünü bebeğin ağzına bırakır ve dua ederek bebeği hurma ile bir nevi kutsardı. Hz. Peygamber, bu kısa ayinden sonra bebeğin adını koyardı. Böylelikle bebeğin daha sağlıklı, uzun ömürlü ve zeki olacağını belirtirdi (Erdal, 2015: 356).

Birçok hadiste hurmada huzurun ve saadetin vesilesi olduğu belirtilirken, onun kaybında rezillik ve rüsvalık olduğuna işaret edilmektedir. Hurma kadar hurma ağacı da kutsiyetin sembolüdür. Ağacın uzun olması ve yapraklarını hiç dökmüyor olması gerçek bir mümin ile özdeşleştirilmekte, iyilikle simgelenmektedir. Bir hadiste şöyle anlatılır: İbn Ömer (r.a.) anlatıyor; Hz. Peygamber şöyle buyurmuştu: “*Mü'min, yaprağını hiç dökmeyen yeşil bir ağaca benzer.*” Halk falanca ağaç, fişmekânca ağaç diye tahminde bulundu. Ben, “Bu, hurma ağacıdır” demek istedim, ancak (yaşım küçük olduğu için) utandım. Sonra Hz. Peygamber: “*Bu hurma ağacıdır*” diyerek açıkladı.” (Buhârî, İlm 4, Edeb 79; Müslim, Sıfâtul-Münâfıkîn 64, (2811). Yine başka bir hadiste hurma ağacı, sözü hoş, özü-sözü bir insana benzetilir. İnsanlara hurma ağacı gibi doğru ve her zaman bereketli olmaları öğütlenmektedir. Hadis şöyledir: “Enes İbnu Mâlik (r.a.) anlatıyor: Resûlullah: “*Allah'ın hoş bir sözü; kökü sağlam, dalları göğe doğru olan -Rabbinin izniyle her zaman meyve veren- hoş bir ağaca benzeterек nasıl misal verdiği görmüyor musun?*” (İbrahim, 24-25) âyetinde zikredilen ağaç hakkında: “*O hurma ağacıdır*” buyurdu (Tirmizî, Tefsir, İbrahim Suresi, (31181). En'am, 99. âyette ise, hurma ağacının her şeyin tohumu olduğu, her meyvenin kökü olduğu, suyun bile hurma ağacı ile gökten getirildiği anlatılmaktadır. Hurma, Kur'ân'a göre tüm bitkilerin, suyun ve hayatî olan her şeyin kaynağı olarak anlatılır (Erdal, 2015: 357).

Anadolu coğrafyası başta olmak üzere çeşitli bölgelerdeki Türklerin İslâmlaşmasında büyük emeği olan Divan-ı Hikmet'in sahibi Hoca Ahmed Yesevî'nin²⁹ peygamber emaneti hurmaya laik olduğu bilinmektedir.

Hurma ağacı motifli mezar taşları

F. Çam Kozalağı

Mezar taşlarında görülen çam kozalağı ebedi uykuyu, bu dünyadan göçü ve cenneti temsil etmektedir. Sınırlı sayıda da olsa Eyüp Sultan'da çam kozalağı motifli mezar taşları günümüzde varlığını devam ettirmektedir.

Çam kozalağı motifli mezar taşı

²⁹ Hoca Ahmed Yesevî ve hurma olayı hakkında detaylı bilgi almak için bakınız (Köprülü, 2013).

4.3.3. Meyve Motifleri

Yaratılış konulu mitlerle kutsal kitapların aktardığı bilgilerden de anlaşılacağı üzere, meyve, yaratılışın gerçekleştiği andan itibaren insan hayatında önemli ve belirleyici bir yere sahip olmuştur. İlk insanların cennetten çıkarılıp dünya üzerine indirilmesine ve dişiye çocuk doğurma vasfının verilmesine neden olan “yasak meyve” (Elma, incir, vb.) olgusu, dünya üzerinde yine benzer bir görevle çocuksuzluk ya da kısırlığın ortadan kaldırılabilmesinde, yani, soyun devamlılığında, önemli bir araç olarak nitelendirilmiştir (Aça, 2008: 240).

Eyüp mezarlıkları, gerek canlılığı gerekse huzur veren atmosferiyle oldukça çeşitli zenginlikte mezar taşı örneklerini bünyesinde barındırmaktadır. Tüm bu çeşitliliğin içerisinde mezar taşına işlenmiş meyve motiflerini görmek mümkündür. Meyvelerin genelinin ortak özelliği olarak cennet meyveleri olmaları gösterilebilir. Mezar taşlarında yer alan meyvelerin pişmiş (olgunlaşmış) meyveler olması dikkat çekicidir.

Kur’ân-ı Kerim’de bitki ve meyvelerden söz eden pek çok sure ve ayet bulunmaktadır.³⁰ Bu âyetlerden bir tanesi meyve ve bitkilerden şöyle bahseder “O, gökten su indirdir. Bununla her şeyin bitkisini bitirdik, ondan bir yeşillik çıkardık, ondan birbiri üstüne bindirilmiş taneler türetiyoruz. Hurma ağacının tomurcuğundan da yere sarkmış salkımlar, birbirine benzeyen ve benzemeyen üzümlerden, zeytinden ve nardan bahçeler (kılıyoruz. Meyvesine, ürün verdiğinde ve olgunluğa eriştiğinde bir bakıverin. Şüphesiz inanacak bir topluluk için bunda gerçekten ayetler vardır” (En’am, 99).

Çok genel olarak meyve sembolizmine baktığımızda onun karşımıza çıkan en genel anlamının ölümsüzlük, bir şeyin özü olan varlık cevher, hakikat olduğunu görüyoruz. Buna bağlı olarak o bir durumun neticesidir. Yapılan bir işin sonucudur. Konumuza uyarlarsak yaşanan hayatın sonucu olarak ve iyi temenniyle yaşanan İslâm’a uygun hayatın meyvesi cennettir. Veya bir başka açıdan ele alındığında öze, hakiki cevhere, İslâmiyet’e göre Allah’a dönüşür. Diğer anlamları da konumuza uygundur. Meyvenin kendisi öz olduğundan geleceğin tohumunu içinde taşır. Eski inanış ve mitlerde hayat ağacının ölümsüzlük veren meyvesinden söz edilir. Daha ileride ele alacağımız gibi eski toplumlarda ölüm törenlerinde çiçek ve meyveler verimlilik, üreme, bereket ve ulaşılmak

³⁰ Kur’an-ı Kerim’de bitki ve meyvelerin geçtiği diğer bazı sure ve ayetler için bakınız (Yusuf, 31), (Nahl, 11, 67, 69), (Fâtır, 27), (Sad, 51), (Rahman, 11, 52, 54, 68).

istenen Őeye kavuŐmak için sunu (adak) olarak kullanılır (oruflu, 1998: 119). Eyüp mezar taşlarında da başta nar, üzüm, kayısı, incir, meyve tabağı olmak üzere çeşitli meyve iŐlemeleri görülmektedir.

Türk halk kültüründe, meyve kselerinin içerisinde bulunan nar, elma ve üzüm gibi meyvelerin cennette ölen kişiye yapılacak olan ikramları sembolize ettiği inancı yaygındır.

A. Nar

Nar, Akdeniz bölgesi ve Ortadoğu, Hindistan çevrelerinde ve hatta daha yaygın çevrede bereket, üreme, doğuşun -ahiret hayatında yeniden dirilme olduğu düşünülür-simgesidir. Çeşitli mitolojilerde doğuanın diriliŐinin ve lmszliğn sembolü olarak da görülen bu meyve aynı zamanda kutsal ağacın meyvelerinden biridir. O açıldığında görülen taneler bilhassa eski Budist sanatlarda bereketin, doğacak çocukların sembolü olarak düşünülmüştür. Bu hususta yukarıda belirttiğimiz gibi ze dönüş veya öldükten sonra diriliş kavramıyla da alakalı olmalıdır (oruflu, 1988: 120).

Fenike ve Suriye’de yaşayan toplumların dinlerinin vazgeçilmez sembolleri arasında yer alan ve Hristiyanlıkta bakire Meryem’in simgesi olan nar, mezar taşlarında doğuun ve gelecek gibi mistik anlamları ile tercih edilen süsleme unsurudur. Bereket motifi olarak sonsuz mutluluk dileğini ifade eden nar, Asya’ya zđ, çok taneli bir meyvedir. Anavatanı, İnan ve çevresi gösterilmektedir. Bolluk ve bereketin sembolü olan nar, Budizm’de ve Orta Asya Türkleri arasında yaygın Maniheist inanca göre de kutsal kabul edilen bir meyve türüdür (YariŐ, 2015: 358-359).

Meyve tasvirleri arasında gördüğümüz nar, ebedi hayatı, bolluğu ve bereketi temsil etmektedir. Tasavvufi anlamda teklikte okluk, çoklukta birlik anlamına gelmektedir. Nar taneleri insanı veya varlığı simgelemektedir. Mitolojik olarak doğuanın canlanması ve ebediyetinin niŐanı olarak kabul edilen bu meyve kutsal ağacın ürünlerinden birisidir (Tüfekçioğlu ve Gündoğdu, 2016: 183).

Nar’dan Kur’nı-ı Kerim’de bahsetmektedir. Ayrıca Hz. Ali’de nar ile ilgili “*Narı içindeki zarı ile tüketiniz, çünkü mideyi temizler.*” Buyurmuşlardır. Halk arasında nar kalbe Şifa olarak bilinir. Mezar taşları üzerinde narın en olgun ve taneli halini görmekteyiz (avuŐ, 2018: 71).

Türk kültüründe elmanın yanı sıra, nar da zürriyetin başlıca sembollerinden birisi olarak kabul edilmiştir. Ayrıca rüyada nar görmek, neslin bereketli olacağına yorumlanmıştır. Nar cennet meyvesidir. Onun bir tanesinin bile yere düşürülmemesi gerektiği inancı, müştereklerimizdendir (Ergun, 2002: 794).

Nar motifli mezar taşları

B. Üzüm

Üzümler sonbaharı, eski Yunan mitolojisinde şarap tanrısı Dionysus'u veya Hristiyanlığa göre Hz. İsa'nın kanını ifade ederse de Müslüman mezar taşlarında “ecel şerbetini içmek” gibi kavramlarla veya hayatın sonbaharını ifade etmek üzere kullanılmıştır şeklinde yorumlanabilir (Çoruhlu, 1998: 120). Üzüm mezar taşlarına sapsarı ve yaprağıyla birlikte iri ve tane tane gösterilmiştir. Bu tasvir de tazeliği, meyvenin çekiliğini ve olgunluğunu yansıtmaktadır.

Bir meyvesinde birden fazla tohum barındırışı ile Anadolu'da bereketi temsil eden üzüm, Kur'ân-ı Kerim'de bahsi geçen bir meyve oluşu dolayısıyla Müslüman Anadolu halkında İslâmi bir önem de kazanmıştır. Üzüm, koruk ve şarap, XIII yy. Anadolu'sunun düşünürü ve mutasavvıfı Mevlana'nın eserlerinde sembolik anlamlar yüklenmiş halleri ile sıklıkla görülmektedir (Aras, 2015: 19).

Üzümün ve hurmanın bereket, bolluk, zenginlik timsali olduğu, (İsra, 91) âyette şöyle vurgulanır: “*Yahut senin hurmalardan ve üzümlerden oluşan bir bahçen olmalı, aralarından ırmaklar fışkırtmalısın*” buyrulmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de hurma ile üzüm, cennette Takva sahiplerine verilecek bir nimet olarak zikredilir. Üzüm, hem bir meyve, hem temel gıda maddesi; hem katık, hem deva, hem de içecektir. Halk Edebiyatında ise, manilerde ve türkülerde üzüm, genellikle dini vurgudan uzaktır. Daha çok sevgili ile âşık arasında bağ kurmakta ya da yaşamın son baharına vurgu yapabilmektedir (Erdal, 2015:355). Bu durumun aksi 13. yüzyılda üzüm ile tasavvufi bir bağ kuran Mevlana'da görülmektedir

*“Üzüm olmak”, kendini bilmek, özünü kavramak, hakikate ulaşmaktır.
Ben üzümüm, tekmeler altında dönüp duruyorum.
Aşk, beni nereye çekerse, oraya gidiyorum...”* (Rubai 1289)

Üzüm'ün üzerindeki önemin ve hassasiyetin en temel nedenlerinde birisi hiç şüphesiz Kur'ân'ı Kerim'de belirtilen âyetlerdir.³¹

³¹ Kur'ân-ı Kerimde üzüm kelimesinin geçtiği bazı âyetler: (Bakara, 266), (Ra'd, 4), (Kehf, 32), (Yâsîn, 34) (Nahl, 11, 67), (İsrâ, 91), (Mü'minûn, 19), (Nebe', 32), (Abese, 28). Bu âyetlerin anlamlarına genel olarak bakıldığında üzümün bereketinden ve cennet meyvesi olmasından bahisler bulunmaktadır.

Üzüm motifli mezar taşları

C. İncir

Kur'ân'da Tin Suresinde incire yemin edilerek insanın en güzel şekilde yaratıldığı anlatılmaktadır (Tin, 1-4). İncir üzerine yemin edilmesi inciri önemli kılmıştır. Bu nedenle mezar taşlarına resmedilen meyveler arasında incirler de görülmektedir.

Hz. Muhammed, incirin cennet meyvelerinden olduğunu bildirerek; *“İncir yiyin. Eğer cennetten inen bir meyve söyleyecek olsaydım, bunun incir olduğunu söylerdim. Çünkü o, basuru keser, eklem ağrılarını yok eder”* sözleriyle incirin önemini vurgulamıştır (Çavuş, 2018: 72). Ayrıca, Kur'ân'da Hz. Muhammed'in *“eğer seçme hakkı olsa cennete götüreceği ağacın incir ağacı olacağı”* belirtilmektedir (Erdal, 2015: 358).

D. Diğer Meyveler

Eyüp'te yer alan mezar taşlarında üzüm, incir ve nar başta olmak üzere; elma, kayısı, armut gibi çeşitli meyveleri simgeleyen mezar taşları vardır. Mezar taşlarında yer alan tüm bu meyve motifleri, ebedi dünyayı tasvir eder. Mezar taşına işlenen meyvenin asıllarının mezar da yatana sunulması dilekleri taşımaktadır.

Armut motifli mezar taşı

Kayıtsı motifli mezar taşı

4.3.4. Diğer Motifler

A- Kandil

Kandil, Osmanlı günlük yaşamında aydınlanmayı sağlayan araçtır. Günlük yaşamda çevreyi aydınlatan kandil mezar taşında ise ölünün yolunu aydınlatma, ölüye yol gösterme ve yine ölünün zorlu kabir sürecini tamamlamasını talep eden motif olarak kullanılmıştır.

Kandil Kur'ân-ı Kerim'de şöyle geçer: “Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûru, şöyle bir misalle anlatılabilir: “İçinde lamba bulunan bir fanus; lamba kristal bir cam içinde; kristal de sanki inciden bir yıldız. Lamba, doğuya da batıya da ait olmayan bir zeytin ağacından yakılıyor; öyle ki yağı daha ateş değmeden hemen kendiliğinden ışık verecek” (Nûr, 35). Bu âyetten yola çıkılarak kandilin Allah'ın nûru olarak görüldüğü

söylenilebilir. Eyüp’te tespit edilen kandil motiflerinin³² zincire asılı kandil özelliği taşıdığı görülmüştür.

Kandil motifli mezar taşları

B- Hançer

Bıçak veyahut silah olarak kullanılan hançer mezar taşlarında da görülmektedir. Hançer, keskin olması yönüyle mezardaki kişinin ömrünün kısalığına işaret eder. Ayrıca hançerin kınında olması da kullanılmadığını göstermektedir (Çavuş, 2018: 80). XVI ve XVII. yy.’ da vefat eden çocuk sandukalarının üzerleri kumaş desenleriyle kaplıdır. Ve bel kısımlarına işlenen kemer üzerindeki “hançer” ruh ve bedenin alâkasının kesilmesini ifade eder (Sevim, 2010: 93).

Hançer motifinin kullanımı, Orta ve İç Asya’ya kadar gider. Kurban, yemin, itaat, sadakat gibi kavramların sembolü olarak kabul edilir ve ölünün ruhunu şeytan ve kötü ruhlardan koruduğuna inanılırdı (Gülcü, 2018: 267).

Bıçak ve kılıcın ana maddesi olan demirin Türklerde, İslâmiyet öncesi ve İslâmiyet sonrası önemli, hatta kutsal sayıldığı ve kötü ruhları kovduğu inancı yaygındır (Esin, 2000: 134-135). Kılıç; gücün, hâkimiyetin, adaletin, cesaretin ve yok etmenin sembolüdür. Doğal

³² Kandil motifli mezar taşları hakkında detaylı bilgi almak için bakınız (Çerkez, 1999: 338-364).

varlıklara egemenliği simgelediği gibi şeytan vb. varlıklara hükmetmeyi de simgeleyen bıçaklar kutsal savaşın da sembolü olmuştur (Yarış, 2015: 363).

Türklerin İslâm öncesinden gelen demir ilgisi İslâmi etkide kendisine yer bulmuştur. Kılıç üzerinde yemin etmek ve Osmanlı padişahlarının kılıç kuşanma merasimleri de eski Türk inançlarının kılıçla ilgili izlerini taşımaktadır. İslâm dininde silah (kılıç), Tanrı'nın emirlerini yaymak ve adaleti sağlamak için önemli bir araçtır (Yılmaz, 2010: 36).

Hançer motifli mezar taşı

C-Mühr-i Süleyman

Osmanlı Devleti, cihan imparatorluğu olmanın bilincini hayatın her safhasına yaymıştır. Başta Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed olmak üzere Cenab-ı Allah'ın insanları hidayete ulaştırmak için gönderdiği tüm peygamberlerin mirasına sahip çıkmıştır. Bunun en belirgin örneği, Eyüp Sultan Türbesi'nde görülür. Türbenin içini sanat şaheseri çinilerle döşeyen ustalar, duvarlara Hz. Süleyman Mührünü ustalıklı işlemlerle işlemişlerdir. Türbenin içini gezenlerin ilk bakışta fark edemediği bu sembol birkaç çininin birleştirilmesi ile oluşmuştur. Devlet fikri ve hükmetme yetkisi Hz. Süleyman'da kemâle erdiği için, onu sağlayan mühür de aynı güç ve kudreti temsil etmiştir. Barbaros Hayreddin Paşa, rüzgâra hükmedebilmek için sancağına Mühr-i Süleyman motifini naksettirmiştir (Gülcü, 2018: 252).

Taşlar üzerinde sıkça görülen geometrik şekillerin kökü Orta Asya'ya ve inanç olarak Taoizm'e bağlanır. Eşkenar dörtgen, altıgen ve kare, dairevî sonsuzun - kâinatın sembolleridir. İç içe geçmiş çok kenarlı geometrik biçimler, her dönemde sevilerek

kullanılmış olmasına rağmen, Anadolu'da daha çok Selçuklular Devri'nde kullanılmıştır. İslâm sanatında geometrik biçimler, sonsuzluk ve süreklilik göstererek Allah fikrini hatırlatırlar. Bir düzen içerisinde süre giden geometrik çizgiler, “tek ve sonsuz olan” gücün, adaletin, genişliğin, sonsuzluğun sembolüdürler (Şeyban, 2007: 152). Bu nedenle bu motiflerde göz yanılması veya iç içe geçmiş sık çizgiler görmek mümkündür.

Mühr-i Süleyman olarak bilinen kavram merkezleri aynı olan iki eşkenar üçgenin karşılıklı olarak birbirine geçmesiyle ortaya çıkan altı kollu yıldızla denk gelmektedir. İslâm dünyasından farklı olarak Hristiyan ve Yahudilerce de bilinen altı kollu yıldız sembolü Yahudiliğin simgesi olan ilahi korumayı temsil etmektedir. Altı kollu yıldız İslâmiyet öncesi Türk kültüründe de on iki hayvanlı Türk takviminde bir burcun temsili olarak gösterilmiştir. İslâmiyet'ten önce olduğu gibi İslâmi devir Türk sanatında da altı kollu yıldızlar kullanılmıştır. Mühr-i Süleyman motifi mezar taşlarında bolluk, bereket ve güç sembolü olarak kullanılmıştır (Baş, 2009: 561). Mühr-ü Süleyman; Süleyman Peygamberin mühürü, damgası anlamına gelmektedir. Çok geniş bir coğrafi yayılım alanına sahiptir.

Hazreti Süleymanın yüzüğünden olduğu ve üzerinde İsm-i A'zam'ın yazılı olduğu rivayet edilir. İsm-i A'zam ise, Allah'ın en büyük adıdır. Yahudiler bu motifi meydana getiren üçgenlerdeki her açığa İbrahim, İshak, Yakub, Musa, Harun ve Davud peygamberi isnat ederler. Yüzüğün üzerindeki üçgenler tılsımlı kabul edilir. Bir inanışa göre, üçgen stilize edilmiş bir gözdür. Bu açıdan ele alınca üçgenleri her yöne bakan gözler olarak da kabul etmek mümkündür. Halk arasında kullanılan “vakitsiz ölüm” tabiri de anne ve babasından önce vefat eden kişiler için kullanılırdı (Şeyban, 2007: 153). Mühr-i Süleyman motifleri Günümüzde dahi gerek süsleme gerekse de sembolik anlamlarıyla mezar taşları dışında da pek çok yerde sık sık kullanılmaktadır.

Mühri Süleyman hakkında, altı yönünün insanın yüzünü, matematikte ilk mükemmel sayıyı, dünyanın altı günde yaratılmasını, insanı şer güçlerden koruyan bir simge olduğu gibi inançlarda bulunmaktadır (Çavuş, 2019: 97). Mühri Süleyman günümüzde halk tarafından farklı siyasi simgelerle karıştırıldığından zaman zaman bu motife zarar verilmektedir.

Eyüp türbesi demirliklerinden Süleyman mührü motifi

Mühr-i Süleyman motifli mezar taşı

D- Çark-ı Felek Motifi

Kelimenin aslı “Çarh” kökeninden gelmektedir. Dünya, âlem, baht gibi anlamlarda kullanılmaktadır (Çavuş, 2018: 94). Çarkifelek motifi dairesel dönüşüm hayatın yani dünyanın sembolüdür (Özkan, 2007: 137). Kabir bezemelerinde görülen çark-ı felek motifleri, hayatın sürekliliğini ve bir hayatın bitip diğerinin başlayacağını anlatan işaretlerdir (Yılmaz, 2007: 17). Çarkifelek motifleri iç içe geçen kıvrımlı işaretleri ile devamlılık hissi uyandırmaktadır.

Çarkifeleğin mezar taşlarında süsleme unsuru olarak kullanılması, İslâm sanatındaki sembolik içeriğiyle ilişkisi, gelinen noktaya geri dönüş algılanmasıyla ölümle bağlantı kurulabilir (Yarış, 2015: 364). Kanuni Sultan Süleyman’ın şair Bâkî’yi sürgün etmesi üzerine Bâkî yazdığı dörtlükte çarkifelekten bahsetmektedir:

*“N’ola kim nefy-e ebed azzm-i bülehd oldunsa ey Bâkî
Bilesin ki cihân mülkü değil Süleyman’a bâkî*

*Şahâ! Azminde isbât-ı tehevür eyledin ammâ
Buna çarh-ı felek derler, ne sen bâkî ne ben bâkî”*(Çavuş, 2018: 94)

(Uzaklaştırıldıysan ne olur ki ey Baki, bilmesin ki, bu dünya Süleyman’a bile kalmadı. Beni uzaklaştırma kararı aldınız ama bu dünyaya çarkıfelek derler ne sana ne de bana ebedi olarak kalmaz.)

E- Güneş, Ay ve Yıldız Motifi

Hayatımızın hemen her safhasında bilinen ve kullanılan hilâl sembolü, mezar taşlarına yansımıştır. Hilâl, değişimin, dönüşümün, doğumun ve yeniden doğuşun sembolüdür. Ayın evreleri içinde dolunay güzellik ve parlaklık, hilâl ise bunlarla birlikte yenilik, doğum ve taze hayat simgesi kabul edilir. Çok eski zamanlardan beri farklı milletler tarafından kullanılan kutsal sembollerden biridir. İslâmiyet’te hilâl, Allah’ın varlığının ve kudretinin delillerinden Ayın değişik hareketleri ibadetlerin başlangıç ve bitişi olarak görülür. Hilâl XI. yüzyıldan itibaren Doğu’da ve Batı’da Hristiyanlığın sembolü olan haça karşı İslâmiyet’in sembolü olarak kullanılmış ve bu durum özellikle İstanbul’un fethinden sonra giderek yaygınlaşmıştır.

Endülüs Müslümanları ve Memlükler’in sancaklarında yer alan hilâl, Osmanlı sancaklarında zülfikarla birlikte temel motif haline gelmiş; hilâl şeklindeki bina alemleri en çok Osmanlılar Devleti’nde yaygınlaşmıştır. Kızılhaç’ına mukabil kurulan Kızılay (Hilâl-i Ahmer), içki ve uyuşturucularla mücadele etme amacını taşıyan Yeşilay (Hilâl-i Ahdar) gibi müesseselerin sembolü olarak kullanılmıştır (Gülcü, 2018: 248-249).

İslâm düşüncesinde “Ay” önemsendir. Ay’ın Dünya etrafında on iki defa dönmesi hicri takvime göre bir yıldır. Hilâl’in görünmesi, Ramazan’ın başlangıcıdır. Ayrıca Kurân’da (Kamer, 54/1,2) Hz. Muhammed’in Ay’ı ikiye bölmesi mucizesinden bahseder. Hilal sembolünü en fazla kullananlar Müslümanlardır. Lale bahsinde, “Lale”, “Allah” ve “Hilâl” kelimelerinin ebced hesabında değerinin ve bu kelimelerdeki harflerin aynı olduğu, bu sebeple lale ve hilâl motiflerinin ilahi varlığa işaret eden görsel semboller olduğu belirtilmiştir. Eğer hilâl yere düşerse, Türk Devleti yıkılacak demektir. Kubbe ve minarelerin tepesinde en yüksek noktaya tezyini mahiyette olmak üzere konulan taş veya madenden yapılmış ay şeklindeki tepeliklere âlem tabir olunur. Hilâle benzeyen bu süslerin menşei eski Türklerin sancak direkleri tepesine, kuvvet remzi olarak taktıkları boynuz

şeklinde gelmez. Selçuklu eserlerinde pek görülmeyen bu âlemler Osmanlı devrinde çok kullanılmış ve bütün kubbelerin tepesine böyle bir âlem konulmak suretiyle kubbelerin yuvarlaklığına yukarı doğru yükselen bir hareket verilmiştir (Yılmaz, 2010: 32-36).

Hilâl motifli mezar taşı (Gülcü,

2018: 248)

Güneş ve ay dışında gökyüzünde görülen ışıklı gök cisimlerinden biri olan yıldız, insanoğlunun hayatında yaygın olarak kullandığı sembollerden biridir. Gecenin parlaklık ve ışıltısını çağrıştıran yıldız, sembolik olarak evrenin sonsuzluğunu, uzaktaki bir noktayı ifade eder. Parıltının, ışığın, aydınlığın ve umudun sembolüdür. Tarih boyunca önemli bir sembol niteliği taşımış, farklı inanış ve kültürlerde köşe sayılarına göre değişen farklı anlamlar yüklenmiştir. Mezar taşlarının da vazgeçilmezi olan yıldız sembolleri, kutsal metinler, efsaneler, önemli eserler, mabed ve tapınaklarla bayraklarda sembol olarak karşımıza çıkar. Beş köşeli yıldız, farklı milletlerce adalet, merhamet, bilgelik, anlayış ve yüksek ihtişam sembolü olarak ele alınmıştır. Hilâlle birleşen beş köşeli yıldız motifi Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi sembolü olarak kabul edilmiştir. En az dört bin yıldan beri Türkler tarafından kullanılan bu motif Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları gibi büyük coğrafyalara hükmeden Türk devletleri sayesinde geniş bir alana yayılmış ve pek çok Müslüman devletin ortak motifi haline gelmiştir (Gülcü, 2018: 250-251).

Yıldız motifli mezar taşı (Gülcü, 2018: 251) Ay ve Yıldız motifi bir arada

Dünyayı aydınlatan, gece ve gündüzün oluşumunu sağlayan güneş, insanlık tarafından sembolik olarak her zaman kullanılan önemli bir motif olmuştur. Güneş motif, geçmişten günümüze taşıdığı özellikleriyle mitolojide de önemli bir yer kaplamaktadır

Milletler açısından bakıldığında da güneş sembolünün özel bir yeri vardır. Hint, İran, Yunan ve Roma kültürlerinde güneş motif çok sık ve yaygın olarak kullanılmıştır. Roma İmparatorları'nın başlarına taktıkları taç, güneş ışınlarını simgeler. Anadolu'da Urartular ve Hititler'in sembolü güneştir. Günümüzde Japonya, 'Doğan Güneşin Ülkesi'dir. Japonlar güneşi bayraklarında sembolleştirmişlerdir. Türk tarihinde de güneşin özel bir yeri vardır. Eski Türklerde güneş motif "Alp ve Hükümdarlık" sembolü olarak kullanılmıştır. Geçmişten günümüze güneş sembolü 'hâkim / hükmeden anlamına gelir. Osmanlı Devlet armasının üst kısmında bir güneş ve onu simgeleyen güneş ışınları yer alır. Günümüzde Kırgız bayrağındaki asıl motif güneştir. Türkiye'de Cumhurbaşkanlığı'nın forsu, güneş ile onun etrafındaki on altı yıldızdan oluşur. İslâm dininde namaz ve oruç saatleri güneşe göre ayarlanır. Güneş motif İslâmî Türk mimarisinde de çok sık kullanılmıştır. Câmî, medrese ve şifahanelerde farklı güneş motifleri yer alır. Güneş motifinin, 1800'lü yıllarda Osmanlı Devlet Arması'na girmesinden sonra mezar taşlarında

da sık kullanılmaya başlanmıştır. Dünyayı bir güneş gibi aydınlatan güçlü şahsiyetlerin mezar taşlarına, vefatlarında güneş sembolü işlenmiştir (Gülcü, 2018: 247).

Güneş motifli mezar taşı (Gülcü, 2018:

247).

5.1. Türk Dili ve Edebiyatının Osmanlı Mezar Taşlarına Yansıması

Osmanlı mezar taşları genel yapısı itibariyle başlık, ser levha, kimlik, dua ve tarih olarak bölümlendirilse de tüm bu bölümlerde kendini gösteren özgün, ince taş, zarif vecizeler bulunmaktadır. Kimi mezar taşlarında beyitlere ve dörtlüklere rastlanılırken dilin kullanımı, gücü ve edebiyatın ölürken dahi yaşatıldığını Osmanlı mezar taşlarında görmek mümkün olmaktadır. Genellikle ölüm, ahiret inancı, dua isteği gibi vecizeler edebi üslupla karşımıza çıkar.

*“İnnel mevtü şarabün küllü nâsin şaribün
Ve’l kefenü siyâbü’n küllü nâsin labisun
Ve’l cenâzetü merkebün küllü nâsin râkibün
Vel’ kabrû bâbü’n küllü nâsin dehalün”* / Galata, Arap Câmi İmam-ı Şanisi,

Çankırlı Seyyid Hafız Mehmed Emin Efendi, 1874, Eyüp

(Muhakkak ki ölüm bir içkidir, tüm insanların içtiği ve kefen bir giysidir, bütün insanların giydiği. Ve tabut bir binittir, tüm insanların bindiği ve mezar bir kapıdır, tüm insanların girdiği) (Sevim, 2012: 38).

*“Fenadan bekâya eyledi rihlet
Ede Hakk kabrini ravza-i cennet”*

Mehmed Emin Ağa 1937 Eyüp mezar taşları

(Gelip geçici bu dünyadan ebedi olan ahiret dünyasına göçtü. Allah kabrini cennet bahçesi yapsın) (Sevim, 2012: 49).

*“Baka gördüm cihânın yok bakâsı
Bakâsı yok cihânın ne Bakası
Ne oynamak ne gülmek şol kişiye
Ki, Azrail elindedir yakası”*

Memiş Paşa Halilesi Hesna Şah Kadın 1840 Trabzon mezar taşları

(Bakarak gördüm ki bu dünyanın sonu yoktur. Sonu yoksa bu dünyanın neden bakılsın ki? O zaman kişi ne oynasın ne gülsün. Çünkü yakası Azrail’in elindedir (Sevim, 2012: 169).

Osmanlı mezar taşlarında gördüğümüz belli başlı kalıp olarak şu şiirleri görmek mümkündür:

*“Ah ile zar kalarak tazeliğime doymadım
Çün ecel peymanesi dolmuş muradım almadım
Hasretâ fâni cihanda tûl-i ömr sürmedim
Firkatâ takdir bu imiş ta ezelden bilmedim”*

*“Hasılı ömrüm ciğerim paresi
Gitdi elden kaldı kalpte yâresi
Kıl şeffat nevcivanım bizlere
Vâlidinin gayri yoktur çaresi”*

*“Çıktım dağlar başına sahraya hâcet kalmadı
İçtim ecel şerbeti Lokman’a hâcet kalmadı
Hep yaralarım onuldu cerraha hâcet kalmadı
Yapıldı cennet sarayım mimara hâcet kalmadı”*

*“Beni kıl mağfiret ey Rabb-i Yezdân
Bi hakkı arş-ı azam nûr-i Kur’ân
Gelip kabrim ziyaret eden ihvân
Edeler ruhuma bir fatihâ ihsan”*

*“Dilerim bakmaya Rabbim yüzümün karasına
Merhemi rahmet ura masiyetim yarasına
Kereminden ne kadar mücrim isem kesmem ümit*

Giremez kimse efendiyle kulun arasına ”

*“Ya İlâhi gelmişim divanına rahmet et bana
Meskenim kıl lutfun ile hakkı ya Rabbena
Serteser yakdı vücudum çare olmadı bana
Dilerim sübhanımdan ide ihsan ukbâda bana”* (Dere, 2011: 120, 121).

Türk dilinin gelişim ve değişim basamaklarını görmek isteyen araştırmacılar veyahut ilgililer muhakkak Osmanlı mezar taşlarını incelemelilerdir. Bu duruma örnek olarak;

1-“El mevti kâse ve külli nasin

*2-Sa’ati vahidedir ömrü cihan,
Sa’ati ta’ate sarfeyle heman...*

*3-Dünya bir saatlik bir müddettir
Onu ibadetle geçir.”*

Verilen üç mezar taşı yazısı örneğinin ilki Selçuklu dönemi mezar taşlarına, ikincisi aynı yazının Osmanlı mezar taşlarındaki kullanımına, son olarak ise günümüz mezar taşlarına yansması görülmüştür. Bu durum bizlere dönemlerin dil özellikleriyle ilgili çok geniş ipuçları sunmaktadır. En net görülen durum Türkçenin Selçuklu döneminde yoğun Arap-Fars dili etkisinde olduğu, Osmanlı döneminde bu etki bir nebze kırılarak Osman Türkçesi özellikleri yansıtması görülürken günümüzde Türk dili en sade şekline kavuşmuştur (Sevim, 2012: 122).

Türk dili ve edebiyatının önemli kaynaklarından biri olarak görülen Osmanlı mezar taşı kitabeleri, şiir ve düzyazılarıyla edebiyat geçmişimizin tam anlamıyla incelenmemiş hazinesi konumundadırlar. Mezar taşı kitabeleri döneminin dil ve ifade özelliklerini yansıtarak Türk dilinin tarihi seyrini takip edebilme olanağı sağlar. Ölüm gibi insanların ziyadesi ile hissiyatını harekete geçiren bir hadise, mezar taşı kitabelerinde; âyet, hadis, vecize, atasözü, nesir, şiir, temenni ve dua olarak yankı bulmuş, Müslüman Türklerin duygularına tercüman olmuşlardır (Şeyban, 2007: 16).

6.1. Osmanlı Mezar Taşlarının Güncel Problemleri

Osmanlı çağından kalan mezarlıklarımız (tarihî camilerin mezarlık bahçeleri); 21.07.1983 tarih ve 2863 sayılı kültür ve tabiatı koruma yasası ile korunmaları gerekli kültürel değerlerimiz olarak kabul görmüştür. Buna ek olarak beledeler, mezarlıklarla ilgili kanunun on ikinci ve on üçüncü maddesinde “mezarlıklara güneşin girmesine ve havanın temasına engel olmayacak şekilde, servi ağacı gibi yaprakları dört mevsim yeşil kalan ve dalları geniş olmayan ağaçlar kullanılacak ve imkânlar çerçevesinde çiçekler ekilecektir” demektedir.

Aynı yasanın 15. maddesiye, “mezarlığın içerisinde her zaman hijyen sağlanacak ve mezarlığın çevresinde bulunan yol ve parmaklıklar nitelikli bir şekilde korunacaktır. Mezar taşlarının kirlenip ve yosun tutmasının önüne geçilecektir.” denilmektedir. Sonuçta bu tarihî mirasımızın korunması, valilik-kaymakamlık ve belediyelerin görevleri arasındadır. Ancak belediyelerin üstlerine düşen sorumluluğu tam anlamıyla yaptıkları söylenemez. Aksine yeni mezar alanları açmak, maddi çıkar sağlamak, modern şehircilik anlayışı gibi birçok nedenden ötürü mezarlıkların yok edilmesinde zaman zaman rol oynamaktadır.

Osmanlı mezarlıklarına yapılan bakımlarda bu eserlerin tarihi birer vesika olduğu göz ardı edilmekte ve bilinçsizce yapılan bakım çalışmalarıyla taşlar yıpratılmaktadır. Osmanlı mezarlıklarının bakımının alanında uzman ekipler tarafından yapılması kaçınılmaz bir gerekliliktir.

Öte yandan tarihi eser kaçakçılarının göz diktiği Osmanlı mezar taşları için güvenlik tedbirlerinin artırılması da oldukça önemlidir. Zira birçok mezarlık define avcıları ve kaçakçıların istilasına uğrayarak yok edilmiş veya zarar görmüştür.

Mezarlıklarımızdan kaçırılan her şahide, vatan toprağından bir parçanın daha kaybedilmesi demektir. Çünkü o yalnızca bir taşın değil, aynı zamanda bir medeniyetin, bir kültürün kaybolması anlamına gelir. Söz konusu olan bir kültür, bir tarihtir. Bugün, bütün zor şartlara rağmen onları kurtarmayı önemsemiyorsak yarın da tarih hafızamızı yitirmeyi fazla önemsemeyeceğimize emin olunuz (Pala, 2001: 187-188).

Mezar taşları toplumların oluşturdukları ve yaşama aktardıkları sanatsal çalışmalarını, zevk ve anlayışlarını gösteren ve fiziki varlıklarıyla günümüze taşıyan

unsurlar olmalarıyla ilk elden kaynak olma özelliğine sahiptir. Türk dili, tarihi, edebiyatı, sanatı ve töresi hakkında önemli bilgiler içeren bu sanat eserleri korumasız halde ve bakımsızlık içerisinde.

Bakımsızlıktan zarar görmüş mezar taşları

7.1.Kültür, Sanat ve Medeniyetten Yoksun Günümüz Mezar Taşları

Günümüzde, modern hayatın kurguladığı/kurgulandığı kentlerde ve metropollerde cenaze törenlerinin ve ölümle ilgili inanç, değer ve algılamalar artık değişmiştir. Ölüme ait kültürel törenler, merasimler, ritüeller yerini basit, sade ve tekdüze bir kültürel alana bırakmıştır. Belediye anonsları, belediyelerin cenaze hizmetleri, çeşitli biçimlerde sunulan mezar bakım ve dua hizmetleri, gazeteye verilen ölüm ilanları ve mezarlıkların değişmesi ya da standartlaşması gibi göstergeler, ölüm olayının kültürel ontolojik zeminine zarar

verirken, kültürel bir metafor olarak ölüm imgesini de toplum dışına itmekte ve ölümün sosyolojisinin yapılmasını zorunlu kılmaktadır (Sağır, 2012: 906).

Osmanlı döneminde mezarlıkların kentin göbeğinde mahalle ve cami bahçelerinde günlük yaşamla iç içeyken modern çağın mezarlıklarının ise şehrin dışına doğru itildiği göze çarpmaktadır. Geleneksel dönemlerde *ölüme duyulan saygı ve hürmet, ölümün ebediyete kavuşma anı ve kaçınılmaz olduğu* inancı günümüzde modern dönemin getirdiği değişimler, küreselleşme ve batılılaşma ile birlikte ölümün nasıl ertelenebileceği konuşulmaktadır.

Modern dönemle birlikte ölüm, kaygı ve korkuya dönüşmüş mümkün merteye ölüm gerçeğinden kaçınılmaya, uzaklaşmaya çalışılmıştır. Batı toplumlarındaki ölüm algısı ürperti ve korku üzerine kurgulanmış, mezar taşları tek tip ve mezarlıklar günlük yaşamdan uzak, tenha yerlerde kurulmuştur. Günümüz mezar taşlarına bakıldığında Türk mezar taşı ve mezar kültürü düşünüş yapısının batılı mezar anlayışı istikametine doğru ilerlediğini görmek mümkündür.

Günümüz mezarlıkları maalesef Osmanlı mezarlıkları kadar canlı rengarenk sanat ve huzur merkezleri olmaktan oldukça uzaklaşmış, mezar taşları sanat, kültür, inanç ve edebiyattan yoksun beyaz mermer üzerine kişinin temel bilgilerinin yer aldığı siyah yazı şeklinde olup, şehir merkezi, çarşı ve pazarların dışında kalmıştır. Osmanlı'da halkın iç içe olduğu mezar taşları günümüzde özellikle de akşam saatlerinde korkulan, ıssız ve sokak serserilerinin cirit attığı yerler halini almıştır. Ayrıca güncel mezar taşlarında herhangi bir motif veya sembollerin bulunmayışı bizlere kültür, inanç ve toplumsal yaşam hakkında oldukça sınırlı ipuçları vermiştir.

Mezar taşı ve mezarlık kültüründe yaşanan tüm bu değişimlerin temel nedenleri arasında şüphesiz ki modernizm düşünce yapısının yansımaları başta olmak üzere, mezar yapımının maliyeti, hat ve yazı sanatıyla ilgilenen ustaların sayısındaki azalış, toplumun kültür, sanat faaliyetlerini ikinci plana ertelemesi, Latin harflerine geçiş süreci ve geçmiş dönemlerde oldukça ince ve narin düşüncelerle yaşatılan bir takım inançların zamanla önem kaybetmesi gibi etkenler gösterilebilir.

Öte yandan eski mezar taşlarımızda ölüm karşısındaki saygı ve sessizlik anlayışı modern mezarlıklarda acı, ayrılık ve kaygıya dönüşmüştür. Bu durum, zamanla toplumun dünya algısının, duygu ve düşünce yapısının değiştiği kanaatine ulaştırmıştır. Ayrıca

fabrika üretimi tek tip mezar biçimi, zaman içerisinde görsel zevklerin değiştiğinin göstergesi niteliğindedir.

Günümüz tek tip, kültür ve sanattan uzak mezar taşları

SONUÇ

Kadim Türk milleti, köklü kültür ve medeniyet birikimini her alanda gösterdiği gibi taş yapıtlarına da işleyerek mimarının farklı alanlarında oldukça önemli eserleri günümüze miras bırakmışlardır.

Geçmişten bu güne kadar gelen süreç içerisinde taş, Türkler için önemli görülerek işlevselliğini tarihin hemen her döneminde canlı tutmuştur. Tarihi çağlar öncesindeki uygarlıkların başta resim, yazı ve av aletleri olmak üzere sosyal hayat ile ilgili birçok unsuru taşa işledikleri görülmüştür. Tarihsel süreçler takip edildiğinde taşın işlevselliğine en bilindik örnek olarak Göktürkler, Orhun Abideleriyle ön plana çıkmıştır. Selçuklu döneminden bu güne miras kalan oldukça çeşitli ve kültürel anlamda zengin olan Ahlat mezar taşları da taşın Türk toplumundaki yerini ve önemini göstermektedir.

Taşa verilen bu önemin Osmanlı dönemine gelindiğinde de işlevsel bir şekilde devam ettiği görülmüştür. Osmanlı Devleti, mezar taşı, sadaka taşı, dinlenme taşı gibi pek çok taş örneğini bünyesinde barındırmış, taş geleneğini zenginleştirerek yaşatmaya devam etmiştir. Osmanlı mezar taşları incelendiğinde, geçmişten gelen kültürel birikimden ziyadesiyle yararlandığı, mezarlık ve mezar taşı kültürünün en olgun düzeylere çıkarıldığı görülmüştür.

Kültür ve medeniyetlerin beşiği niteliğindeki İstanbul'da yer alan Eyüp ilçesi, Eyüp Sultan Hazretlerinden bu yana Türk-İslâm dünyasının önemli mezar bölgelerinden biri haline gelmiştir. Eyüp'te bulunan Osmanlı mezar taşları, ölen kişinin kabri olma özelliğiyle yetinmemiş hem süsleme ve zarafetiyle hem de yazı, başlık ve içerikleriyle ön plana çıkarak medeniyet tapuları mahiyetini almışlardır. Bölgede yer alan mezar taşlarının Türklerin hissiyatının tercümesi niteliğinde olduğu görülmüştür.

Ayrıca, eski Türk dini ile Müslümanlığı birleştiren bağlar mezar taşlarına halka misali örülmüştür. Osmanlı mezar taşlarındaki bu birleşim sadece dini boyutta kalmamış aynı zamanda Türklerin örf, adet, gelenek ve inanmalarının seyrini bizlere sunmuştur.

Eyüp'te bulunan Osmanlı mezar taşları bizlere; atalarımızın toplumsal eşitliğe, birlik, beraberlik ve duyarlılığa sahip olduğunu göstermekle yetinmemiş, saygı ve sevginin, hassas düşünmenin ve zarafetin sosyal hayatta üst düzeyde yaşatıldığını örneklemiştir. Mezar taşlarına işlenen bitki, meyve, geometrik işaretler ve diğer motiflere bakıldığında; Eski Türk geleneklerinin devamlılığını, İlahi aşkın tecellisini, tasavvufi olgunlaşmayı, peygamber sevgisini ve ebedi dünyayı görmek mümkündür.

Eski Türklerden bu güne gelen mezar taşı geleneğinin birbirinin devamı olduğu düşünüldüğünde Osmanlı döneminde gerek motif gerekse yazı ve süsleme alanında oldukça yetkin örneklerin verildiği mezar taşlarının, XIX. asırdan itibaren batılılaşma ve modernizm akımlarıyla birlikte içleri boşaltılarak, kültür ve anlam dünyası yok olmaya başlamıştır.

Cumhuriyet döneminden bu güne uzanan süreçte taşların geçmişten getirdiği millî, manevi, kültürel ve dini devamlılığın kesintiye uğraması ve taşlara yansıyan hissiyatın yok olmasıyla beraber yeni yapılan mezarlıklar köklü birikimi yansıtmaya ve devam ettirme noktasında yetersiz kalmıştır.

Özellikle son asırda mezar taşlarındaki kaybolan kültürel bağın hatırlanması, yaşatılması ve geleceğe aktarılması için geçmişi günümüze taşıyan son derece önem arz eden Osmanlı mezar taşlarının korunması ve her açıdan incelenmesi gerekliliği bulunmaktadır.

Bu gerekliliğin bir sonucu niteliğinde hazırlanan bu çalışma; Eyüp'te bulunan Osmanlı mezar taşlarının Halkbilimsel bir bağlantı kurularak incelenmesi anlamında alanında özgün olarak Türk kültür ve medeniyet birikiminin ortaya çıkarılması açısından önemli tespitler sunmuş, günümüz toplum yaşamıyla geçmişimiz arasında bağ kurma noktasında önemli bir işleve sahip olmuştur.

Geçmişin sosyo-kültürel birikimini sunan bu çalışma aynı zamanda bu gün yaşanan toplumsal sorunların ve sosyal hayattaki iletişimsizliğin sebeplerini ortaya çıkarması bakımından önemlidir. Kadim Türk milletinin kimliğinde var olan sevgi, saygı, anlayış, zarafet ve ince ruhluluğun, günümüz toplumunda geri plana atıldığı görülmektedir. Ecdadımızın medenileşme yolunda attığı bu denli önemli adımların geri planında manevi bağların gücünün olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

AÇA, Mehmet (2008), “Türk İnanış ve Düşünüş Sistemlerinde Meyve”, *Turkish Studies*, Cilt:3, Sayı:5, Sayfa: 239-261.

AKDAĞ, Furkan (2015), “*Bayburt'taki Türbeler ve Mezar Taşları*”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi, Van.

AKKURT, İbrahim (2016), “*Kutlu Müderris İdris-i Bitlisi ve Tepesi*”
<http://www.istanbultarih.com/Makale/kutlu-muderris-idris-i-bitlisi-ve-tepesi.html>, Erişim Tarihi: 03.02.2019, Saat: 23.54.

AKŞİN, Sinan. KUNT, Metin. FAROQHİ, Suraiya. TOPRAK, Zafer. YURDAYADIN, G. Hüseyin. ÖDEKAN, Ayla. “*Zirveden Çöküşe Osmanlı Tarihi*”, Cilt 2, Millîyet Kitaplığı Yayınları, Doğan Ofset Matbaacılık, Yayın yılı yok, İstanbul.

AKŞİN, Sinan. KUNT, Metin. FAROQHİ, Suraiya. YURDAYADIN, G. Hüseyin, ÖDEKAN, Ayla. “*Doğuştan Yükselişe Osmanlı Tarihi*”, Cilt 1, Millîyet Kitaplığı Kitaplığı Yayınları, Doğan Ofset Matbaacılık, Yayın yılı yok, İstanbul.

AKTÜRK, Şener (2006), “Braudel'den Ellias'a ve Huntington'a “Medeniyet”

ALGÜL, Hüseyin (2003), “Halid Bin Zeyd (Ebu Eyyûb-el Ensârî)”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VI*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa: 14-23, İstanbul.

ALGÜL, Hüseyin (2013), “*İstanbul'un Kutlu Ev Sahibi Eyyûb Sultan*”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara,

AMİCİS, De Edmando (1988), “*İstanbul*”, Çev: Beynun Akyavaş, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ARAS, Gamze (2015), “İstanbul Eyüp İlçesi 45, 47, 48, 52, 65 Numaralı Kadastral Adalarında Yer Alan Türbe Hazireleri Mezar Taşlarında Üzüm Motifi”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, Ankara.

ARIOĞLU, İbrahim Ethem (2011), “Günümüzde Meddahlık”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Tezi, Ankara.

ARSLAN, Seher (2014), “Türklerde Ağaç Kültü ve Hayat Ağacı”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Sayfa: 59-71.

ARTUN, Erman (2001), “Anadolu İnanç Önderlerini Besleyen Eski İnanç Sistemleri, Dinler, İnanışlar”, *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi Bildirileri*, Sayfa: 25-39, Ankara.

ASLAN, Ferhat (2012), “Halk Bilimsel Bir Terim Olarak "Efsane Üzerine Bazı Dikkatler”, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 23, Sayfa: 81-90.

BAHAR, Hasan (2013), “Avrasya’da Ölüm ve Türkler’de Mezar Kültürü”, “Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür, Prof. Dr. Nejat Göyünç’e Armağan” Selçuk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, Selçuk Üniversite Matbaası, Sayfa: 267-305, Konya.

BALTACI, Cahit (1999), “Osmanlılar Döneminde İslâm Medeniyeti”, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa:52-57, İstanbul.

BARIŞTA, Örcün (1997), ”Eyüp Sultan’dan Bazı Çocuk Mezar Taşları”, *I.Eyüp Sultan Sempozyumu*, Sayfa: 172-180, İstanbul

BAŞ, Emine (2009), “Edirne Beylerbeyi Camii Haziresi’nde Bulunan Mezar Taşları”, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü Yüksek Lisans Tezi, Trakya.

BAYEZİDOF, Ataullah (2005), “İslâm ve Medeniyet”, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

BERGEN, Lütfi (2014), ”Medeniyet-Müslüman Toplumsallığın İnşası” Mgv Yayınları, Ankara.

BERK, Süleyman (2006), “*Zamanı Aşan Taşları*”, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul,

BEYATLI, Yahya Kemal (1974), “*Kendi Gök Kubbemiz*”, Yahya Kemal Külliyyatı 1, Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları, İstanbul.

BEYATLI, Yahya Kemal (1997), “*Aziz İstanbul*”, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 6. Baskı, İstanbul

BEYATLI, Yahya Kemal (2008), “*Aziz İstanbul*”, İstanbul Fetih Cemiyeti, Yahya Kemal Külliyyatı 4, Özal Matbaası 11.Baskı, İstanbul.

BOZDAĞ, Fahrettin (2004), “Sıbyan Mektepleri ve Eyüpteki Sıbyan Mektepleri”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VII*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa:122-133, İstanbul.

BURSALI, Mustafa Necati (1989), “*İstanbul ve Anadolu Evliyalari*”, Tuğra Neşriyat, İstanbul.

CAVLUN, Fakir (2006), “*Eyüp'te Ümmi Sinan Tekkesi Restorasyon Projesi*”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ÇAĞLAR, İlker Mümin. ERALACA, Hasancan (2018), “Mezartaşlarının Göç ve İskan Tarihi Araştırmalarında Yardımcı Kaynak Olarak Kullanımı: Karkın ve Çobanisa Örneği”, *1.Türk-İslâm Mezar Taşları Kongresi*, Aydın.

ÇAVUŞ, Fatih (2019), “*Osmanlı Mezar Taşlarının Sırları*”, Bilge Kültür Sanat Yayını, İstanbul.

ÇERKEZ, Murat (1999), “Eyüp Sultan Mezar Taşlarında Kandil Motifleri ”, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüp Sultan Sempozyumu*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa: 338-365, İstanbul.

ÇINAR, Kanî (2017), “Edebiyatımızda Taş”, Kayseri Büyük Şehir Belediyesi, *Düşünen Şehir*, Sayı 3, Sayfa: 48-51, Eylül, Kayseri.

ÇORUHLU, Tülin. ÇORUHLU, Yaşar (2000), “İstanbul'da Bulunan Gemici/Denizci Mezar Taşlarına Dair Bir Değerlendirme”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu IV*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa:76-89, İstanbul.

ÇORUHLU, Yaşar (1998), “Eyüp ve Çevresindeki Mezartaşlarında Görülen Kâse İçinde Meyva Tasvirlerinin Sembolizmi”, *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla II. Eyüp Sultan Sempozyumu*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa:118-127, İstanbul.

DERE, Ömer Faruk (2011), “*Eyüp Sultan’da Taşa İşlenen Medeniyet*”, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul.

EKİCİ, Metin (2004), “*Halk Bilgisi(Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*”, Geleneksel Yayıncılık, Ankara.

ELDEM, Edhem (2009), “Yeniçeri Mezar Taşları Kırıldı mı ?”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Tarih Vakfı Yayınları, Ağustos, İstanbul.

ERDAL Gültekin (2015). “İstanbul II. Bâyezıd Cami Haziresi Mezar Taşlarında Meyve Motifleri (Batı Etkisi, Dini Hoşgörü, Kutsallık ve Değişim)”, *Turkish Studies*, Sayfa: 351-366, Ankara.

ERGUN, Pervin (2002), “*Türk Kültüründe Ağaç (Orman) Kültü*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya.

EROĞLU, Ahmet Hikmet (2006), “Türk Halk İnançlarının Güncel Değeri”. *I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü Yay. 25-26 Mayıs Ankara, sayfa:87-97.

EROĞLU, Türker. KILIÇ, Hatice Çiğdem (2005), “Türk İnançları ve İnanışlar” *Dergi Park Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 49, Sayfa: 750-770

ERSOY, Ayla (2001), “Eyüpdeki Mezartaşlarında Servi Ağacı Kültü”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu V*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa: 90-95, İstanbul.

ERTEN, Oğuz (2004), “Eyüp’te Bir Yeniçeri Mezartaşı ve Yeniçeri Mezar Taşları”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VIII*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa: 334-341, İstanbul.

ESİN, Emel (2001), “*Türk Kozmolojisine Giriş*”, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

EVREN, Burçak (2006), “*Surların Öte Yanı Zeytinburnu*”, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.

EYİCE, Semavi (1996), “Mezarlıklar ve Hazireler”, *İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri 1*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki (2014), “*Anadolu İnançları*”, DR Kitabevi, İstanbul.

Eyüp Belediyesi (2006), “*Stratejik Plan 2007-2011*”, Haziran, İstanbul.

GÖÇGÜN, Önder (2010), “*Atatürk Millî Kültür ve Medeniyet*”, Pamukkale Üniversitesi Yayınları, Denizli.

GÖKALP, Ziya (1990), “*Türkçülüğün Esasları*”, Haz: Mehmet Kaplan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

GÖKALP, Ziya (2012), “*Hars ve Medeniyet*”, Toker Yayınları, İstanbul.

GÖKALP, Ziya (2015), “*Türk Medeniyeti Tarihi*”, Ötüken Yayınları, İstanbul.

GÖMEÇ, Sadettin (1998), “*Şamanizm ve Eski Türk Dini*”, Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 4, Denizli.

GÜLCÜ, Ali İhsan (2018), “*Eyüpsultan Türbeler ve Anıt Mezarlar*”, Eyüpsultan Belediyesi Yayınları, İstanbul.

GÜLŞEN, Sezai (1997), “Eyüp’te Gömülü Sanatçı Mezar Taşları”, *I. Eyüp Sultan Sempozyumu*, Sayfa: 206-213, İstanbul.

GÜRDOĞAN, Nazif (2006), “Medine Toprağı Eyüp”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu X*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa:16-19, İstanbul.

GÜZEL, Abdurrahman (1991), “*Bazı Müesseselerimiz ve Şahsiyetler Etrafında Millî Kültür-Millî Birlik*”, Kemalist Atılım Birliği Yayını, Feryal Matbaacılık, Ankara.

HOCAOĞLU, Cemaleddin (2014), “*İslâm ’ın Resim ve Heykel Hakkındaki Hükümleri*”, Ümmet Yayınları, İstanbul.

IŞIK, Ramazan (2004), “Eyüp Sultan Hazretleri Kısaca Hayatı ve Menkıbelerinden Bir Demet” *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VIII*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa: 266-277, İstanbul.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin (1998), “*Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi 2*”, İslâm, Tarih, Kültür ve Sanat Araştırma Merkezi(IRCICA), İstanbul.

İmlâ Kılavuzu (1990), Türk Dil Kurumu, Ankara.

İNAN, Abdulkadir. (1976) “*Eski Türk Dini Tarihi*”, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri: 9, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.

İNCİCİYAN, P. Gugious (1976), “*18. Asırda İstanbul*”, Çev: Hrand D.Andreasyon, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul.

İslâm Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri (1996), 1-2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Mezarlıklar Müdürlüğü, “*Hüve’l Baki*”, Yayın yılı yok, İstanbul.

KAFESOĞLU, İbrahim (1980), “*Eski Türk Dini*”, Kültür Bakanlığı Yayınları: 367, Türk Kültürü Kaynak Eserleri Serisi 12, Ankara.

KAFESOĞLU, İbrahim (2011), “*Türk Millî Kültürü*”, Ötüken Yayınları, İstanbul.

KALAFAT, Yaşar (2009), “*İslâmiyet ve Türk Halk İnançları*”, Berikan Yayınları, Ankara.

KALAFAT, Yaşar (2010), “*Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*”, Berikan Yayınları, Ankara.

KALAFAT, Yaşar (2014), “*Türk Kültürü Araştırmaları*”, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

KALENDEROĞLU, İhsan (2014), *Türk Kültürü Araştırmaları* “Yaşar Kalafat Armağanı”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

KANDEMİR, Fatih (2016), “Halk İnançlarının Psiko-Sosyal Nedenleri ve Türkiye’deki Halk İnançlarının Tarihi Temelleri”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE)*, Sayfa: 97-114

KARAMAĞRALI, Haluk (2002) “Büyük Bir Kültür ve Sanat Merkezi Ahlat” *Türkler Ansiklopedisi* Cilt: 7 Ortaçağ İçerisinde, Yeni Türkiye Yayınları, Sayfa: 1202-1210, Ankara.

KAYA, Önder (2004), “Eyüp’te Cellât Mezarlı ve Celladın Celladı Olmak”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VIII*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, , Sayfa:328-333, İstanbul.

KIVRAKOĞLU, Nazan (2013), “İstanbul Çiçekçi Camii Haziresi Mezar Taşları”, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

KOCASAVAŞ, Yıldız (2002), “Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri”, *Türkler Ansiklopedisi* Cilt: 3 İlkçağ İçerisinde, Yeni Türkiye Yayınları, Sayfa: 67-75, Ankara.

KÖKREK, Mehmet (2015), “Tarihi Mezarlık ve Taşlarımızın Serencamı”, *Siyah Sanat Dergisi*, Mayıs, Sayfa: 38-43

KÖPRÜLÜ, M. Fuad (2013), “Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar”, Akçağ Yayınları, Ankara.

KÜTÜKLÜ, Ferhat (2011), “Tarihi ve Manevi Değerleriyle Eyüp Sultan”, Bahar Yayınları, İstanbul.

LAQUER, Hans Peter (1997), “Hüve’l Baki İstanbul’da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları”, Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

MALKOÇ, Mustafa Nihal (2017), “Mihmandar-ı Nebi: Ebu Eyübbel- Ensari (R.A)” *Somuncu Baba Aylık İlim, Kültür ve Edebiyat Dergisi*, Yıl: 23 Sayı: 199 Mayıs, Sayfa: 18-23

OCAK, Ahmet Yaşar (2005), “Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri”, İletişim Yayınları, İstanbul.

OĞUZ, Burhan (1983), “Mezar taşında Simgeleşen İnançlar”, Can Matbaa, İstanbul.

ORTAYLI, İlber (1995), “İstanbul’dan Sayfalar”, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖGEL, Bahaeddin (1988), “Dünden Bu Güne Türk Kültürünün Gelişim Aşamaları”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

ÖRNEK, Sedat Veyis (2000), “Türk Halk Bilimi”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ÖZASLAN, Nuray (2001), “Yabancı Seyyahlar Gözüyle Eyüp”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu V*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa:46-49, İstanbul.

ÖZFİLİZ, Tugay (2017), “Türk Mitolojisinde Hayat Ağacı Sembolizmi”, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya.

ÖZKAN, Serap (2007), “Geç Dönem Osmanlı Adana Mezar Taşları(18-20.Yy)”, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, Y. Lisans Tezi, Konya.

ÖZSAYINER, Zübeyde Cihan (2003), “Eyüp Hazirelerinde İki Kadın Hattat Habibe Hatun ve Habibe Hanım”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VII*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa:178-181, İstanbul.

PALA, İskender (2001) “Eyüp Sultan’da Ebusuud Haziresi”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu V*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa:186-191, İstanbul.

PALA, İskender (2012), “Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü”, Kapı Yayınları, İstanbul.

PEHLİVAN, Abdulhamid (2013), “Ölüm ve Ötesi Halk İnançları”, Rağbet Yayınları, İstanbul.

PERÇEM, Ersan (2016), “Türk Mezar Taşları ve Formları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayfa: 615-622.

SAĞIR, Adem (2012), “Toplu Merasimlerden Belediye Hizmetlerine Kurumsallaşan Ölüm Bağlamında Bir Ölüm Sosyolojisi Denemesi” *Turkish Studies*, Cilt: 7/12, Sayfa: 903-925.

SAĞIR, Adem (2014), “Ölüm Sosyolojisi”, Phoenix Yayınları, Ankara.

SAKAOĞLU, Saim (1976), “101 Anadolu Efsanesi”, Damla Yayınevi, İstanbul.

SAMSAKÇI, Mehmet (2017), “Ölüme Açılan Estetik Kapı Türk Mezar Taşı Edebiyatı”, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

SARI, Ali (2012), “Medine’de Osmanlı Dini İmar Faaliyetleri: Mescid-i Nebevi Örneği (1818-1861)”, Marmara Üniversitesi, Sanat Tarihi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

SERİN, Rahmi (2012), “Eyüp Sultan (R.A)”, Pamuk Yayıncılık, İstanbul.

SEVİM, Nidayi (2010), “Medeniyetimizin Sessiz Tanıkları”, Kitap Dostu Yayınları, İstanbul.

SEVİM, Nidayi (2011), “Geçmişimizi Okuyamıyoruz”, 06.05.2001 tarihli Millî Gazete’de yayımlanan yazı.

SEVİM, Nidayi (2012), “Osmanlı Mezar Taşlarında Manzum Metinler”, Kitap Dostu Yayınları, İstanbul.

SİNMEZ, Çağrı Çağlar, ASLIM, Gökhan (2017), “İç Anadolu Bölgesindeki Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bilig Dergisi Yayınları*, Sayı 81, Sayfa: 205-232

ŞEKER, Mehmet (2003), “İslâm’da Sosyal Dayanışma Müesseseleri”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.

ŞEKER, Şemsettin. YILMAZ, Mustafa (2017), “İnfâk ve Zarafet - Sadaka Taşlarının Mimari ve Kültürel Hususiyetleri”, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul.

ŞENGÜL, Ebru Öztürk (2005), “Hacı Beşir Ağa Külliyesi Restorasyon Projesi”, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

ŞEYBAN Lütfi (2007), “Osmanlı Dönemi Taraklı Mezar Taşları ve Kitabeleri”

ŞİMŞEK, Fatih (2016), “Tüm Yönleri ile Eyüp Sultan Sema”, Marmara Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Ödev/Lisans Tezi, İstanbul.

TANYU, Hikmet (1968), “Türklerde Taşla İlgili İnançlar” Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara.

TOSUN, Necdet (2013), “Veysel Karanî” Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, *İslâm Ansiklopedisi Yayınları*, 3.cilt, Sayfa: 74-75.

TOZLU, Sümeyra (2017), “Çorum İli Halk İnançları ve Halk Hekimliği”, Artvin Çoruh Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Artvin.

TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit. GÜNDOĞDU, Oktay (2016), “Üsküdar-Ahmediye Külliyesi Haziresi Meyve Tasvirli Mezar Taşları”, *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayfa: 173-191, Erzurum.

UĞURLUEL, Talha (2004), “Eyüp Mezarlarında Cennet Meyveli Mezartaşları”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VIII*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa:116-121, İstanbul.

UĞURLUELİ, Talha (2006), “Osmanlı Mezar Taşlarının Dili”, *Sızıntı Dergisi*, Ağustos ayı sayısı.

ÜNALİ, Mehmet Ali (2002), “Osmanlı Devri Türk Kültür ve Medeniyetinin Temel Özellikleri”, *Türkler Ansiklopedisi* Cilt: 9 Osmanlı İçerisinde, Yeni Türkiye Yayınları, Sayfa: 95-105, Ankara.

YALÇIN, Hüseyin (2004), “Eyüp Oyuncakları Müzesi”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VIII*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa:64-73, İstanbul.

YALÇINKAYA, Tosun (2001), “Çocukların Sevinci Eyüp Oyuncaklarıydı”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu V*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa: 96-49, İstanbul.

YALÇINKAYA, Tosun (2006), “Eyüp Oyuncakçılığı ve Oyuncak Atölyesi”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu X*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa: 290-295, İstanbul.

YARDIM, Mehmet Nuri (2004), “Edebiyatçıların Gözüyle Eyüp” *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla Eyüp Sultan Sempozyumu VIII*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, Sayfa:204-217, İstanbul.

YARIŞ, Sahure (2015), “Üsküdar’da Yer Alan Bir Grup Camii Haziresindeki Mezar Taşları” Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum.

YILDIRIM, Dursun (1989), “Sözlü Kültür ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler”, *Millî Folklor*, s. 16-17, Eylül.

YILDIRIM, Dursun (2000), “Türk Sözel Kültüründe Süreklilik-Osmanlı Hanedanlığı Döneminden Cumhuriyete-”, *Türkbilig*, Sayı: 1, Sayfa: 32-45.

YILDIRIM, Dursun (2016), “*Türk Bitigi*”, Akçay Yayınları, Ankara.

YILMAZ, Hayri (2010), “İstanbul’daki Türk İnanç Kaynaklı Motifli Tarihi Mezar Taşlarının Bozulma Nedenleri ve Restorasyon Yöntemleri”, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, Ankara.

YİĞİT, İrfan. ÜNLÜSOY, Ülkü (2004), “*Hıdırlık-Ulu Mezarlık Osmanlı Dönemi Mezar Taşları*”, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, Çorum.